

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Ainar Õunpuu

VALLA VÕIMU TEOSTAMINE 1919–1939

LOONA VALLA NÄITEL

Magistritöö

Juhendajad: vanemteadur Kersti Lust

prof Aigi Rahi-Tamm

Tartu-Kuressaare 2022

*Pühendatud minu vaarvanaisale Aleksander Õunpuule (1895–1955),
kes oli Loona valla volikogu liige 1930–1939,
vallakohtu liige 1930–1935 ja
vallakohtu esimees aastatel 1936–1939.*

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
Uurimisseis	9
Allikad	13
Metoodika.....	16
1. KOHALIK OMAVALITSUS.....	20
1.1. Kohalike omavalitsuste õiguslik üldraamistik	21
1.2. Vallaorganite ja -ametnike pädevused ja ülesanded	24
2. EELLUGU: LOONA VALLAVÕIM ENNE 1919. AASTAT	29
2.1.1. Loona vallavolikogu 1914–1917	29
2.1.2. Loona vallanõukogu 1917–1919	33
2.1.3. Loona valla ajutine nõukogu	35
3. VALLAVOLIKOGU.....	37
3.1. Valimised 1919–1934	37
3.1.1. Valimisaktiivsus.....	38
3.1.2. Valimistulemused	41
3.2. Isikkoosseis	48
3.3. Vallavolikogu tegevus.....	54
3.3.1. Istungid.....	54
3.3.2. Päevakorrapunktid ja otsused.....	60
3.3.3. Nõukogu ja volikogu liikmete tasustamine	65
4. VALLAVALITSUS.....	68
4.1. Vallavalitsuse koosseis.....	68
4.1.1. Vallavanem.....	69
4.1.2. Vallavanema abid	74
4.1.3. Vallasekretär	76

4.1.4. Vallasekretäri abi	80
4.1.5. 1933. aasta vallavalitsuskriis	83
4.2. Vallavalitsuse tegevus	85
4.2.1. Eelarve tulud ja kulud.....	87
4.2.2. Valitsemiskulud	90
KOKKUVÕTE	98
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	103
Arhiiviallikad	103
Kasutatud kirjandus	103
Perioodika	104
Kirjandus.....	110
Käsitserjalised materjalid	113
ADMINISTRATION OF RURAL MUNICIPALITY IN LOONA 1919–1939	114
LISAD	120
Lisa 1. Saare maakond 1925	120
Lisa 2. Loona vald 1933.....	121
Lisa 3. Wallawolikogu kodukord	122
Lisa 4. Andmebaasi näide esinduskogu protokollide analüüsimiseks	123
Lisa 5. Fotod: vallavolikogu 1934 ja 1938 ning vallavalitsus 1938.....	124
Lisa 6. Loona valla külade esindajate arv esinduskogus	127
Lisa 7. Loona valla esinduskogu liikmete nimekiri 1919–1939	128
Lisa 8. Loona vallavalitsuse valimised 1919–1937	132
Lisa 9. Maksud ja muud tulud 1920–1939	135
Lisa 10. Loona valla kulud 1920–1939.....	137

SISSEJUHATUS

Omavalitsuspoliitika on oma olemuselt ühiskonnapoliitika, millega kujundatakse inimeste ühiselu ja reageeritakse vahetult ühiskondlikele vajadustele. Igas kohaliku omavalitsuse üksuses teostatakse seda erineval moel ja intensiivsusega. Omavalitsuspoliitikat mõjutavad valimised, erakonnad kui tahtekujundajad ning omavalitsusüksused ise, mis võivad iseseisvalt otsustada ja korraldada piirkonna elu küsimusi.¹ Kohalikud omavalitsused seovad riigi tsiviilühiskonnaga, olles seejuures demokraatliku valitsemise alustalaks.²

Märkimisväärse panuse kohaliku omavalitsuse teooria väljatöötamisse andis Saksa õigismõtlemine.³ Selles on eristatud kolme teooriat: vaba kogukonna teooria (kogukonna loomulike õiguste teooria), ühiskondliku (ühiskondlik-majandusliku) omavalitsuse teooria ning riikliku omavalitsuse teooria.⁴ Ühiskondliku omavalitsuse teooria vaimus valmis 1864. aasta Vene semstvokorraldus. Selles vastandati riiki ja kogukonda. Üldiselt kaotati Venemaal riiklikes ja ühiskondlikes asjades eristuvad omavalitsused 1890. aastate algul.⁵ Riikliku omavalitsuse teooria alusel seati sisse kohalikud omavalitsused Saksamaal, Prantsusmaal ja Venemaal. Selle alusel annab võimuvolitused kohalikule omavalitsusele riik, mis läbi oma keskorganite teostab ka järelevalvet ülesannete täitmise üle.⁶

1920. aastal vastu võetud Eesti Vabariigi põhiseaduse alusel teostas riik omavalitsuste kaudu valitsemist kohapeal. Seejuures oli neil õigus koguda seadusega määratletud piirides makse enda ülesannete täitmiseks.⁷ 1925. aastal oli Eestis 11 maakonda, mis koosnesid linnadest, alevitest ja valdadest.⁸ 1920.–1930. aastate linnaomavalitsustest on uuritud Kuressaaret⁹ ja Tallinna,¹⁰ kuid maaomavalitsuste võimukorraldus on seni piirdunud üksnes juriidiliste

¹ PETER SCHÖBER. Kohalik omavalitsus. Tallinn 2003, lk 131–135. Vt ka: VALLO OLLE. Kohaliku omavalitsuse õigus. I osa. Tallinn 2014, lk 17.

² VALLO OLLE, ARNO ALMANN, TIM KOLK, KRISTI LAHESOO, JÜRI LIVENTAAL. Kohalik omavalitsus. Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Ülle Madise, Hent Kalmo, Oliver Kask, Peep Pruks (toim). Tallinn 2020, lk 1034.

³ OLLE 2014, lk 27.

⁴ Vt lähemalt: Samas, lk 28–34.

⁵ Samas, lk 30–31. Vt ka: KONSTANTIN PÄTS. Omavalitsuse mõttest. Maaomavalitsus 10. 1933, lk 149–154.

⁶ OLLE 2014, lk 31.

⁷ Riigi Teataja (edaspidi RT), 113/114, 1920. Eesti vabariigi põhiseadus, § 75, 77.

⁸ Omavalitsustest. Riikline aadressraamat. Riigi Statistika Keskbüroo (toim). Tallinn 1925, lk 119.

⁹ PRIIT KIVI. Kuressaare linnavõim 1918–1940. Kuressaare 2013.

¹⁰ Vt nt: MARK GORTFELDER. Poliitiline elu. Tallinna ajalugu IV. Olev Liivik (koost). Tallinn 2019, lk 45–55. MARK GORTFELDER. Õiguskord ja omavalitsus. Tallinna ajalugu IV. Olev Liivik (koost). Tallinn 2019, lk 61–65.

aspektide ja üldistustega.¹¹ Siinne uurimus keskendub maapiirkonna omavalitsusüksusele – vallale.

Vallavalitsuse töö üldprintsüübid leiab seadustest, kuid need ei anna edasi kogu kohapealset tegelikkust. Tsaariajal võisid seadus ja tegelikkus sootuks lahkneeda.¹² Magistritöö eesmärk on iseloomustada ühe Saaremaa valla näitel sõdadevahelise Eesti Vabariigi kohaliku omavalitsuse toimimist, pöörates tähelepanu seaduste ja tegelikkuse vastavusele. Olulise osa tööst hõlmab isikulooline aspekt, leidmaks vastust küsimusele, kes oli n-ö tavapärane vallavõimu esindaja Loona valla näitel. Samuti selgub, milliseid teemasid ja millises ulatuses on võimalik sõdadevahelise perioodi vallaarhiivide põhjal uurida.

Magistritöö uurimisperioodi alguseks on 1919. aasta sügisel toimunud vallaomavalitsuse valimised, mis olid esimesed omataolised Eesti Vabariigis. Esimesed sarnased esinduskogu valimised toimusid küll juba 1917. aastal, kuid seni pole õnnestunud leida valimistega seonduvat dokumentatsiooni. Lisaks ei saanud 1917. aastal valitud nõukogu oma tööd tavaolukorras eriti tehagi. 1919. aastal valitud volikogu (nõukogu) oli esimene, mis sai tööd oma volituste lõpuni teostada ja isegi veel kauem. Töö ajaliseks piiriks on 1939. aasta 31. märts, mil vallareformi käigus kadus Loona vald, asendudes Kaarma vallaga.¹³

Kesk-Saaremaal asunud Loona vald moodustus Loona mõisa (sks *Klausholm*) piirkonda 1820. aastatel. Ühtne Kaarma kihelkonna põhjapoolsematest mõisavaldadest (Loona, Elme, Haamse, Piila, Eikla, Kaarma, Kaarma kirikumõis, ja Meedla)¹⁴ koosnenud Loona vald tekkis 1891. aastal.¹⁵ Vald oli ümbritsetud kuue teise Saaremaa vallaga ega piirnenud merega.¹⁶ 1917. aastast alates loeti vallakogukonna liikmeteks kõik valla territooriumil elavad, kinnisvara omavad või rentivad isikud.¹⁷ Seni teadaolevalt ainus vallaelanike terviknimekiri pärineb 1918. aastast. Kuigi nimekirjas on 2702 inimest,¹⁸ ei saa seda arvu pidada täielikuks. Nimekirjast ei õnnestunud leida Tõru küla elanikke, kuid ei saa välistada, et mõni teinegi küla on sellest välja jäänud. Elanike arv oli Loona vallas üldjoontes võrdlemisi stabiilne, kõikudes 2900 ja 3049

¹¹ Vt nt: VALLO OLLE. Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis 1918.–1940. a. Tartu 2001.

¹² Vt nt: MERIKE KIILASPÄÄ. Pärnumaa vallavalitsuste arhivaalid talurahvaajaloo allikana (1866.–1905.a.). Diplomitöö. Aadu Must (juh). Tartu 1987, lk 4.

¹³ Vt: BRUNO PAO. Viimased vabad Eesti tõusuaastad suure sõja eel. Meie Maa 21.03.2016, lk 4. Artiklist selgub, et Kaarmale soovis Siseministeerium panna ajaloolise nimena hoopis Nurmela.

¹⁴ RA, EAA, f.223, n.1, s.74, leht 507p–510. Loona valla perekonnakiri 1899-1915.

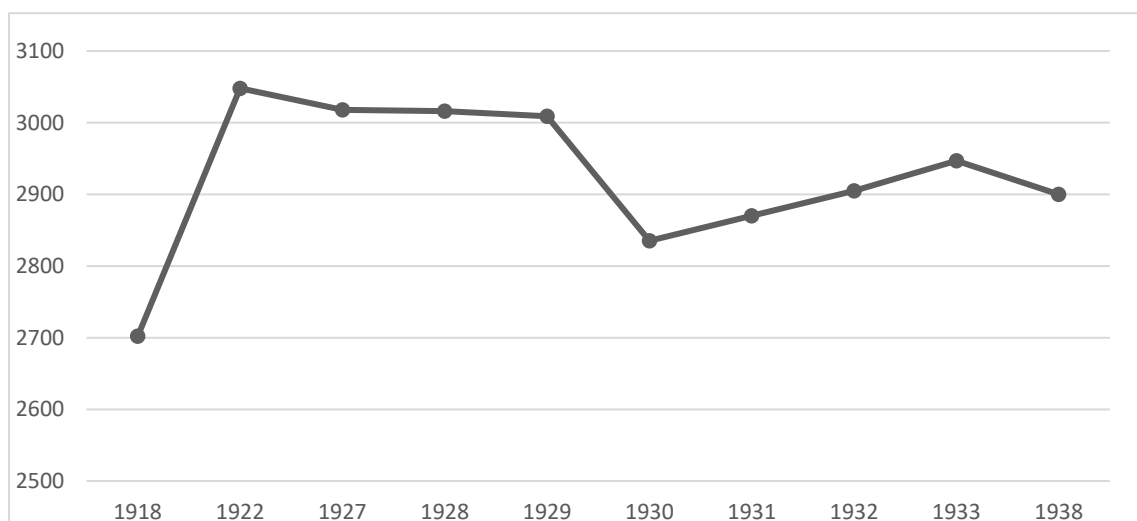
¹⁵ RA, EAA, f.223, n.1, s.23, leht 15–19p. Ärakiri Loona vallavalitsuse dokumentidest, mis saadeti Muhu Suurde valda.

¹⁶ Vt Lisa 1. Saare maakond 1925.

¹⁷ PAAVLE 2003, lk 30.

¹⁸ RA, EAA, f.223, n.1, s.79, leht 35p. Vallaelanike nimekiri 1918.

vahel (joonis 1). Valla rahvaarv oli oluline volikogu liikmete arvu ja hiljem ka vallavalitsuse liikmete ja ametnike palga määramisel.

Joonis 1: Loona valla elanike arv¹⁹

Vallo Olle on arvutanud välja keskmise valla suuruse ning elanike arvu. Uuritaval perioodi keskmine vald oli 119,63 km², milles elas 2095 elanikku.²⁰ Nende arvutuste järgi kuulub Loona vald keskmisest suuremate valdade hulka (valla pindala oli 224 km²).²¹ Võrreldes näiteks Prantsuse, Belgia ja Saksa omavalitsustega, olid Eesti vallad nii territoriaalselt kui ka elanike arvu järgi mitu korda suuremad; Soome ja Skandinaavia vallad ületasid Eesti valdu territooriumi suuruse poolest, kuid elanikke oli neis vähem. Siin on selged seosed asutustihedusega.

1923. aastal paiknes Loona vallas 29 küla, millest neli olid asunduskülad. Vana-Kaarma mõisa aladele rajati uus Asuküla, Nõmme küla tekkis endise Uue-Kaarma mõisast, Maleva küla tekkis Meedla küla asundustaludest ning Metsaküla eraldus Tõrise külast.²² Kuigi valdade piirimuudatusi toimus 1920.–1930. aastate jooksul üksjagu, jäi külade arv muutumatuks 1939.

¹⁹ Autori koostatud: RA, ERA, f.2013, n.1, s.122, leht 517p. Kirjavahetus üldise rahvalugemise asjas (1922). RA, ERA, f.2013, n.1, s.142, leht 1 Valdade elanikkude arv 5. septembril 1927. Vt ka: RA, ERA, f.2013, n.1, s.142, leht 10. SRM. Mw. Arvustiku osakonnale. 3.09.1927. RA, ERA, f.2013, n.1, s.435, leht 197. Loona valla üldandmed ja tegevuse ülevaade 1929/30. RA, ERA, f.2013, n.1, s.435, leht 290. Loona valla üldandmed ja tegevuse ülevaade 1930/31. RA, ERA, f.2013, n.1, s.436, leht 18. Loona valla üldandmed ja tegevuse ülevaade 1931/32. AUGUST TAMMEKANN. Kaarma. Arvustik. Saaremaa: Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Eesti Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus VI. ARTUR LUHA, EVALD BLUMFELDT JA AUGUST TAMMEKANN (toim). Tartu 1934, lk 486–487. RA, ERA, f.40, n.1, s.252, leht 3. Saaremaa Maavalitsus Siseministri Omavalitsuste Talitusele. 31.12.1938 andmete põhjal.

²⁰ VALLO OLLE. Munitsipaalõigus. Tallinn 2004, lk 216.

²¹ TAMMEKANN 1934, lk 486–487.

²² RA, ERA, f.2018, n.1, s.55, leht 254. Vt ka: TAMMEKANN 1934, lk 486. Lisa 2. Loona vald 1933.

aastani.²³ 1928. aastal oli Loona vallas 729 majapidamist. Vallas asus vallas 152 ostutalu, 129 renditalu ja 204 asundustalu. Nendele lisaks oli Loona vallas 146 ostuvabadiku ja 70 rendivabadiku kohta ning 12 vabadikku võõral maal.²⁴ Need arvud püsisid aruannetes muutumatuna ka järgnevatel aastatel.²⁵

Piirkonna valikul oli kaks peamist põhjust. Esiteks oli Loona vald Eesti kontekstis elanike arvu poolest küll keskmisest suurem, kuid Saaremaal keskmik. See lubab arvata, et Loona vald võiks olla n-ö tavapärase vald, mis ei eristu teistest järsult ning seetõttu peab Loona valla kohta käiv osaliselt paika mitmete teistegi valdade osas. Teiseks on Loona hästi kaetud allikatega. Mõningased lüngad volikogu töös katab Saaremaa maavalitsuse fond, sest vallad olid aruandekohuslased maavalitsusele. Ülejäänud Saaremaa valdade arhiivifondid on fragmentaarsemad ning nende uurimisel tuleks suuresti toetuda saadetud protokollide ärakirjadele.²⁶ Kui teiste Saaremaa piirkondade kohta on kohaliku ajalehe ajalooveergudel ilmunud ka koduloolisi ja eluloolisi käsitusi, siis Loona valla kohta on seda võrdlemisi minimaalselt. See uurimistühik Loona osas vajaks samuti täitmist.

Magistritööga otsitakse vastuseid järgnevale küsimustele:

- 1) Kui aktiivselt rääkisid kohalikud vallaasjades kaasa?
- 2) Mil määral on vallaomavalitsuse tegevuses nähtav riigivõimu teostamine?
- 3) Millistes küsimustes püüdis vald oma initsiatiivi näidata ning millised olid üldse vallaomavalitsuse kohaliku initsiatiivi võimalused?
- 4) Mis valdkondadega tuli vallaesindajatel oma ülesannetest lähtuvalt enim tegeleda?
- 5) Kes olid vallavõimu teostajad ning kui palju neist olid varasema (vabariigieelse perioodi) vallaomavalitsuse kogemusega ja kui suurt osa nendest võib pidada poliitiliseks aktiivisemateks,– ehk nendeks, kes osalesid mitme esinduskogu koosseisus?
- 6) Kelle huvides vallavõimu esindajad (vallavanem, abid, vallasekretär ja esinduskogu) tegutsesid?
- 7) Milline oli vallaametite populaarsus uuritavatel aastakümnetel?

²³ RA, ERA, f.2013, n.1, s.334, leht 138. Saaremaa valdade piirimuudatused. RA, ERA, f.40, n.1, s.6025, leht 1–2, 9. Saaremaa valdade territoriaalse ümberkorraldamise kava. RA, ERA, f.40, n.1, s.6025, leht 25.

²⁴ RA, ERA, f.2013, n.1, s.435, leht 105. Loona valla üldandmed ja tegevuse ülevaade 1928/29. Vabadikeks võõral maal võidi pidada popse, kes ei olnud maaomanikud ega rentnikud.

²⁵ RA, ERA, f.2013, n.1, s.435, leht 197. Loona valla üldandmed ja tegevuse ülevaade 1929/30. RA, ERA, f.2013, n.1, s.435, leht 290. Loona valla üldandmed ja tegevuse ülevaade 1930/31. RA, ERA, f.2013, n.1, s.436, leht 18. Loona valla üldandmed ja tegevuse ülevaade 1931/32.

²⁶ RA, ERA, f.2013, n.1, s.390–474.

- 8) Kui üksmeelsed olid valla esinduskogu ja vallavalitsuse otsused?
- 9) Miks olid Saaremaal vallaametnike palgad madalad ja millised olid need näitajad Loonal?

Uurimistöö koosneb kahest ülevaatlisest ja kahest uurimuslikust peatükist. Esimene peatükk hindab kohalike omavalitsuste tegevuse õiguslikku alust. Võimu teostamise struktuuri aitavad selgitada nii varasemad uurimused kui ka erinevad seadused. Teine peatükk annab põgusa ülevaate Loona valla volikogu tööst enne 1919. aastat, et töö järgnevatel osades käsitleda saaks sügavama ajalise mõõtme ja tagapõhja.

Kolmas peatükk hõlmab vallanõukogu/-volikogu tegevust kahe aastakümne jooksul. Peatüki esimene pool keskendub toimunud esinduskogu valimistele. Vallavalimiste tulemusel kujunes vallavõim, kes nendele antud aja jooksul juhtisid valda ja teostasid valla poliitikat. Valimiste materjalide ja kohaliku ajakirjanduse kaudu arutlen elanikkonna aktiivsuse ja seda mõjutanud tegurite üle oma esindajate valimisel. Seejuures saab teha järeldusi, milliste piirkondade elanikud on olnud aktiivsemad ja millised on olnud poliitilised suunitlused vallavalimistel. Lisaks vastan küsimusele, kui stabiilne või muutuv vallavõim uuritava kaheaastakümne jooksul oli. Kas vallavõimu teostasid pigem varasema kogemusega mehed või oli tegemist voolavate koosseisusega? Peatüki teises pooles uurin vallavolikogu protokolliraamatute alusel volikogu pädevusi, koosolekute päevakorda, volikogu otsuseid ning otsuste langetamisi üksmeelsust ja motiive.

Neljas peatükk keskendub vallavalitsuse tegevusele sinna kuulunud isikute (vallavanem, tema abid ning vallasekretär) tasandil. Vallavalitsuse ametnike pädevusi ja rolli vallavõimu teostamisel ning palga kujunemist analüüsin vallavalitsuse ja -volikogu protokollide näjal. Võrdlen vallavalitsuse isikkoosseisu läbi kahe aastakümne. Peatüki teine pool jälgib vallavalitsuse tööd eelarve ja protokolliraamatute põhjal.

Uurimisseis

Vallaomavalitsuste uurimine on seotud nii majandus-, õigus- kui ka institutsioonide ajalooga. Samuti põimuvad erinevates institutsioonides inimsuhted, mis mõjutavad konkreetse asutuse töökultuuri ja kuvandit ühiskonnas.

Huvitaval kombel on vallaomavalitsuste töö võõrvõimu tingimustes pakkunud uurijatele rohkem huvi kui iseseisvusaastail. Ülle Tarkiaiseni koostatud allikakogumiku „Vald. Talurahva

omavalitsus 1866–1918“ eessõna annab hea ettekujutuse vallaorganite valimiskorrast, pädevusest, vallavarade haldamisest, kohalikest maksudest ja eelarve kasutamisest, suhetest riigivõimuga ja heakorra tagamisest tsaariajal.²⁷ Üliõpilastöodes on uuritud vallaomavalitsuste tegevust Pärnumaal²⁸ ja Tartumaal (Rõngu ja Valguta valla näitel)²⁹ ning ka 14 vallavalitsuse allikaid Eesti küla sotsiaal-kultuurilise elu peegeldajana. Anu Arr on oma töös keskendunud haridusele ja hoolekandele.³⁰ Saaremaa vallavalitsuste tööd on käsitletud üksikutes proseminaritöodes. Ilmselt on piiri seadnud allikate olemasolu, kuna Saaremaa paistab silma arhiivifondide vähesusega. Tarvi Hirv on oma proseminaritöös ülevaatlilikult käsitlenud toonast vallavalitsuse struktuuri ning valla majanduslikku olukorda aastatel 1911–1914. Selgus, et valla juhtivorganitel tuli Esimese maailmasõja eel tegeleda kõikvõimalike probleemidega, sh. inimeste omavaheliste vaidlustega.³¹

Eesti Vabariigi perioodi omavalitsusasutuste tööst üldkäsitlused puuduvad, sest eeltöö eriuurimuste näol on olnud seni napp. Eesti kohalike omavalitsuste teoreetilised lähtekohad on huvitanud juriste. Kohaliku omavalitsuse ajaloolis-teoreetilisi aluseid ning õiguslikke on ülevaatlilikult Eestis avanud Vallo Olle.³² Olle on üldistanud, et kohaliku omavalitsuse poliitikat saab käsitleda kui erilise poliitilise ühingu – kohaliku omavalitsuse – juhtimist või selle mõjutamist, mille eesmärgiks on selles osalejate (poliitikud, erakonnad jt) võimuosa suurendamine kohalikus omavalitsuses.³³ Õigusaktide ja omavalitsustegelaste seisukohtade põhjal on Olle järeldanud, et sarnaselt tänapäevaga delegeeris riik omavalitsustele uusi ülesandeid, milleks viimastel ressursse enamasti ei piisanud.³⁴

Juriidilisest aspektist on Olle puudutanud nii eelarve teemasid kui ka valdade finantsvõimu. Tema sõnul pitsitas kohalikke omavalitsusi rahapuudus – kohalikud eelarved olid tugevalt kokku surutud ja sisaldasid reeglina üksnes seaduste ja määrustega ettenähtud kohustuslikke

²⁷ Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon. Ülle Tarkiaisen (koost). Tallinn 2021, lk 13–76: siin lk 26–33.

²⁸ MERIKE KIILASPÄÄ. Pärnumaa vallavalitsuste arhivaalid talurahvaajaloo allikana (1866.–1905.a.). Diplomitöö. Aadu Must (juh). Tartu 1987.

²⁹ ESTER SULA. Tartumaa vallavalitsuste arhivaalid talurahvaajaloo allikana (alates 1866.a. vallareformist kuni 1905.a.). Diplomitöö. Aadu Must (juh). Tartu 1987.

³⁰ ANU ARR. Vallavalitsuste arhivaalid eesti küla sotsiaal- kultuurilise elu peegeldajatena (alates 1866.a. vallareformist kuni I maailmasõjani). Diplomitöö. Aadu Must (juh). Tartu 1990.

³¹ TARVI HIRV. Kihelkonna vallaomavalitsuse tegevus aastail 1911–1914. Proseminaritöö. Aadu Must (juh). Tartu 1994.

³² VALLO OLLE. Kohaliku omavalitsuse õigus. I osa. Tallinn 2014, lk 26–38. Vt ka: VALLO OLLE. Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis 1918.–1940. a. Tartu 2001. VALLO OLLE. Munitsipaalõigus. Tallinn 2004.

³³ OLLE 2014, lk 17.

³⁴ OLLE 2001, lk 21.

kulusid.³⁵ Näiteks olevat 1920. aastate esimesel poolel valdade sissetulekud pea 30% väiksemad kui enne Esimest maailmasõda. Olle kirjutistest aga ei selgu selle põhjused. Rahalise olukorra tõsidusest andsid tema sõnul märku ajutiselt kasutatud meetmed. Nendeks olid toetussummad õpetajate palkade maksmiseks ja lisamaksud. Seejuures jätab ta pikemalt selgitamata, mille pealt lisaks makse võeti.³⁶ Tähelepanu on pööratud küll seadusandlusele, kuid milline oli reaalne pilt valdades kohapeal, selle kohta konkreetsem uurimus puudub. Tähtsamaid riiklike makse, nagu tulumaksust tempelmaksuni on avatud 1925. aastal ilmunud aadressraamatus „Kodaniku käsiraamatu“ osas³⁷ ning konspektiivses ülevaates omavalitsusametnike kursustelt 1930. aastast.³⁸ Üliõpilastöös on seni leidnud käsitlemist 1920. aastate riiklikud maksud,³⁹ kuid kohalikesse eelarvetesse laekuvaid makse seni põhjalikumalt uuritud pole. Valla kassasse laekuvad maksud vajaksid põhjalikumat käsitlust nii seadusandliku tasandil kui ka praktilisel tasandil. Nii vallavalitsuse kui ka vallavolikogu dokumendid annavad selleks ohtralt ainet.

Indrek Paavle käsitles oma 1940–1941. aastatele keskenduvast magistritööst ülevaatlilikult ka iseseisvusaega, mis on pigem sissejuhatava loomuga. Töö teises peatükis on põhjalikumalt avatud iseseisvuse viimase aasta sündmused, mis väljub käesoleva uurimistöö raamidest. Üldiselt keskendub Paavle oma töös institutsiooniloole, mistõttu on jäänud käsitlemata eelarveküsimused.⁴⁰ Vallaametnikest on tähelepanu pälvinud vallasekretäri institutsioon.⁴¹

Nõukogude perioodil on Eerik-Juhan Truuväli tegelenud valimiste uurimisega, kuid ei esita kahjuks 1920. aastate kohta Saaremaa üldiseid valimissuundumusi, millega Loona tulemusi võrrelda. Näiteks on ta 1923. aasta puhul keskendunud vaid Tööraha Ühisele Väerinnale, mis Saaremaal leidis üsna vähe kõlapinda ning kelle volitused lõpetati juba 1925. aasta siseministri määrusega. Üksnes Uuemõisa vallas saavutas konkreetne nimekiri kolm kohta, mis oli 15,8% kogu kohtade arvust.⁴² 1927. aasta puhul on Truuväli keskendunud vaid kolmele maakonnale –

³⁵ VALLO OLLE. Munitsipaalõigus. Tallinn 2004, lk 222. Vt ka: OLLE 2001, lk 24–39.

³⁶ OLLE 2004, lk 222.

³⁷ OTSEKOHESTE MAKSUDE PEAAVALITSUS. Maksudest. Riikline Aadress-raamat: Kodaniku käsiraamat 1925, lk 184–202.

³⁸ OSKAR SUURSÖÖT. Finansteadus (teoreetiline osa): omavalitsusametnikkude ettevalmistamiskursustel peetud loengute kokkuvõte. Eesti Maaomavalitsuste Liidu väljaanne. Rakvere 1930.

³⁹ KERSTI TIRMASTE. Riiklikud maksud Eesti Vabariigis 1920. aastatel. Bakalaureusetöö. Ago Pajur (juh). Tartu 2013.

⁴⁰ INDREK PAAVLE. Valla institutsioon Eestis 1940–1941. Tartu 2003.

⁴¹ KARIN TENISSON. Vallasekretäri institutsioon Eesti Vabariigis. Diplomitöö. Vallo Olle (juh). Tartu 1994.

⁴² EERIK-JUHAN TRUUVÄLI. Valimisõigus ja valimised Eestis 1917–1980. I: Valimisõigus ja kohalike esindusorganite valimised 1917–1939. Tallinn 1986, lk 207–229, siin: lk 213–216. Vt ka RA, ERA, f.40, n.1, s.474, leht 8p–9. RT 1925, 55–56, Saaremaa maakonnawalitsuse teadaanne, lk 308. Uuemõisa valla materjalid

Harjumaale, Viljandimaale ja Pärnumaale.⁴³ Üliõpilastöodes on leidnud käsitlemist 1934. a kohalike omavalitsuste valimised.⁴⁴

2017. aasta haldusreformiga seoses muutus omavalitsuste teema aktuaalsemaks ning ilmusid mõned tagasivaatekogumikud omavalitsuste tööst.⁴⁵ Käesoleva töö jaoks on olulisem kogumiku „Eesti kohalik omavalitsus ja liidud 100“ 2. osa, kus on ilmunud artikkel 1918–1940. aastate omavalitsustest Eestis. Artiklis on avatud nii õigusakte ja haldusreformi, omavalitsuste pädevust kui ka 1930. aastate lõpu struktuuri. Kahjuks on autorid keskendunud seadusandluse avamisel eelkõige 1937. aasta vallaseadusele, jättes varasemad õiguslikud regulatsioonid kõrvale. Autorid tõdevad, et „esimesel iseseisvusperioodil“ toiminud Eesti kohaliku omavalitsuse võimualade kohta pole võimalik anda põhjalikku ülevaadet. Lisaks on ülevaatlikult puudutatud kohalike omavalitsuste ametnikke ja teenijaid ning kirjeldatud järelevalvet omavalitsuste üle. Autorid on kokkuvõtlikult käsitlenud omaaegsete poliitikute ja õigusteadlaste seisukohti ning omavalitsuste omavahelist koostööd.⁴⁶

Saare maakonna 1920.–1930. aastate üldoludest ja poliitikamaastikust saab ülevaate Eesti Vabariigi 100. aastapäeva puhul ilmunud artiklite sarjast Meie Maa veergudel⁴⁷ kui ka Saaremaa ajaloo üldkäsitlusest, millest vanem ilmus 1934 ja uuem 2007. aastal.⁴⁸ Saare maakonna elanike poliitilist meelsust on Asutava Kogu ja Riigikogu valimiste põhjal uurinud Mark Gortfelder.⁴⁹

võrdlemisi hästi säilinud ning huvitava tulemuse võiks saada, kui Loona materjale sellega võrrelda. Kahjuks väljuks see mahult käesoleva töö raamidest. RA, ERA, f.2020 Uuemõisa vallavalitsus.

⁴³ TRUUVÄLI 1986, lk 223–229.

⁴⁴ KARIN KÜNNAPAS. 1934. aasta kohalike valimiste tulemuste analüüs. Bakalaureusetöö. Peeter Kenkmann (juh). Tartu 2013.

⁴⁵ Eesti kohalik omavalitsus ja liidud 100. Omavalitsustegelased I. SULEV LÄÄNE, SULEV MÄELTSEMEES, RAIVO VARE. (koost-d). Tallinn 2018. Eesti kohalik omavalitsus ja liidud 100. Minevik, tänapäev ja tulevik II. SIRJE LUDVIG, SULEV LÄÄNE, SULEV MÄELTSEMEES. (koost-d). Tallinn 2018.

⁴⁶ VALLO OLLE, SULEV LÄÄNE, SULEV MÄELTSEMEES, SIRJE LUDVIG. Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis 1918–1940. Eesti kohalik omavalitsus ja liidud 100. Minevik, tänapäev ja tulevik II. SIRJE LUDVIG, SULEV LÄÄNE, SULEV MÄELTSEMEES. (koost-d). Tallinn 2018, lk 24–41

⁴⁷ PRIIT KIVI. Saaremaa aastail 1930–1931. Meie Maa. 25.01.2016, lk 4–5. PRIIT KIVI. Saaremaa aastail 1932–1933. Meie Maa. 8.02.2016, lk 4–5. BRUNO PAO. Saarlased kohanevad ajanõuetega. 1922–1923. Meie Maa. 23.11.2015, lk 4–5. BRUNO PAO. Muutused riigi valitsemises ja kohalikus elus. 1934–1935. Meie Maa. 22.02.2016, lk 4–5. BRUNO PAO. Mõõda tõusurada autoritaarse põhiseaduse poole. 1936–1937. Meie Maa. 7.03.2016, lk 4–5. BRUNO PAO. Viimased vabad Eesti tõusuaastad suure sõja eel. 1938–1939. Meie Maa. 21.03.2016, lk 4–5. ENDEL PÜÜA. Eesti aja esimesed sammud Saaremaal. 1918–1919. Meie Maa. 26.10.2015, lk 4–5. GAREL PÜÜA. Moodsad masinad vallutasid Saaremaa. 1926–1927. Meie Maa. 21.12.2015, lk 4–5. GAREL PÜÜA. Elu Saaremaal: rahareformist vanglapulmadeni. 1928–1929. Meie Maa. 11.01.2016, lk 4–5.

⁴⁸ Saaremaa: Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Eesti Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus VI. ARTUR LUHA, EVALD BLUMFELDT JA AUGUST TAMMEKANN (toim). Tartu 1934. JÜRI ANT. Saaremaa poliitiline elu 1918–1940. Saaremaa 2: ajalugu, majandus, kultuur. Kärt Jänes-Kapp, Enn Randma, Malle Soosaar (toim-d). Tallinn 2007, lk 264–289.

⁴⁹ MARK GORTFELDER. Saare maakonna poliitiline meelsus 1919–1934. Saaremaa Muuseum kaheaastaraamat 2019–2020. Olavi Pesti (toim), Kuressaare 2021, lk 323–356.

Allikad

Loona valla omavalitsuse kujunemisloo uurimine on allikate nappuse tõttu raskendatud. Vallakohtu materjalid on enne 1890. aastaid lünklikud ja ebatäielikud.⁵⁰ Järgepidevamalt on vallaasjaajamist võimalik uurida alates 1892. aastast, kuid protokolliraamatute põhjal alates 1914. aastast. Varasemad vallamaterjalid evakueeriti 1916. aastal Muhu magasiaita, kus need teadaolevalt hävinesid. Info sinna saadetud allikatest on dokumenteeritud.⁵¹ 1917. aasta eelsele ajale heidab valgust fond EAA.223 Loona vallavalitsus *Kihelkonna kihelkonnas*. Kaarma-Loona materjalid on nõukogude ajal ekslikult inventeeritud samasse fondi Kihelkonna-Loonaga (sks *Kadvel*), mis 1890 liideti Kihelkonna valla alla. Alates 1890. aastatest sisaldab see fond aga hoopis Kaarma kihelkonnas asuva Loona valla (sks *Klausholm*) materjale.

Käesoleva uurimistöö tugineb põhiliselt Kaarma vallavalitsuse (ERA.2018) fondis sisalduvatele Loona vallavalitsuse, vallavolikogu ja vallanõukogu protokolliraamatutele. Materjalid hõlmavad ajavahemikku 1917. aastast 1939. aastani. 1922. aastaga algavad vallavalitsuse protokolliraamatud sisaldavad mõningaid lünki (1925–1927 ja 1931–1932). Kummalisel kombel jääb esimene lünk just vallavanema Juhan Sanniku ametiaega ning järgnev vallavalitsus jätkab 1927. aastal protokollide kirjutamist raamatust, kus see 1924. aastal lõppes.⁵² Volikogu protokollide originaalid on säilinud aastate 1917–1924, 1928–1936, 1938–1939 kohta. Arhiivitöö tulemusel leidsin arhiivist puuduolevad protokollid ära kirjadena Saaremaa maavalitsuse fondis (ERA.2013).⁵³ Vallad andsid oma tööst aru maavalitsustele ja Saaremaa valdade esinduskogude protokollid sõdadevahelisest perioodist on täielikult säilinud. Protokolliraamatutes on vallavolikogu koosoleku kestvuseid hakatud kellaajalise täpsusega märkima alates 1920. aastast,⁵⁴ kuid vallavalitsuse koosolekuid on selliselt fikseeritud alles 1933. aastast. Konkreetsetest Loona vallavalitsuse protokolliraamatutest saame eraldi rääkida 1922. aastast. Varasematest aastatest selline dokumendi liik arhiivis puudub. Seega tõstatub

⁵⁰ Säilinud on vaid üks Loona vallakohtu protokolliraamat aastatest 1885–1890. RA, EAA, f.2559, n.1, s.6. Tervikuna on võimalik uurida Elme valla tööd: RA, EAA, f.2938, n.1, s.2 Protokollid 1867–1886. RA, EAA, f.2938, n.1, s.2 Protokollid 1886–1891.

⁵¹ RA, EAA, f.233, n.1, s.43. Protokollid 1914–1916. Vt ka: RA, EAA, f.223, n.1, s.23, leht 15–19p. Ära kiri Loona vallavalitsuse dokumentidest, mis saadeti Muhu Suurde valda. Seal need suure tõenäosusega ka hävisid. Nimekirjas on mitmed Loona valla protokolliraamatud: 1892 (on säilinud RA, EAA, f.223, n.1, s.40 – varustatud korje sildiga. Loona valla arhiivi silti sellel pole.), 1893–1895, 1895–1897, 1898–1900, 1900–1902, 1902–1905, 1905–1906, 1906–1909, 1909–1912, 1912–1914. 1914. aasta protokolliraamat oli 1916. aastal veel kasutusel, mistõttu on see säilinud. RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 141. Protokoll 8.10. (13.03.1916).

⁵² RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 26–28.

⁵³ RA, ERA, f.2013, n.1, säilikut 434–438. Protokollide ära kirjad ja nende kinnitamisest 1920–1939. Säilikutesse on koondatud lisaks eelarved, aruanded jm vallaga seonduvad materjalid.

⁵⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 120p–122p.

küsimus, kas eelnevalt eraldi vallavalitsuse kooskäimisi ei protokollitud, vallavalitsus ei käinud koos või pole need meieni lihtsalt säilinud.

Saare Maavalitsuse fondist (ERA.2013) leiab materjali volikogu valimiste kohta.⁵⁵ Sealt saab volikokku pääsenud isikute kohta isikuandmeid (elukoht, vanus), mille abil on võimalik luua n-ö vallaesindaja üldpilt ning analüüsida Loona valla külade kaasatust esinduskogusse. Lisaks annavad aruanded valimas käinute arvu ja valimisnimekirjade kogutud häälte kohta infot. Toimikuisse on lisatud ka kehtetuid sedelid, millele on valijad vahel oma arvamusi jätnud mõne isiku kohta.

Valdade aruanded ja eelarved on hoiul Omavalitsuste Talituse fondis (ERA.40).⁵⁶ Eelarve juures on põhjendused vastava kulu või tulu kohta, mis enamasti viitavad mõnele seadusele või eelnevatele volikogu otsustele ja maavalitsuse ringkirjadele. Esialgsetel – 1920. aastatel koostatud eelarvetel – on eelarves olevad viited võrdlemisi lihtsad. 1920. aastate teises pooles on need trükitud blanketil, kuid esialgu mõningaste vigadega. 1933. aastal kasutusele tulnud trükis on juba korrektsem.⁵⁷ Vallavalitsuse üldise tegevuse kohta on aastate 1928–1935 osas vallas koostatud aruanded, mis on nii Omavalitsuste Talituse kui ka Saare Maavalitsuse fondis. Neis on ülesloetud koosolekud ja otsused ning koosoleku päevad. Avatud on ka lauajuhendi ja tunnistuste väljaandmise põhimõtteid ning nende arvud.⁵⁸

Vallaametnike isikulooste andmete leidmine on raskem. Kahjuks ei ole uuritavast perioodist säilinud ühtki Loona vallaelanike nimekirja, mistõttu tuli nende andmete kindlaks tegemiseks kasutada erinevaid allikaid. Selleks kasutasin Loona (Kaarma) vallavalitsuse perekonnaseisu dokumente Saare Maavalitsuse arhiivis, mis nüüdseks on jõudnud Rahvusarhiivi Tartus.⁵⁹ Abiks olid ka Kaarma koguduse personaalraamatud nii Rahvusarhiivis⁶⁰ kui ka koguduses kohapeal ning Piila koguduse materjalid.⁶¹

Vallavalitsuse toimimise õiguslike aluste käsitlemisel on keskseks allikaks Riigi Teataja.

Omavalitsuste tegemistel hoidis silma peal ka ajakirjandus. Üldiste suundumuste ja probleemide selgitamisel oli oluline 1923–1940 ilmunud Eesti Maaomavalitsuste (Maakondade) Liidu häälekandja Maaomavalitsus. See ajakiri seadis enda ülesandeks

⁵⁵ RA, ERA, f.2013, n.1, säilikud 240, 322, 345.

⁵⁶ Aruanded RA, ERA, f.40, n.1, säilikud 2516–2518; eelarved RA, ERA, f.40, n.1, säilikud 4767–4770.

⁵⁷ RA, ERA, f.40, n.1, s.2516, leht 77–105.

⁵⁸ Vt nt: RA, ERA, f.40, n.1, s.4767. Loona vallavalitsus. Valla üldandmed ja tegevuse ülevaade.

⁵⁹ RA, ERA, f.5155.

⁶⁰ RA, EAA, f.3132, n.1, s.454. Kaarma koguduse personaalraamat V 1896–1938.

⁶¹ RA, ERA, f.5155, n.4, s.53. RA, ERA, f.5155, n.4, s.113. RA, ERA, f.5155, n.4, s.161.

omavalitsuse põhimõtte kaitsmisel, õiguste kaitse ning tutvustada omavalitsustegelastele juhtnööre ja seadusi. Lisaks omavalitsusi puudutavatele artiklitele tutvustati ajakirjas Eesti Maaomavalitsuse Liidu tegevust ning välismaa omavalitsuste tööd, anti ülevaade ilmunud kirjandusest ning vastati kohapeal töö käigus tekkinud küsimustele.⁶²

Kohalikud ajalehed Saaremaa Teataja, Saaremaa ja Meie Maa andsid infot vallaelanikele ja paljastasid kohalikke intriige. 1930. aastate teisest poolest jäi alles üksnes Meie Maa, mis lõpetas ilmumise 2022 aprillis. Kohalikest lehtedest võib leida infot sündmuste kohta, mida ei kajasta arhiivid, võimaldades avada laiemat üldpilti.

Ajaleheartikleid kasutades on oluline teada, kes lehte välja andis. Ajalehed ilmuvad mitmete inimeste omavahelisel koostööl ja tööjaotusel, mistõttu võib olla keeruline mõista, kelle seisukohta edastatakse. Ajaleht talletab ajakirjanike ja toimetajate seisukohti neid ümbritsenud ühiskonnas. Ajalehte uurides tasub tähelepanu pöörata ajalehele kui institutsioonile – kas see on vaba või esindab mõne poliitilise grupeeringu vaatenurki.⁶³

Ajaleht Meie Maa esimene number ilmus 8. aprilli 1919. aastal kui Eesti Tööerakonna häälekandja. Väljaannet peetakse Saaremaa ajakirjandusloos oluliseks, kuna see suutis vastu pidada konkurentsile ja muutuvatele poliitilistele oludele, ilmudes 1940. aastani.⁶⁴ Kuigi ajaleht lõpetas ilmumise 2022. aastal, on ta kandnud lisaks Meie Maale (1919–1940; 1941–1944; 1989–2022) veel Saarte Hääle (1940–1941; 1944–1950) ja ajastuomast Kommunismiehitaja (1950–1988) nime.⁶⁵ Algusaastatel oli Meie Maa rõhutatult vasakpoolne. Aja jooksul peatoimetajate vahetustega avarendus ajalehe poliitiline platvorm. Sellega kindlustas ajaleht oma positsiooni Saaremaa ajakirjandusmaastikul. 1930. aastate teiseks pooleks oli muutunud toimetuse tööstiil ning sõna võeti „üldisemates probleemides“.⁶⁶

Teised töös kasutatud ajalehed lõpetasid ilmumise juba 1930. aastatel. Ajaleht Saaremaa on läbi teinud mitmed nimemuutused. Alates 1884. aastast ilmus ajaleht hoopis Saarlase nime all. 1914. aastal muudeti nimi Saaremaaks, kuid 1917. aastal ajaleht suleti. 1919. aastal alustas, esialgu nimega Vaba Saaremaa. Ajaleht oli rahva seas populaarne ning ideoloogilises

⁶² Vt nt: „MAAOMAVALITSUSE“ TOIMETUS JA TALITUS. Ajakirja tellimine 1937. a peale on avatud. 1937, nr 1, lk 16. „MAAOMAVALITSUSE“ TOIMETUS JA TALITUS. Eesti Maakondade Liidu häälekandja „Maaomavalitsus“. 1926, nr 20, lk 323.

⁶³ STEPHEN VELLA. Newspapers. Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history. Miriam Dobson & Benjamin Ziemann (koost), lk 192–208, siin: lk 192, 198.

⁶⁴ OLARI KOPPEL. Ajakirjandus. Saaremaa I: Loodus. Aeg. Kultuur. Tallinn 2002, lk 240–254; siin lk 247.

⁶⁵ Samas, lk 248–253. Vt ka: IVIKA LAANET-NUUT. ARDO VAHER. Meie Maa lõpetab tänasega ilmumise. Meie Maa 22.04.2022, lk 1.

⁶⁶ KOPPEL 2002, lk 248–250. Ajalehe algsed taotlused ja kaastöölised on avaldatud lehe avanumbris 8. aprillil 1919. Tellimine on awatud. Meie Maa 8.04.1919, lk 4.

suunitluses algselt pigem vasakpoolne. Pärast süüdistusi Saaremaa mässu esilekutsumises müüs Palk ajalehe parempoolsetele ringkondadele maha ning ajaleht ilmus taas Saaremaa'na. 1929. aastal lõpetas ajaleht tegevuse, mil müüdi ajaleht Hendrik Otstavelile, kelle juhtimisel hakati välja andma Saaremaa Teatajat. Sellest sai põllumeeste ja asunike häälekandja, kuid lugejate vähesuse tõttu lõpetas ilmumise 1935. aasta alguses.⁶⁷

Loona vallaametnike ja volikogu liikmete eraarhiivid on aegade jooksul üldiselt hävinenud või hävitatud. Seni teadaolevalt ei ole ükski neist tänaseni säilinud. Töö autorini on jõudnud kaks fotot ja mõni üksik dokument esivanemate talu aida pööningult.

Metoodika

Töös on lisaks üldisele allikakriitilisele lähenemisele püütud järgida allikate kompleksse uurimise meetodit, mille käigus on kasutatud võimalikult paljusid materjale, neid omavahel võrreldes ja seostades.

Vallavalitsuse ja -volikogu tööst ülevaate saamiseks koostas andmebaasi vallaametiisikute ja koosolekute protokollide sisu kohta.⁶⁸ Selleks on andmebaasis kajastatud 2100 (nendest 1543 aastatest 1919–1939) vallavolikogu ning 777 vallavalitsuse protokoll/otsust. Sisust ning valla ja tema organite ülesannetest kui ka eelarvest lähtuvalt lisasin tabelisse teemad :

- **esindamine** (erinevad komisjonid, inventari ülevaatamine, kruntimine, maade planeerimised, kohtusse, nõuded, mõisad, teede ülevaatamine);
- **ametnikud** (ametivanne, palk, ravikulud, ülesanded, puhkus, sõidurahad, vallasekretär, erinevad vallaametid (sh teenijad), volikogu, pensionid, koosolekule ilmumine);
- **asjaajamine** (inventuur, ajakirjandus, lepingud, otsuse tühistamine, protest, revideerimine, teenistuslehed, telefon, tähtpäevad, valimised, vallavalitsuse olme, vallavalitsuse toimimine, volikogu päevakord, vallamaja, vallavarad, aruanded, arhiiv, koosoleku sissejuhatus, läbirääkimised, ettekirjutused, hobusepassid, jalgrattad, tervitused ja tänuavaldused, järelevalve);
- **infrastruktuur** (bussiliiklus, raudtee, heakord, post, teed, piirid, kalmistu, kirik, küüdid);
- **eelarve** (koostamine, kulud, võlad, üür, rahad, rent, lisaeelarve, erikapital, ülekanne);

⁶⁷ KOPPEL 2002, lk 243, 246, 247, 249–250.

⁶⁸ Vt Lisa 4: Andmebaasi põhi esinduskogu protokollide uurimiseks (näide Exceli tabelist).

- **maksud** (isikumaks, tööstusmaks, jalgrattamaks, üür);
- **haridus** (olme, õpetajate valimine, koolivanem, õpilased, hoolekogu, koolimaad, hoolekanne, kooliteenija, peod, koolide eelarved, toetused maakonnavalitsuselt, komisjonid, õpetajate korter);
- **hoolekanne** (ravikulud, toetused, matmine, varad);
- **halduspiirid** (uus küla, rahvamaja, liitmine, külavanem);
- **maa** (maasaajad, võlad, talu, rent, maa, mets);
- **sõda** (eeskirjad, nekrutid, hoolekanne, ainus toitja);
- **muud** (seltsid, alkohol, laat, liidud, kahjutasud, tulekahjud, tervishoid, arstiabi, ehitus, ajalugu, haigused).

Kuigi kolm esimest punkti võiks liigitada ühise nimetaja – valitsemine – alla, pidasin käesolevas töös oluliseks neid eraldi välja tuua, et oleks võimalik kindlaks teha vallavõimu sisemine töökorraldus.

Volikogu protokollide puhul on lisaks aruteluküsimusele ja otsusele fikseeritud volikogu toimumisaeg ja kestvus, poolt- ja vastuhäälte arv ning istungil osalenud volikogu liikmete arv. Iga otsus on märksõnastatud, mis võimaldab neid teemade kaupa grupeerida ja süstematiseerida. Selline lähenemine võimaldab kvantitatiivselt kirjeldada ja eristada erinevate koosseisude ning perioodide põhiprobleeme.

Isikute andmebaas sisaldab 89 vallategelast aastatest 1919–1939.⁶⁹ Kogu hõlmab andmeid nende eluloo (sünniaeg, elukoht, perekonnaseis, surmaaeg, valimisnimekirjad ning seosed teiste esindajatega) ja varasema tegevuse kohta volikogus (alates 1892. aastast). Andmed aastate 1893–1913 kohta on kahjuks lünklikud, teada on üksnes vallavanema ja tema abide nimed. Kogutud andmestik võimaldab koostada vallavanema, tema abide ja volikogu liikmete koondportree. Seejuures võimaldavad andmed võrrelda vallavalitsuse ja vallanõukogu või -volikogu omavahelisi seoseid.

Vallavolikogu ja vallavalitsuse materjalide puhul on peamiseks meetodiks teksti analüüs. Protokolliraamatutes esinenud nimetustest, nimedest ja asutustest lähtudes on nii vallavalitsuse kui ka volikogu aruteludes leitavad päevakorra kujunemisel nii sisemised kui ka välimised tasandid. Üheltpoolt on neid võimalik jaotada vallavõimuni jõudnud dokumendi alusel, teisalt isikute ja asutuste tasandil, kes dokumendi (avalduse) koostas või ettepaneku esitas. Eelnevad

⁶⁹ Vt: Lisa 7. Loona valla esinduskogu liikmete nimekiri 1919–1939.

andmed võimaldavad võrdlevalt ja kvantitatiivselt analüüsida dokumentides kajastatud probleeme ja isikuid-asutusi valdkonniti. Nii avalduvad, millises teemarubriigis konkreetsed dokumendid või isikud-asutused domineerisid. Saadud andmed võimaldavad teha järeldusi, mis probleemid vallavõimu (sisemise tasandi) jaoks olid olulised ja kui palju võttis vallavõim ise enda initsiatiivil teemasid päevakorda.

Kuna allikad on rohkeshonalisemad, saab nende põhjal teha järeldusi otsustele jõudmise viisi kohta. Otsustamisviisid saab jaotada neljaks: mitteotsustamine, enamusotsustamine, konsensuslik otsustamine (osalejate ühine arvamus) ja harvem n-ö pakettlahendused kus on ühildatud erinevad ettepanekud.⁷⁰ Alates 1919. aasta on protokolliraamatutes fikseeritud poolt- ja vastuhääled, mis aitavad kohalolnute arvu abil protsentuaalselt välja arvutada iga otsuse toetusmäära.⁷¹ Kindlasti ei pretendeeri antud skaala täiuslikkusele, kuid esmaseid järeldusi võimaldab see siiski teha. Lihtsustatult jagasin saadud väärtused neljaks:

- Konsensus – täielik üksmeel (100% poolt või 0% poolt, sh ühel häälel ning lihtsalt termin „otsustas“)
- Üksmeel – kõikumine üldjoontes 1–2 häält ehk kuni 10% (90–99% poolt või 1–10% poolt)
- Enamusotsus – kõikumine kuni 30% (61–89% poolt või 11–39% poolt, häälteenamus)
- Kompromiss – kõikumine 40–60% poolthääle vahel

Otsustamisel on kesksel kohal otsustajate ring, osalejate strateegiad ja kuidas otsuseni jõutakse ja mis on lõppotsus. Osalejate ringi ja nende pädevused määravad ära seadused. Osalejate strateegiateks on kokkuvõetult isiklikud huvid; konkurentsistrateegia, mille käigus püütakse tugevdada enda positsiooni ja nõrgestada teiste positsioone; koostööstrateegia, milles on kesksel kohal vastastikune usaldus; altruism, kus toimija enda heaolu ei ole otsuse langetamisel motiiviks, peamine, et tema heaolu ei väheneks ning vaenulikkus, vastandumine, millega nähakse oma sihte teiste huvide pärssimises ja heaolu vähendamises.⁷²

⁷⁰ Vt: GEORG SOOTLA, AVE VIKS. Avaliku poliitika kujundamine kui valitsemise protsess. Avalik poliitika I: avaliku poliitika kujundamise protsess. Georg Sootla, Leif Kalev ja Kersten Kattai. (koost ja toim). Tallinn 2021, lk 205–254, lähemalt otsustamisest lk 228–234: siin lk 231.

⁷¹ Vrdl: INDREK SAAR, LEIF KALEV, NIKOLAI KUNITSÕN. Avaliku poliitika analüüsi strateegid: Uurimisstrateegiad ja uuringutemetodite valik. Avalik poliitika III: Avaliku poliitika teooriad ja analüüsi meetodikad. Georg Sootla, Leif Kalev ja Indrek Saar. (koost ja toim). Tallinn 2021, lk 114–133: siin lk 116–118. NIKOLAI KUNITSÕN, LEIF KALEV, GERLY ELBRECHT. Avaliku poliitika kvalitatiivanalüüsi meetodid: Sisuanalüüs. Avalik poliitika III: Avaliku poliitika teooriad ja analüüsi meetodikad. Georg Sootla, Leif Kalev ja Indrek Saar. (koost ja toim). Tallinn 2021, lk 250–264: siin lk 250–252.

⁷² SOOTLA, VIKS 2021, lk 231–232.

Volikogu liikmete omavahelistes seostes on arvestatud sugulussuhetega. Selles küsimuses olen keskendunud võrdlemisi kitsale ringile, võttes keskseks volikogu liikme enda ja tema lähedasemad sugulased ja hõimlased. Piirdusin vanemate ja nende õdedele-vendadele, samuti volikogu liikme õdedele-vendadele ja nende abikaasadele ning volikogu liikme enda abikaasale.

Eelarve ning tulude ja kulude analüüsiks sisestasin Loona valla eelarved Exceli tabelisse, kus on võimalik andmeid võrrelda. Seejärel grupeerisin tulud ja kulud lähtuvalt valla ülesannetest ja protokolliteemadest. See võimaldab teha järeldusi Loona valla tulude ja kulude struktuuri kohta.

1. KOHALIK OMAVALITSUS

Kohalik omavalitsus on poliitiline institutsioon, mis täidab oma võimufunktsioone riigi piiratud haldusterritooriumil. Selle territoriaalsed piirid tulenevad looduslikest, majanduslikest ja ajaloolistest lähtekohtadest, mis on elanikkonda omavahel sidunud.⁷³ Kohaliku halduse ümberkujundamiseks andis tõuke Prantsuse revolutsioon. Seejuures loodi uut tüüpi kohalik haldus, mis oli vaba keskvõimuorganite tugevast bürokraatlikust järelevalvest. Enamike Euroopa maade kohaliku omavalitsuse süsteemide õiguslikud alused loodi 19. sajandi omavalitsusreformide käigus.⁷⁴

Aastatel 1920.–1933 oli Eestis kahetasandiline kohalike omavalitsuste süsteem, mille esmatasandisse kuulusid vallad, alevid ja linnad ning teise tasandisse maakonnad. 1933. aasta põhiseadusega muutus süsteem ühetasandiliseks, kuhu kuulusid valla-, alevi- ja linnaomavalitsused. 1938. aasta põhiseadusega nähti taas ette kahetasandiline kohalik omavalitsus, mille teiseks astmeks olid maaomavalitsused.⁷⁵

1920. aastate Eesti Vabariigi kohalik omavalitsus ei tekkinud tühjale kohale. Mõiste „vald“ oli Eesti aladel kasutusel juba 17. sajandil, mil see tähendas mõisapiirkonna talupoegadega asustatud osa. Seisusliku territoriaalse haldusüksusena tuli vald kasutusele Eestimaa 1816, ja Liivimaa 1819. aasta talurahvaseadustega. Liivimaal kujunes valla üheks kesksemaks institutsiooniks vallakohus.⁷⁶ 19. sajandi alguses tekkinud mõisavaldu võib pidada hilisemate kohalike omavalitsuste eellasteks. Aastatel 1866–1918 juurdusid vallaorganid talurahva õigusteadvusesse ja argiellu. 1917. aastal pärast ühtse Eestimaa kubermangu tekkimist kadus valla seisuslik iseloom ja muutusid kohaliku elanikkonna esindusteks. Pärast Eesti Vabariigi loomist kaotas kihelkond haldusüksusena oma rolli ning vallast sai olulisim haldusüksus maal.⁷⁷ Kohalikel omavalitsustel on olnud Eesti riikluse arengus tähtis roll. Omariikluse alguses

⁷³ TOOMAS VARRAK. Poliitika ja riigiteadus. Tallinn 2001, lk 140.

⁷⁴ VALLO OLLE. Kohaliku omavalitsuse õigus. I osa. Tallinn 2014, lk 26. Vt ka: INDREK PAAVLE. Valla institutsioon Eestis 1940–1941. Magistritöö. Aadu Must (juh). Tartu 2003, lk 23–26.

⁷⁵ VALLO OLLE. Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis 1918.–1940. a. Tartu 2001, lk 10. Vt ka: VALLO OLLE. Munitsipaalõigus. Tallinn 2004, lk 215–216.

⁷⁶ AUGUST TRAAAT: Vallakohus Eestis. Tallinn 1980; ÜLLE TARKIAINEN. Valla arengu põhijooni. Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon. Ülle Tarkiainen (koost). Tallinn 2021, lk 13–76; siin lk 13–14. Vt ka: JÜRI ULUOTS. Omavalitsuste tähtsusest Eesti ajaloolisest seisukohast. Maaomavalitsus 10. 1933, lk 154–160. PAAVLE 2003, lk 26–31.

⁷⁷ ÜLLE TARKIAINEN. Saateks. Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon. Ülle Tarkiainen (koost). Tallinn 2021, lk 9–12; siin lk 9.

jätkasid vallavalitsused aga veel veneaegsete asutuste tegevust, neil tuli võidelda sõjaolukorrast tingitud raskustega ning olukorra stabiliseerumine võttis aega.⁷⁸ Kuna vabariigi algusperioodil leidis küllalt veel lappvaldu, mille territooriumid ei moodustanud ühtset tervikut, toimusid 1920.–1930. aastail valdade territoriaalsed muutused.⁷⁹ Tasapisi toimus valdade arvu aeglane vähenemine, kuna väiksemad vallad ei olnud probleemide lahendamisel kuigi efektiivsed. Kui 1921. aastal oli Eestis 387 valda, siis 1938. aastaks vähenes nende arv 365-le. Põhjalikum reform viidi läbi alles 1939. aastal, mil loodi 248 uut valda.⁸⁰

1.1. Kohalike omavalitsuste õiguslik üldraamistik

Kohalike omavalitsuste pädevus avalike ülesannete täitmisel oli ulatuslik ja tulenes pidevalt muutuvatest õigusaktidest.⁸¹ Ajaga valdade tegevus laienes ning lisandus uusi ülesandeid. Kohalikele elanikele oli kasulik, kui riigivõimu teostamine kohapeal suurenes.⁸² Üldjoontes nähti kohaliku omavalitsuse ülesandeid ette läbi võimualade – territoriaalne, organisatsiooniline, finants-, planeerimis-, kooperasiiooni-, üldaktidega elukorraldamise, informatsiooni- ja statistikavõim.⁸³ Valdade tähtsamateks ülesanneteks saab pidada tegelemist hoolekandega, avalike algkoolide ja raamatukogude asutamist ja ülalpidamist, perekonnaseisu dokumentide, valimisnimekirjade pidamist ja tunnistuste väljastamist. Nii oli omavalitsus ametliku informatsiooni allikaks. Kohalikud omavalitsused olid esmased mitmesuguste kohustuste määrajad ja seejuures hindamiste teostamise ringkonnaks. Vallavalitsused kehtestasid makse ja nõudsid politsei abil sisse vallamakse. Lisaks andis omavalitsused maksuvabastusi ja jagasid kohustusi. Keskseks isikuks vallas oli vallavanem, kes kuulus maakonna tasandil erinevatesse komisjonidesse. Teatud juhtudel oli vallavalitsuse otsustada postiagentuuri avamine ja selle juhataja määramine. 1934. aastal lisandusid jahiseadusega valdadele jahipiirkondade registreerimise ja jahitunnistuste väljaandmise kohustus. Ühtlasi oli

⁷⁸ VÄRDI VELNER. Omavalitsuse osa omariikluse arengus. Maaomavalitsus 12, 1938, lk 181–187: siin lk 183, 187.

⁷⁹ VALLO OLLE. Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis 1918.–1940. a. Tartu 2001, lk 10. Vt ka: VALLO OLLE. Munitsipaalõigus. Tallinn 2004, lk 215–216.

⁸⁰ AGO PAJUR. Riikluse rajamine. Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. AGO PAJUR, TÖNU TANNBERG (tegevtoim), SULEV VAHTRE (peatoim). Tartu 2005, lk 47–64: siin lk 62.

⁸¹ OLLE 2004, lk 221–222. Vt ka: ANDRES LOORITS. Vallavalitsuse võimkond ja kohused. Käsiraamat vallavalitsustele ja vallanõukogudele. Tallinn 1921.

⁸² ALBERT SUURKIVI. Vallaomavalitsuste korraldus tulevikus. Maaomavalitsus 10, 1933, lk 184–187: siin lk 184.

⁸³ VALLO OLLE, SULEV LÄÄNE, SULEV MÄELTSEMEES, SIRJE LUDVIG. Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis 1918–1940. Eesti kohalik omavalitsus ja liidud 100. Minevik, tänapäev ja tulevik II. SIRJE LUDVIG, SULEV LÄÄNE, SULEV MÄELTSEMEES. (koost). Tallinn 2018, lk 24–41: siin lk 29. Vt ka: OLLE 2001, lk 21.

vald ka omanik, kellele kuulus kinnis- ja vallasvara, varalised ja õiguslikud kohustused. Seejuures oli vallal õigus omandada ja võõrandada vara, sõlmida lepinguid.⁸⁴

Vallaomavalitsuse toimimist reguleerisid 1917. aasta ajutised määrused,⁸⁵ 1921.⁸⁶ ja 1926. aasta valimisseadused⁸⁷ ning üksikasjalikumalt juba 1929. aastal valminud vallavolikogude kodukord.⁸⁸ Selgemalt määratleti vallaomavalitsuste tegevust 1937. aasta vallaseadusega.⁸⁹ 1917. aasta 30. märtsi määrusega tunnustati valla korralduse aluseks üldine, otsene, ühetaoline ja salajane hääletamine.⁹⁰ Varasemalt oli vallaomavalitsuse kõige kõrgeimaks organiks valla täiskogu, kuhu kuulusid taluperemehed, kuid vaid üks esindaja kümne maatamehe kohta. See valis ülejäänud vallaorganid.⁹¹ 1917. aasta määrusega kadus valla täiskogu institutsioon ning volikogu moodustamine toimus nüüdsest demokraatlike valimiste kaudu.⁹²

Kohalikku omavalitsust käsitlesid 1920., 1933. ja 1938. aasta põhiseadused. Kohaliku omavalitsuse riikliku teooria kohaselt oli kohalik omavalitsus üks kohaliku riigihalduse korraldusvorme.⁹³ 1920. aastate põhiseaduses on rõhutatud omavalitsuste kui kohaliku valitsuse põhimõtet. Kohalikule omavalitsusele kuulusid kohapealsed valitsemise ülesanded, olles iseseisvad oma võimkonda kuuluvate asjade otsustamisel. Viimane tähendas, et nad polnud sõltuvad keskvalitsuse eestkostest.⁹⁴ 1920. aasta põhiseadus pani aluse omavalitsuste valimispõhimõtetele. Teatavaid sarnasusi võib näha 1917. aasta määrustega,⁹⁵ millele lisandus valimistel proportsionaalsuse põhimõte. Lisaks andis põhiseadus omavalitsustele autonoomia maksustamise küsimustes.⁹⁶ Saaremaa omavalitsustegelase Mihkel Nepsi arvates andis põhiseadus omavalitsusele siiski vaid näiliselt suure võimu, samal ajal kui tegelikult sätestati vaid esinduskogude valimise kord. Nepsi sõnul olid 1920. aastatel omavalitsuste võimupiirid isegi kitsamad kui tsaariajal. Riigivõimu teostamist tema hinnangul omavalitsustes ei toimunud.⁹⁷

⁸⁴ OLLE 2004, lk 221–222. Vt lisaks kohalike omavalitsuste pädevusi: OLLE, *et al* 2017, lk 30.

⁸⁵ RA, ERA, f.78, n.1, s.57, leht 12–12p. Eesti wallanõukogude walimiste ajutised määrused.

⁸⁶ RT 1921, 26, 18. Seadus wallanõukogude walimise kohta.

⁸⁷ RT 1926, 97, 104. Wallawolikogude walimise ja wallawolikogude ning wallawalitsuste korraldamise seadus.

⁸⁸ RT 1929, 99, 670. Wallawolikogude walimise ja wallawolikogude ning wallawalitsuste korraldamise seadus. Vt ka: Vallavolikogude kodukord. Kava. Maaomavalitsus 9, 1929, lk 143–152.

⁸⁹ RT 1937, 32, 310. Vallaseadus.

⁹⁰ OLLE, *et al* 2017, lk 24. Vt ka: RA, ERA, f.78, n.1, s.57, leht 12–12p. Eesti wallanõukogude walimiste ajutised määrused, § 4, 17.

⁹¹ TARKIAINEN 2021, lk 26.

⁹² OLLE, *et al* 2017, lk 24.

⁹³ OLLE 2001, lk 5–9. Vt ka: OLLE, *et al* 2017, lk 27.

⁹⁴ OLLE, *et al* 2017, lk 25.

⁹⁵ RA, ERA, f.78, n.1, s.57, leht 12–12p. Eesti wallanõukogude walimiste ajutised määrused.

⁹⁶ OLLE, *et al* 2017, lk 24–25. Vt ka: RT 1920, 113/114. Eesti wabariigi põhiseadus, §77.

⁹⁷ MIHKEL NEPS. Omavalitsuste võimust. Maaomavalitsus 10. 1924, lk 171.

1933. aasta põhiseadusega toimus muudeti teise tasandi omavalitsuste – maaomavalitsuste tähendust. Nimelt hakkas nüüd linna-, alevi- ja vallavalitsuste kaudu kohapealset valitsemist teostama riigivanem. Juurde tekkis ajutine maaomavalitsus, millele läksid üle maavolikogude õigused ja kohustused.⁹⁸ Põhiseadus tõi muutused ka valimiskorras. Omavalitsuste esinduskogud valiti endiselt üldisel, ühetaolisel, otsekoheisel ja salajasel hääletamisel proportsionaalse põhimõtte alusel, kuid nüüdsest sai valija hääletada ka üksikute isikute poolt. Seega kerkis esile isikuvalimise printsiip.⁹⁹ 1938. aasta põhiseadus kaotas proportsionaalsuse põhimõtte ja lisas valimiste juurde valija küsimuse. Valida said kohaliku omavalitsuse piirkonda kuuluvad hääleõiguslikud kodanikud, kes omavalitsuse piirkonnas omasid püsivat elu- või töökohta.¹⁰⁰ Sarnane põhimõte on praegugi kehtivas põhiseaduses.¹⁰¹ Üldiselt on leitud, et 1938. aasta põhiseaduse omavalitsuse peatükk oli võrreldes varasematega läbimõeldum ja süsteemsem.¹⁰²

Lisaks põhiseadusele reguleerisid vallavõimu tööd mitmed varasemalt kehtinud õigusaktid.¹⁰³ Vallo Olle sõnul nappis Eestis Vene riigi õigusakte, mistõttu polnud sageli kohalikel omavalitsustel täit ülevaadet sellest, mis seadused nende tegevust siiski reguleerisid.¹⁰⁴ Vallavolikogu kodukord ühtlustas vallavõimu toimimise üldprintsiipe. Kui varasemalt olid vallavolikogu tegevust reguleerivad seadused killustunud mitmete seaduste vahel, siis kodukord koondas olulisemad punktid ühte regulatiivi kokku. Iga paragrahvi juures on viited selle õiguslikule alusele. Lisaks eelpool nimetatud 1926. aasta valimisseadusele olid kodukorra aluseks nii 1866. aasta vallaomavalitsuste seadus kui ka 31. oktoobri 1866. aasta senati otsused.¹⁰⁵

1919. aastal vastu võetud ajutine järelevalve seadus andis kontrolli omavalitsuste tegevuse seaduslikkuse üle siseministrile. Valdade üle toimus see maakonnavalitsuse kaudu kohtuliku printsiibi alusel. Nimelt pidi maakonnavalitsus õigusvastase akti tühistamiseks andma selle edasi halduskohtusse. Nii palju kui seadus võimaldas, läksid selle määrusega

⁹⁸ OLLE, *et al* 2017, lk 26. Vt ka: Eesti Vabariigi põhiseadus. Eraväljaanne. Tallinn 1933, §75. FERDINAND VELLNER. Kohapealse valitsemise korraldamisest maal. Maaomavalitsus 6, 1934, lk 83–87.

⁹⁹ OLLE, *et al* 2017, lk 26. Vt ka: Eesti Vabariigi põhiseadus 1933, §76.

¹⁰⁰ OLLE, *et al* 2017, lk 26. Vt ka: Eesti Vabariigi põhiseadus. Rahvuskogus vastu võetud 28.07.1937, §123.

¹⁰¹ VALLO OLLE, ARNO ALMANN, TIM KOLK, KRISTI LAHESOO, JÜRI LIVENTAAL. Kohalik omavalitsus. Põhiseaduse XIV peatüki kommentaarid. ÜLLE MADISE, HENT KALMO, OLIVER KASK, PEEP PRUKS (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn 2020, lk 1078–1080. Eesti Vabariigi põhiseadus 2015, §156.

¹⁰² OLLE, *et al* 2017, lk 27. Vt ka VELNER 1938, lk 185–186.

¹⁰³ Vt ka: ANDRES LOORITS. Vallavalitsuse võimkond ja kohused. Käsiraamat vallavalitsustele ja vallanõukogudele. Tallinn 1921.

¹⁰⁴ OLLE 2001, lk 21. Vt ka: OLLE, *et al* 2017, lk 29.

¹⁰⁵ RT 1929, 99, 670.

maakonnaavalitsusele ka talurahvaasjade komissari õigused ja kohustused.¹⁰⁶ Antud põhimõtte kindlustas kohalike omavalitsuste autonoomiat, kuid oli võrdlemisi aeganõudev. 1934. aasta lõpus mindi üle keeluprintsiibile, mille kohaselt võis järelevalvaja teatud aja jooksul keelava aktiga tõkestada otsuse jõustumist. Seepeale võis kohalik omavalitsus keeluakti edasi kaevata halduskohtusse. Mõlemad nimetatud järelevalve võimalused hõlmasid omavalitsuste õigusakte, mis esitati valdade puhul maakonnaavalitsusele läbivaatamiseks. Kontroll toimus näiteks läbi revideerimiste, ülevaatuste ja aruannete nõudmist. Kui seaduse rikkumisel kuritegu ei leitud, anti vallale võimalus nimetatud puudused teatud aja jooksul kõrvaldada. Vastasel korral anti asi edasi kohtuvõimudele. Üldjoontes vallavalitsuse või vallavolikogu akt enne ei jõustunud, kui selle oli maakonnaavalitsus kinnitanud.¹⁰⁷

Kohalik initsiatiiv oli võimalik maavalitsuse nõusolekul.¹⁰⁸ 1927. aastal oli Loonal arutusel vallavolikogu kodukorra loomine.¹⁰⁹ Seejuures polnud see seotud 1929. aastal ilmunud vallavolikogude kodukorraga, vaid Loona vallavalitsus on ise töötanud välja mõned punktid, millest oma töös lähtuti. Kahjuks ei ole tööprotsessi tänaseni säilinud ning olemasolev materjal ei võimalda teha kindlaid järeldusi, miks konkreetne dokument koostati ja kas sarnane kodukord koostati ka teistes valdades. Kodukorra alusel algas volikogu koosolek vallavalitsuse teadaandel näidatud ajal, kui vajalik volinike arv kohal oli. Lisaks reguleeriti hilinemisi. Kui volinik hilines koosolekule ilma põhjusega üle tunni aja, jäi ta päevarahast ilma.¹¹⁰ Olemasolevate allikate kaudu ei ole võimalik tuua ühtki näidet, kus seda 1920. aastate teisel poolel ka rakendati.

1.2. Vallaorganite ja -ametnike pädevused ja ülesanded

Kohaliku omavalitsuse esindusorgan – esinduskogu, volikogu – esindab kohaliku omavalitsuse tahet. Peter Schöber on viidates Lorenz von Steinile leidnud, et omavalitsuse otsust saab vaadelda kui seaduse analoogi ja esinduskogu kui seadusandlikku võimu. Sellest lähtuvalt oli volikogu otsus mõeldud täitmiseks.¹¹¹

¹⁰⁶ OLLE 2001, lk 65–67. Vt ka: OLLE, *et al* 2017, lk 33. RT 1919, 78, 149. Seadusandliku delegatsiooni poolt 11. okt. 1919. a. wastuwõetud omawalitsuse ajutine järelwalwe seadus.

¹⁰⁷ OLLE 2001, lk 65–67. Vt ka: OLLE, *et al* 2017, lk 33.

¹⁰⁸ ALFRED NIRK. Missugune peaks olema meie vallaomavalitsus? Tallinn 1932, lk 16.

¹⁰⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 34. (5.11.1927).

¹¹⁰ RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 5.1 (5.11.1927). Vt: Lisa 3. Wallawolikogu kodukord.

¹¹¹ PETER SCHÖBER. Kohalik omavalitsus. Tallinn 2003, lk 68.

Eestis olid kohalike omavalitsusüksuste esinduskogudeks vabariigi algusperioodil vallanõukogud ning alates 1926. aasta seaduses on kasutusel terminina vallavolikogu.¹¹² Volikogu oli valla „täitev-korraldav organ, mis tegutses kollegiaalsel põhimõttel.“¹¹³ Ametis olevate volikogude volituste tähtaegu pikendati korduvalt eriseadustega. Esialgu valiti esinduskogud kolmeaastaseks perioodiks, kuid 1932. aastal pikendati volikogude volitusi neljale aastale. Valimised toimusid regulaarselt valimisseaduste alusel.¹¹⁴

Vallavolikogu koosseisu liikmete arvu määras kindlaks eelnev volikogu koosseis. Vastavalt valimisseadusele, sõltus see vallaelanike arvust. Volinike määramine toimus põhimõttel, et kuni 1500 elanikuga valdades oli arvuks 15 ning iga lisanduva 200 elanikuga tuli juurde üks liige.¹¹⁵ Valimised olid üldised, ühetaolised, otsekohesed ja salajased ning juhindusid proportsionaalsest põhimõttest.¹¹⁶ See tähendas, et valida said kõik valimisnimekirjade koostamise ajal vallas elanud Eesti Vabariigi 20-aastased ja vanemad kodanikud.¹¹⁷ Valida ei saanud „nõdrameelseks“ tunnistatud inimesed; eestkoste all olevad pimedad ja kurdid ning kohtulikult karistatud, vangis või sunnitööl olevad isikud. Viimased ei saanud ka kohe pärast karistuse ära kandmist valimistel osaleda.¹¹⁸

Valimiste eel tuli vallavolikogul valida valla valimiskomitee. Selle peamiseks ülesandeks oli kontrollida esitatud nimekirjade korrektsust, tegeleda valimiste kulumaterjalidega ning valimiste järgselt jaoskondade aruanded kokku liita ja teha sellest tulemuste üldine aruanne.¹¹⁹ Tavapäraselt kuulusid valimiskomiteesse vallavanem, vallasekretär ja üks nõukogu liige.¹²⁰ 1934. aastal enam eraldi kohalikke valimisjaoskondi vallavolikogu valimiste jaoks ei valitud. Täiendati eelnevaid volikogu otsuseid, et samad komisjonid, kes tegelesid rahvahääletuse ja Riigikogu valimistega, toimetasid ka vallavolikogu valimistel.¹²¹ Vastavalt seadusele kuulus jaoskonna komisjoni neli volikogu liiget, kes enese hulgast valisid juhataja ja sekretäri. Nende peamiseks ülesandeks oli valimispäeval valimissedelite vastuvõtmine ning esialgne üle lugemine ja edastamine valla valimiskomiteele.¹²² Valimiste toimumisest ja nimekirjade

¹¹² RT 1921, 26, 18. RT 1926, 97, 104.

¹¹³ OLLE 2004, lk 217.

¹¹⁴ Samas, lk 217.

¹¹⁵ RT 1921, 26, 18, § 75. Sama põhimõtte kehtis ka 1926. aasta seadusega: RT 1926, 97, 104, § 68.

¹¹⁶ PAAVLE 2003, lk 32.

¹¹⁷ RT 1921, 26, 18, § 3. RT 1926, 97, 104, § 3.

¹¹⁸ RT 1921, 26, 18, § 4. RT 1926, 97, 104, § 4–6.

¹¹⁹ RT 1921, 26, 18, § 10. RT 1926, 97, 104, § 10.

¹²⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 20. Protokoll 7.1. (1.05.1921). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 24p–25. Protokoll 9.1. (16.09.1923). RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 9.2. (29.12.1926). RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, Protokoll 5.3. (23.11.1929). Vt ka: RT 1921, 26, 18, § 10. RT 1926, 97, 104, § 9.

¹²¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, Protokoll 6.9. (16.12.1933).

¹²² RT 1921, 26, 18, § 13. RT 1926, 97, 104, § 11, 12.

esitamisest saatis valla valimiskomitee teadaande külavanematele. Nende ülesandeks oli külaelanikke teavitada ning allkirjadega kinnitatud lehega vallamajja tagasi tuua.¹²³

Vallavolikogu tegevust reguleeris vallavolikogu kodukord, mis pani paika volikogu tegevusvaldkonnad. Vallavolikogu ülesandeks olid valla täidesaatva võimu (vallavanema ja abi) valimine, palga määramine ning nende tegevuse ja aruannete kontrollimine. Lisaks fikseerisid volikogu liikmed vallavanema abide ja revisjonikomisjoni liikmete arvu. Vallavolikogu hoidis silma peal maksudel ja eelarvel, kehtestades makse ja kinnitades igal aastal vallaeelarve. Ühtlasi otsustas kinnisvarade omandamise, võõrandamise ja pantimise ning kontrollis vallaasutusi (nagu koolid). Vajadusel saatis kohtusse esindaja.¹²⁴

Voliniku kohustuste täitmine oli tasuta.¹²⁵ Vastavalt vallavolikogude kodukorrale polnud volinikel õigus saada ega isegi nõuda palka oma töö eest.¹²⁶ Otsest palka volikogu liikmed ei saanudki, kuid nendele maksti päevaraha, mis oli vallavolikogu enda määrata.¹²⁷

1917. aasta ajutise määrusega läks vallavalitsuse valimiskohustus valla täiskogu käest valla nõukogu (hilisema nimetusega volikogu) kanda.¹²⁸ Sellest ajast kinnistus valla esinduskogude esimese koosoleku päevakord järgnevas kaheks aastakümneks.

Vallavalitsus, mis tegeles igapäeva poliitikaga, koosnes vallavanemast, tema abist (või abidest) ning 1926. aastani oli ka vallasekretär vallavalitsuse liige.¹²⁹ Pärast seda oli vallasekretär üksnes vallavalitsuse kantselei ja asjaajamise juhataja ning raamatupidaja. Vallavalitsuse ja vallavolikogu tööd juhtis vallavanem või tema puudumisel tema abi, v.a kui arutati vallavalitsuse tegevust.¹³⁰ 1919. aastal lähtuti vallavalitsuse valimisel veel Ajutise vallanõukogu määrusest, mille kohaselt tuli „vallanõukogu valitsuse valida vallavanem, mitte vähem kui üks abiline ning vallasekretär.“¹³¹ See põhimõte kinnistus 1921. aasta valimisseaduses ning valla täidesaatev organ kinnitati nii 1923. ja 1924. aastal.¹³² 1926. aastal

¹²³ RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 3. Külavanemad. Vt ka: RT 1921, 26, 18, § 46. RT 1926, 97, 104, § 40.

¹²⁴ OLLE 2004, lk 219. Täpsemalt on vallanõukogu võimkonnast kirjutanud LOORITS 1922, lk 9–16. Vt ka: RT 1929, 29, 670, § 9.

¹²⁵ OLLE 2004, lk 219.

¹²⁶ RT 1929, 29, 670, § 48.

¹²⁷ U. vallasekretär. Küsimus nr 12. Vallavolikogu liikme päevarahadest. Maaomavalitsus nr 4 1930, lk 72.

¹²⁸ TARKIAINEN 2021, lk 13–76: siin lk 26. RA, ERA, f.78, n.1, s.57, leht 12–12p. Eesti vallanõukogude walimiste ajutised määrused, § 34. RT 1921, 26, 18. (4.04.1921), § 84. RT 1926, 97, 104, § 77. RT 1929, 99, 670, § 16.

¹²⁹ RT 1921, 26, 18, § 83. RT 1926, 97, 104, § 76. Vt ka: PAAVLE 2003, lk 32, 37.

¹³⁰ OLLE 2004, lk 218. Vt ka: PAAVLE 2003, lk 32. RT 1921, 26, 18., § 83. RT 1926, 97, 104, § 76.

¹³¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 102p–103. Protokoll 21.1. (19.10.1919). Vt ka: RA, ERA, f.78, n.1, s.57, leht 12–12p. Eesti vallanõukogude walimiste ajutised määrused, § 35.

¹³² RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 9p. Protokoll 4.1. (14.03.1923). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 31p. Protokoll 1.1. (4.01.1924).

vastuvõetud uue valimisseaduse alusel oli vallavalitsuses 1927. aastast alates endiselt kolm liiget, kuid muutus toimus koosseisus. Lisaks vallavanemale kuulus sinna edaspidi kaks abilist, vallasekretär ei olnud enam vallavalitsuse liikmeks, kuigi koosolekuid ta protokollis.¹³³ Nii oli see uuritava perioodi lõpuni.¹³⁴

Vallavanem oli vallavalitsuse ja vallavolikogu juht. Valla tähtsaima ametnikuna valiti ta 1917. aastani peremeeste hulgast. Vallavanema ja tema abiliste ametiaeg kestis kolm aastat. Tsaariaja lõpuni oli vallavanemal valla piires ka politseivõim, mis tähendas, et ta võis süüdlasi karistada aresti, rahatrahvi või ühiskondliku tööga.¹³⁵ Eesti omariikluse sünniga kadus vallavanema politseivõim,¹³⁶ ja vallavanem ei pidanud enam olema peremeeste seast. Volikogu võis vallavanemaks valida enda volituste ajaks ka volikogusse mittekuuluvat isiku,¹³⁷ kuid pole teada, kas seda praktikas ette tuli. Loona valla näitel oli vallavanem alati volikogu liige. Alates 1937. aastast kinnitas vallavanema ametisse siseminister.¹³⁸ Üle Eesti toimus maakondades vallavanemate ja tema abide ametisse¹³⁹ vannutamine alljärgneva tekstiga (Kuressaares 25. juulil 1937):¹⁴⁰

Mina tõotan ja vannun ustavaks jääda Eesti demokraatlikule vabariigile ja tema seaduslikule valitsusele ning oma südametunnistuse järele ausasti täita kõiki neid kohustusi, mis minu kätte usaldatud amet mulle paneb, teades, et seadus ametikohuste rikkumist karistab.

Vallavanema ülesannete hulka kuulsid lisaks vallavalitsuse juhtimisele volikogule ettepanekute tegemine valla elu korraldamiseks ja vallaomavalitsuse ülesannete teostamiseks, vallavolikogu koosolekute kokkukutsumine ja koosolekul arutusele tulevate asjade ettevalmistamine, volikogu otsuste täitmise korraldamine ning teatud juhtudel vallavolikogu pädevusse kuuluvate asjade otsustamine. Lisaks hoolitses vallavalitsuse juht tulude laekumise, maksude sissenõudmise ja koormiste täitmise eest ning määras ametisse külavanemad ning nende

¹³³ RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 3.1 (30.03.1927).

¹³⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 35–35p. Protokoll 1.1. (1.05.1933). RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 78p–79. Protokoll 8.1 (19.02.1934).

¹³⁵ TARKIAINEN 2021, lk 27. Vt ka PAAVLE 2003, lk 28.

¹³⁶ EUGEN MADISSON. Vallavanemate distsiplinaar võimust. Maaomavalitsus Nr 4. 1924, lk 148–149. Vt ka: VILLEM MAIDRE. Vallavanemate karistusõigus ja selle käsitlemine. Maaomavalitsus Nr 3, 1938, lk 35–37.

¹³⁷ RT 1921, 26, 18, § 84. RT 1926, 97, 104, § 77.

¹³⁸ OLLE 2004, lk 219.

¹³⁹ KAAREL EENPALU. Kõne Võrumaa vallavanemate vannutamisel. Meie Maa 18.06.1937, lk 3.

¹⁴⁰ RA, ERA, f.2013, n.3, s.250, leht 10. Vandetöötus. 25.07.1937. Sama töötusega vannutati ka vallasekretärid ning nende abid. RA, ERA, f.2013, n.3, s.229, leht 23. Vandetöötus.

asetäitjad.¹⁴¹ Seevastu Alfred Nirgi sõnul ei olnud vallavanemal ametnikuna mingisugust võimu, olles seejuures üldse väikese tähtsusega isik.¹⁴²

Vallasekretär oli haritud ja seadusi tundev vallavalitsuse ametnik. 1926. aastani oli vallasekretär ka vallavalitsuse liige. Pärast seda sai vallasekretärist üksnes valla dokumentatsiooni haldaja ja kantsleli juhataja, kes ei omanud enam otsustavat sõna vallavalitsuses. 1927. aastast alates hakati enam tähelepanu pöörama, et vallasekretäril oleks vastav kutse. Kui sobivat kandidaati ei leitud, võidi palgata ka kõrgema algkooli haridusega isikuid. Lisaks tehti nende kompetentsi tõstmiseks vallasekretäridele erinevaid koolitusi.¹⁴³

Lähtuvalt vallavalitsuse kompetentsist ja seadustest jagas Andres Loorits 1922. aastal vallavalitsuse tegevuse 15 valdkonnaks. Vallavalitsuse kompetentsi kuulusid vallanõukogu (volikogu) kokkukutsumine, koosoleku juhatamine ning protokollimine, sealhulgas mitmed nõukogu koosolekuga seonduvad protseduurid. Vallavalitsus seisis hea elanike registreerimise ja dokumentidega varustamise eest ning aitas läbi viia valimisi ja rahvahääletusi. Vallavalitsuse olulisemaks ülesandeks saab pidada enda majapidamiste korraldamist, nagu vallaasutuste ja ettevõtete juhtimist ning vallakassa haldamist. Valla täidesaatev organ jälgis valla maksude laekumisi ja täitis sellega seonduvat dokumentatsiooni ning korraldas üldist avalikku heaolu, nagu teede korrashoidu ja andis küüte (transporti ametnikele), tegeles maade ja metsade alal järelevalvega, üldise korra ja julgeoleku valdkonnas ning omas ülesandeid õnnetusealasel ennetustegevusel kui ka õnnetuste likvideerimisel. Seejuures pidas ta üleval vallakohust ning jälgis kohtuküsimuste protseduuridest kinni pidamist. Vallavalitsuse kandis hoolt kohaliku kooli ülalpidamise ning valla hoolekande ja tervishoiu alase tegevus eest.¹⁴⁴ Ühtlasi oli vallavalitsus oli perekonnaseisuametiks¹⁴⁵ ning 1934. aastal hakkas vallavalitsus kinnitama jahipiirkondi.¹⁴⁶

¹⁴¹ OLLE 2004, lk 220.

¹⁴² ALFRED NIRK. Missugune peaks olema meie vallaomavalitsus? Tallinn 1932, lk 26.

¹⁴³ KARIN TENISSON. Vallasekretäri institutsioon Eesti Vabariigis. Diplomitöö. Vallo Olle (juh). Tartu 1994, lk [1], 6–7, 27–35.

¹⁴⁴ LOORITS 1922, lk 17–53.

¹⁴⁵ Vt nt: RA, ERA, f.40, n.1, s.4767. Loona vallavalitsus. Valla üldandmed ja tegevuse ülevaade.

¹⁴⁶ OLLE 2004, lk 221. Vt: RT 1934, 45, 399. Jahiseadus, § 14.

2. EELLUGU: LOONA VALLAVÕIM ENNE 1919. AASTAT

Mõistmaks olusid, kus Eesti Vabariigi aegsed organid tööle asusid, tuleb selgeks teha, kuhu oli Loona vald oma arengus vallavõimu tasandil jõudnud 1919. aastaks. Järgnevalt annan põgusa ülevaate suundumustest, kuhu Loona vald oli Eesti Vabariigi sünnihetkeks jõudnud. Kahjuks satub periood olemasolevate allikate tõttu just maailmasõja keerulisse ajajärku, mistõttu ei saa kindlaid järeldusi teha, kuidas toimis Loona vald rahutingimustest enne Esimest maailmasõda. Enne 1919. aastat on Loona vallavõimu teostamisel võimalik eristada kolme perioodi: 1892–1917 vallavolikogu; 1917–1918 vallanõukogu ja 1918–1919 Loona valla ajutine nõukogu perioodi.

2.1.1. Loona vallavolikogu 1914–1917

1914. aastal alanud Esimene maailmasõda oli katsumuseks ka vallavõimule. Sõtta läinud volimeeste asemel tuli valida uued.¹⁴⁷ Volimehed olid ametis kolm aastat ning igal aastal valis täiskogu neist kolmandiku ümber.¹⁴⁸ Volikogu koosseis ei olnud kuigi püsiv ning sageli tuli ette puudumist.¹⁴⁹ Võib arvata, et asemele valitult ei olnud kohe võimalik oma igapäeva toimetuste kõrvalt vallaasjadesse sukelduda. Protokolliraamatutest selgub volikogu liikmete taust, nagu vanus, sotsiaalne staatus ja varasem kogemus vallaametites. Tabel 1 (allpool) toob andmeid ajutise nõukogu kohta.

1916. aasta novembris kokku tulnud valla täiskogu andis volitused volikogule kolmeks aastaks ehk 1917–1920.¹⁵⁰ Toona lõppes kümne senise voliniku ametiaeg ning kolm olid sõjaväeteenistuses.¹⁵¹ 1917. aasta volikogu liikmeteks valituteks olid üheksa vallaametites uustulnukad. Varasematest volinikest jäi ametisse kuus, kellest üks – Jakob Tarkmees (1863–1932) – valiti juba kolmandat aega tagasi.¹⁵² Juba vanuse poolest oli Tarkmees

¹⁴⁷ RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 74. Protokoll 9.2. (4.04.1915). RA, EAA, f.2018, n.1, s.1, leht 14–15. Protokoll 8.2. (24.03.1917).

¹⁴⁸ RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 41–42. Protokoll 33.1. (7.11.1914). RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 112–113. Protokoll 19.1. (18.11.1915). Vt ka ANU ARR. Vallavalitsuste arhivaalid eesti küla sotsiaalkultuurilise elu peegeldajatena (alates 1866.a. vallareformist kuni I maailmasõjani). Diplomitöö. Aadu Must (juh). Tartu 1990, lk 14. Vt ka: BIRGIT KIBAL. Rasina valla omavalitsus aastatel 1894–1898. Proseminaritöö. Aadu Must (juh). Tartu 1995, lk 21.

¹⁴⁹ RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 76–85.

¹⁵⁰ Siiski nii kaua nende töö ei kestnud. – volitused lõppesid juba 1917. aasta septembris toimunud valimisi.

¹⁵¹ RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 165–168. Protokoll 22.1. (12.11.1916).

¹⁵² Vt: RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 166–168. Protokoll 22.1. (12.11.1916).

elukogenud mees. Vallas on ta läbi viinud inventuure ning olnud vallaasjaajamises usaldusmeheks.¹⁵³ Varasem vallatöö kogemus oli uuel valitud vallavanemal ning ühel tema abidest.¹⁵⁴ 1916. aastal valitud vallavolikogu keskmine vanus oli võrreldes varasemaga ligi kümme aastat tõusnud ning märgatavalt oli tõusnud vallavalitsuse keskmine vanus. Ilmselt seletub see sõjaoludega ja nooremate meeste kutsumisega väeteenistusse.

Tabel 1: Loona vallavalitsus ja volinikud 1914–1919¹⁵⁵

	1914	1915	1916	1917	Ajutine nõukogu
Vallavanem	Juhan Matson (28–30)			Jaen Lõhmus (56)	Juhan Tiik
Vallavanema abid	Friido Kaasik (41–43)			Peeter Väärt (51)	Otto Kaju
	Aleksi Tõnsau (29)		Kirill Aab (36)	Peeter Kaasik (59)	
Vanim	59	54	55	59	58
Noorim	28	29	30	35 (2)	27
Keskmine vanus	38,5	37,7	40,5	49,3	40
Mediaanvanus	36,5	36	39	51	38
Vabadikud	7			5 + 1 maata	-
Taluperemehed	9			10 +1 rentnik	-
Vahetus	7	6	13	-	-
Kokku	18	18 (19)	18 (19)	18 (19)	18

Aastatel 1914–1917 käis vallavolikogu keskmiselt koos kümme korda aastas. Volikogus ja vallanõukogus aastatel 1914–1919 arutusel olnud teemad on valdkondade kaupa kokku võetud Tabel 2.

¹⁵³ RA, EAA, f.233, n.1, s.43, leht 16 Protokoll 17.14 (8.04.1914), leht 62–63 Protokoll 4.12 (21.01.1915). Hiljem käis ta elujärg alla ning mees ise poos end 1932. a üles.

¹⁵⁴ Vt: RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 166–168. Protokoll 22.1. (12.11.1916).

¹⁵⁵ Koostatud: RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 41–42. Protokoll 33.1. (7.11.1914), leht 112–113. Protokoll 19.1. (18.11.1915), leht 74. Protokoll 9.2. (4.04.1915), leht 165–168. Protokoll 22.1. (12.11.1916). RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 14–15. Protokoll 8.2. (24.03.1917) andmete põhjal. Tabelist on välja jäänud 1917. aastal valitud nõukogu liikmed, kuna andmed esindajate tausta kohta on puudlikud.

Tabel 2: Arutelu teemad vallavolikogus/nõukogus 1914–1919¹⁵⁶

Teema	1914	1915	1916	1917	1918	Ajutine nõukogu	Kokku %
Esindamine	3	6	4	7	6	10	6%
Ametnikud	2	4	8	17	13	16	11%
Asjaajamine	20	27	16	20	21	29	21%
Infrastruktuur	0	3	3	1	0	9	3%
Eelarve	10	3	2	1	1	4	3%
Maksud	5	17	3	3	9	8	7%
Haridus	26	10	5	6	18	43	19%
Hoolekanne	25	20	22	5	16	24	18%
Halduspiirid	2	3	0	3	1	0	1%
Maa	0	0	0	0	0	6	1%
Muu	4	3	3	0	0	4	3%
Sõda	5	13	3	6	3	15	7%
	102	109	69	69	88	168	100%

Oma otsustes on volikogu olnud konsensuslik ning suuremaid arutelusid ja lahkkelisid protokollides ei kajastu. Otsused on vastu võetud „ühel häälel“ või lihtsa tõdemusega „otsustas“. Kompromissist saab rääkida üksnes täiskogul ametnike valimisel ning asjaajamisel, mis on seotud vallavõimu enda tegevusega.¹⁵⁷ Üksikutel juhtudel on volikogu erinevates teemavaldkondades jõudnud aruteludes enamusotsuseni,¹⁵⁸ näiteks vallavanema ja vallasekretäri palgaküsimused.¹⁵⁹

Olemasolev protokolliraamat heidab valgust volikogu tööle, kuid mitte vallavalitsuse tegevusele. Volikogu koosolekutel küll vallavanem osales, kuid vallavanema abid seal üldjuhul ei figureeri. Üksnes mõnel üksikul korral on abi osalenud koosolekul vallavanema asendajana.¹⁶⁰ Vallavanema töökoormus kasvas ja sagenesid ka palved palka tõsta 1915. aasta augustis ja 1916. aasta veebruaris. Mõlemal korral on vallavanem palunud 30 rubla võrra suurendada.¹⁶¹ Vallavanem Matson viitas sõjaegsetele laialdastele ametikohutustele, täpsustamata, milles need seisnesid. Volikogu enamusotsusega tõsteti kuupalka kõigest 2,50 rubla võrra.¹⁶² Olukorra ebakindlusest annab aimu Saatemaa talurahvaasjade komissari

¹⁵⁶ Autori koostatud: RA, EAA, f.223, n.1, s.43 ja RA, EAA, f.2018, n.1, s.1, leht 1–102 andmete põhjal.

¹⁵⁷ Vt nt: RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 41–42. Protokoll 33.1. (7.11.1914), leht 74. Protokoll 9.2. (4.04.1915).

¹⁵⁸ Vt näit: RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 11–12. Protokoll 17.1. (8.04.1914), leht 23–24. Protokoll 21.6. (27.05.1914).

¹⁵⁹ RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 104. Protokoll 16.5. (2.08.1915), leht 132. Protokoll 5.1. (14.02.1916). RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 29. Protokoll 12.9 (19.05.1917).

¹⁶⁰ RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 86. Protokoll 12 (26.04.1915), leht 158. Protokoll 18. (14.09.1916). RA, EAA, f.2018, n.1, s.1, leht 19. Protokoll 10 (15.04.1917).

¹⁶¹ RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 104. Protokoll 16.5. (2.08.1915), leht 132. Protokoll 5.1. (14.02.1916).

¹⁶² RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 104. Protokoll 16.5. (2.08.1915).

ettekirjutus, et „sõjapõgenemise ajal“ makstakse vallaametnikele kolme kuu palk vallakassas olevatest summadest ette.¹⁶³ Allikatest lähtuvalt näib, et summade väljamaksmist ei toimunud. Majanduslik olukord oli keeruline kõikjal ning asjad kallinesid.¹⁶⁴ Loona valla tulubaasi moodustanud maksud ei laekunud plaanipäraselt. Aastatel 1914–1916 laekus neid kuni poole võrra vähem; 1917. aastal aga veidi paremini.¹⁶⁵ Sama aasta mais tõstis volikogu vallasekretär Joann Schmidti palka 80 rublale, sest hinnad olid tõusnud kolm korda.¹⁶⁶ Protokollide põhjal otsustades oli vallasekretäri palk püsinud 1915. aasta tasemel, mil aastapalgaks määrati 530 rubla koos valgustusraha 4 rubla ja sõiduraha 30 rublaga. Lisaks sai ta valla poolt korteri, vallamaja ümber oleva maatüki ja kütte.¹⁶⁷

Vastukaaluks vallasekretäri palganõudele leidsid ka volikogu liikmed, et seni tasuta tehtud esindustöö pole enam võimalik. Palve saadeti Saaremaa Maakonna komissarile,¹⁶⁸ kuid olemasolevatest allikatest ei selgu, kas volikogule selle peale päevaraha määrati.¹⁶⁹ Üksnes on teada, et 1917. aastal uuele vallavanemale maksti aastapalgana 150 rubla, esimesele abilisele 30 ja teisele abilisele 20 rubla aastas.¹⁷⁰

1914. aastal tegutses Loona vallavolikogu veel oma tavapärasel rütmil ja koosolekud toimusid tavapäraselt. Haridus ja hoolekanne olid kesksel kohal valla töös. 1915. aastal jäi aastane otsuste hulk samasse suurusjärku 1914. aastaga, kuid langes hariduse ja hoolekande osakaal kõigi aruteluteemade kohta. Protokollides suurenesid bürokraatiale ja asjaajamisele kulunud töömaht ning arutelu maksude üle, millest nähtub, et valla majandusolud halvenesid. Järgnevatel aastatel väheneb nii sisuliste otsuste hulk kui ka tähelepanu maksudele ja eelarvele. Aastatel 1917–1919 toimusid vallavõimu juures vallajuhtide vahetused, mistõttu vajab iga muutus uute kokkulepete sõlmimist. Seda näitab ametnike teemavaldkonna tõus võrrelduna 1914.–1916. aastatega.

¹⁶³ RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 141. Protokoll 8.11. (13.03.1916).

¹⁶⁴ Vt nt: MADLE UIBO. I maailmasõja mõjud tsiviilelanikele Saaremaal Põide ja Jaani kihelkondade näitel. Bakalaureusetöö. Ago Pajur, Aigi-Rahi Tamm (juh). Tartu 2017, lk 35–36.

¹⁶⁵ RA, EAA, f.223, n.1, s.46a, leht 4, 9, 13 (1914); 34, 39, 43 (1915), 49, 54, 58 (1916), 64, 69, 73 (1917). Vt ka: RA, EAA, f.223, n.1, s.42, leht 8p–11 (1914 aruanne maksude kohta), 15–18 (1915 kohta). Vrdl ka: ÜLLE TARKIAINEN. Valla arengu põhijooni. Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon. Ülle Tarkiainen (koost). Tallinn 2021, lk 13–76; siin lk 58.

¹⁶⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 29. Protokoll 12.9 (19.05.1917).

¹⁶⁷ RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 76. Protokoll 10.1. (11.04.1915).

¹⁶⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 29–29p. Protokoll 12.10. (19.05.1917).

¹⁶⁹ Vt ka: RA, EAA, f.223, n.1, s.46a, leht 65–68 (1917), 80–83 (1918). Küll aga on nõukogu liikmete palgaga arvestatud 1919. aastal. RA, EAA, f.223, n.1, s.46a, leht 98.

¹⁷⁰ RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 161–162. Protokoll 19.4 (5.11.1916). Võrdlusena oli vallavanema palk samal tasemel Uuemõisa vallaga. Laimjallas ja Maasil sai vallavanem palka vähem. Üksnes Maasil on palka 1917. aastal kolm korda tõusnud, Laimjallas on hoopis vähenenud. (UIBO 2017, lk 47).

2.1.2. Loona vallanõukogu 1917–1919

1916. aastal valitud uus vallavolikogu sai koos käia kuuel korral.¹⁷¹ Esimesed laiendatud valijaskonnaga esinduskogu valimised toimusid 1917. aasta septembris.¹⁷² Selleks andis Ajutine Eesti Kubermangu Maanõukogu välja ajutised määrused Eesti vallanõukogude valimiste kohta, mis sätestas kuni 1500 elanikuga vallas on 15 ning iga 200 elanikuga üle selle lisandub üks liige.¹⁷³ Varasemalt oli Loona vallavolikogu 16-liikmeline, siis uue määruse järgi oli nõukogu liikmeid 20.¹⁷⁴ Seega oli Loona valla elanike arv 2500–2600 elaniku vahel. Nii lõppesid kõigi varem kuni 1920. aastaks valitud volikogu liikmete volitused ning tühistati senised palgad. Muutus ka esinduskogu nimetus: varasema volikogu asemel võeti kasutusele vallanõukogu,¹⁷⁵ mis jäi püsima kümneks aastaks. Nimetus kinnistus 1921. aasta valimisseadusega, kuid 1926. aasta valimisseaduses oli taas kasutusel mõiste vallavolikogu.¹⁷⁶

Nõukogu, mille volitused kestsid 1. jaanuarini 1919, tuli kokku ja pani paika üldise asjaajamise korra. Nõukogu juhatajaks määrati ajutiste määruste kohaselt kõige vanem nõukogu liige, kelleks oli 65-aastane Georgi Nõmm,¹⁷⁷ kes valiti nelja kandidaadi hulgast 10 poolthäälega ka vallavanemaks. Esialgu seadsid end vallavanema kandidaadiks üles üheksa meest, kuid viis hiljem loobusid. Kandideerisid nii endine vallavanem Jaan Lõhmus kui ka varasem vallavanema abi Friido Kaasik.¹⁷⁸ Lõhmusest sai uues koosseisus vallavanema abi.¹⁷⁹

Valla täidesaatvaks organiks kinnitati vastavalt määrusele vallavalitsus eesotsas vallavanema ja lisaks üks abiline ja sekretär. Vallavanema, tema abi ja sekretäri palga määramine läks volikogus võrdlemisi sujuvalt. Vallavanemale määrati aastapalgaks 500 rubla, abile 250 rubla ja sekretärile 2100 rubla, mis oli võrreldes 1916. aastal määratuga mitmed korrad rohkem.¹⁸⁰ Vaidlusi tekitas nõukogu liikmetele päevaraha maksmine, kuna arutelu oli maata meestele maksta vähem kui maaga meestele. Siiski otsustati, et kõigile makstakse võrdselt 3 rubla koosoleku päevalt. Nõukogu pidi koos hakkama käima 12 korda aastas ja koosoleku päeva

¹⁷¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 2–31.

¹⁷² PAUL VIHALEM. Valimised kodanlikus Eestis. Tallinn 1963, lk 38.

¹⁷³ RA, ERA, f.78, n.1, s.57, leht 12–12p. Eesti vallanõukogude valimiste ajutised määrused, § 3, 4. Vrdl: RT 1921, 26, 18. RT 1926, 97, 104.

¹⁷⁴ RA, ERA, f.78, n.1, s.57, leht 12–12p. Vt ka: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 29p, (12.07.1917), leht 31p (16.09.1917).

¹⁷⁵ Vt ka: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 29p, (12.07.1917), leht 31p (16.09.1917).

¹⁷⁶ RT 1921, 26, 18. RT 1926, 97, 104.

¹⁷⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 31p. Protokoll 16 (16.09.1917).

¹⁷⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 32. Protokoll 16.5. (16.09.1917).

¹⁷⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 32p. Protokoll 16.6. (16.09.1917).

¹⁸⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 31p–32. Protokollid 16.1–16.4. (16.09.1917). Vrdl: RA, EAA, f.223, n.1, s.43, leht 161–162. Protokoll 19.4 (5.11.1916).

määras vallavalitsus.¹⁸¹ Sarnane praktika, panna esmalt paika vallavalitsus ja seejärel selle palgad ning valida ametiisikud püsis, Eestis kaks aastakümnet.

20. septembril 1917 andis endine vallavanem vallakassa uuele vallavanemale üle,¹⁸² kuid tuleb tõdeda, et 1917. aastaks sellega volikogu töö lõppes ning septembris kokku tulnud koosolek jäi 1917. aastal ka viimaseks. Alguse saanud Saksa okupatsioon tegi lõpu omavalitsuse algetele, kusjuures kadusid 10. novembri 1917 vallavalitsused ning sama aasta detsembris lõpetasid tegevuse tsiviilkohtud.¹⁸³ 1917. aasta sügisel okupeerisid Saksa väed saared ning moodustati kubermang eesotsas kuberneriga. 1918. aasta märtsis senised vallavanemad tagandati ja asendati uutega.¹⁸⁴ Loona vallavanem Georgi Nõmm jäi ametisse kuni augustini. Pärast seda jätkas ta nõukogu liikmena. Alles augustis määras Maakonna peamees vallale uue vallavanema, kelleks sai Eduard Sepp. Sepp oli tegev Loona poliitilises elus ka 1920. aastatel.¹⁸⁵

Järgnevalt tuli esinduskogu kokku alles 7. jaanuaril 1918, mil olid päevakorras sarnaselt esimesele koosolekule haridusolud, õpetajate palgad ja vallaametnike palgad.¹⁸⁶ Leiti, et vallaametnike palgad olid sügisel liiga kõrged määratud ning aasta alguseks palgamäärad langesid. Seega langetati vallavanem kuupalka 25 rublale, vallavanema abi palka 12,50 rublale ja sekretäril 150 rublale kuus. Üksnes vallavanem polnud nõus temale määratava palgasummaga.¹⁸⁷ Kui sügisel määrati nõukogu päevarahaks 3 rublat korra eest, siis 1918. aasta alguses langetati see ühe rublani.¹⁸⁸

Paul Vihalema sõnul seisid vallavalitsustel ees vastutusrikkad ja rasked ülesanded, kuna vallavalitsuse tegevuspiirid olid seaduses võrdlemisi kitsad. Vallavalitsuste peamisteks ülesanneteks said koolide tegevuse korraldamine ja elanike varustamine toidu- ja tarbekaupadega.¹⁸⁹ 1918. aastal annavad Loona vallanõukogu töös lisaks haridusoludele ja

¹⁸¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 31p–32. Protokollid 16.1–16.4. (16.09.1917).

¹⁸² RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 34. Protokoll 17. (20.09.1917).

¹⁸³ JÜRI ANT. Saaremaa poliitiline elu 1918–1940. Saaremaa 2: ajalugu, majandus, kultuur. KÄRT JÄNES-KAPP, ENN RANDMAA, MALLE SOOSAAR (toim). Tallinn 2007, lk 264–289; siin lk 264.

¹⁸⁴ KERSTI LUST. Saaremaa Vene impeeriumi koosseisus 18. sajandi lõpust 1918. aastani. Saaremaa 2. Ajalugu. Majandus. Kultuur. KÄRT JÄNES-KAPP, ENN RANDMAA, MALLE SOOSAAR (toim). Tallinn 2007, lk 216–263; siin lk 237.

¹⁸⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 45–47. Protokoll 8. (7.08.1918).

¹⁸⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 35–36p. Protokoll 1.1–1.10. (7.01.1918). Vrdl: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 33. Protokoll 16.12. (16.09.1917).

¹⁸⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 36p. Protokoll 1.9. (7.01.1918).

¹⁸⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 36p. Protokoll 1.10 (7.01.1918).

¹⁸⁹ VIHALEM 1963, lk 39.

koolide olukorrale¹⁹⁰ tooni hoolekande küsimused, nagu abirahade määramine vaestele.¹⁹¹ Lisaks pöördusid paljud valla poole laenu jm abi sooviga. See ilmestab kujukalt sõja ja rekvireerimiste mõju piirkonnale. Näiteks palusid abi Elena Okk, kes sai toidukapitalist laenu 50 rubla¹⁹² ning Elisaveta Arro, kes sai enda ja kahe lapse jaoks toetust 108 rubla aastas.¹⁹³ Augustis 1918 tõdes vallavalitsus, et väljaminekuid on vallal rohkesti, aga kassas ei ole selleks enam piisavalt raha. Otsustati nõuda lisamakse,¹⁹⁴ kuid seegi ei taganud vallakassale piisavalt lisavahendeid. Aasta lõpuks selgus, et paljudel vallaelanikel on maksud maksmata ja nad otsustati jätta ilma magasilaenust.¹⁹⁵

Vallanõukogu koosolekutesse tekkis pärast veebruarikuist koosviibimist kolmekuune vahe,¹⁹⁶ kuigi 1917. aastal pandi paika, et vähemalt kord kuus käiakse koos. Vaatamata sellele käis nõukogu koos isegi viieteistkümnelt korral.¹⁹⁷ 25. mail 1918 koos olnud nõukoguliikmete arv on vähenenud. Nimelt on varasema kahekümne liikme asemel „kokku tulnud kõik kuus nõukogu liiget“ ning asjaajamine toimus ka saksa keeles.¹⁹⁸ Vallanõukogu protokollidest lähtuvalt tegeles toonane nõukogu valdavalt valla üldiste formaalsete toimetustega. Millegi sisuliseni antud segasel perioodil ei jõutud.¹⁹⁹ Vähendatud koosseisus käidi koos kuni 22. novembri 1918. aasta Loona valla täiskoguni, mil võeti teadmiseks Eesti valitsuse sisse seadmist Saaremaal.²⁰⁰ Võib tõdeda, et Saksa okupatsiooni ajal vallanõukogu sisuliselt tööd peaaegu teha ei saanudki ning koosseisu kuulunud kuus liiget tegelesid formaalse asjaajamisega.

2.1.3. Loona valla ajutine nõukogu

Novembriks 1918 oli Saksa okupatsioon Eesti aladel lõppenud ja tekkis kahe nädalane periood, mil oli võimalik alustada omariikluse ehitamisega. Taas aktiveerusid vallaomavalitsused.

¹⁹⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 43. Protokoll 6.1 (29.06.1918), leht 48–49. Protokoll 9.2. (7.08.1918), leht 50–54. Protokoll 10.1–10.6; 11.1.–11.2. (12.10.1918). Vt: Tabel 2: Arutelu teemad vallavolikogus/nõukogus 1914–1919, lk 31.

¹⁹¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 37–37p. Protokoll 2.1 (6.02.1918), leht 39–39p. Protokoll 3.1 (25.05.1918). Vt: Tabel 2, lk 31.

¹⁹² RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 44. Protokoll 7.1 (26.06.1918).

¹⁹³ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 42. Protokoll 5.3. (18.06.1918).

¹⁹⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 49. Protokoll 9.4. (7.08.1918).

¹⁹⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 59p, 62p. Protokoll 13.5 (3.12.1918), 14.8 (16.12.1918).

¹⁹⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 38p–39.

¹⁹⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 63–64. Protokoll 15.1. (13.12.1918).

¹⁹⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 38. Protokoll 3 (25.05.1918).

¹⁹⁹ Vt: Tabel 2, lk 31.

²⁰⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 55p. Protokoll 12 (22.11.1918).

Tööd alustanud kohalikel omavalitsustel oli tegemisi ohtralt ning mitmed küsimused vajasisid kiiret lahendust. Teravaimaiks nendest oli endiselt toitlusküsimus. Saaremaa maavalitsus andis 26. novembril 1918 välja vallavalitsustele määruse, mille kinnitati, et Saksa sõjaväe jaoks ei tohi enam rekvireerida. Seejuures kandis selle eest hoolt iga külavanem, et Saaremaa piiridest ei veetaks toiduaineid välja. Esile kerkima hakkas maaküsimus.²⁰¹

Uus 16-liikmeline nõukogu pandi paika Loona valla täiskogu koosolekul 22. novembril 1918.²⁰² Jääb arusaamatuks, miks otsustati Loonal kokku kutsuda 1917. aasta märtsis kaotatud täiskogu institutsioon ja valida uus nõukogu. Üldiselt anti valdades volitused tagasi 1917. aastal valitutele ametnikele, kuid Loona vald valis teise tee ja eiras 1917. aasta Ajutise Valitsuse määrust. Vallavanemaks valiti Juhan Tiik, kes ajalehe Saaremaa sõnul oli maatamees ja endine Elme mõisa toapoiss²⁰³ ja abiks Otto Kaju.²⁰⁴

Vallavalitsus soovis kiiresti viia läbi uusi valimisi, kuna eelmine nõukogu ei võtnud täiskoosseisus esinduskogu liikmeametit vastu. Nimelt on valla ajutise nõukogu koosolek otsustanud läbi viia 30. jaanuaril 1919, millega saanuks uus nõukogu volitused kolmeks aastaks.²⁰⁵ Maakonnaavalitsus seda protokoll ei kinnitanud, sest kui juba valida, siis juba seadusliku valimiskorra alusel.²⁰⁶ Tundub, et Loona valla samm valida täiskogul endale uued vallaametnikud, ei pälvinud heakskiitu, kuid selle vastu ei protesteeritud.²⁰⁷ Sisuliselt aktsepteeriti toimunut ja lubati neil ajutise nõukogu nime all koos käia.

Täiskogul valitud nõukogu jätkas tööd kuni 1919. aasta valimisteni. Koos käidi 18 korral, mõni kuu isegi kaks-kolm korda ning koostati 168 protokoll, mis annab tunnistust töö intensiivsusest.²⁰⁸ Ehkki ajutine nõukogu käis koos vähem kui aasta, etendas ta olulist rolli edaspidises vallatöös. Protokollidest võib järeldada, et Loonal oldi agarad kohe vallaasjaajamist üle võtma, kuigi vastavad seadused polnud veel valminud.²⁰⁹

²⁰¹ ANT 2007, lk 265–267, 271. Vt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 78–79, 81–82, 86–86p, 89p–90.

²⁰² RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 58–58p. Protokoll 12.12. (22.11.1918)

²⁰³ Kaarmalt. Saaremaa. 5.12.1918, lk 3. Vt ka: Tabel 1: Loona vallavalitsus ja volinikud 1914–1919, lk 30.

²⁰⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 57. Protokoll 12.8. (22.11.1918)

²⁰⁵ RA, ERA, f.2013, n.1, s.164, leht 19–19p. Loonal 14.01.1919. Vt ka: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 66p. Protokoll 2.13 (13.01.1919), leht 64p. Protokoll 1 (8.01.1919). RA, ERA, f.78, n.1, s.57, leht 12–12p. RA, ERA, f.2013, n.1, s.164, leht 17–17p. Loona vallavalitsuse kiri Saaremaa Maakonna Walitsusele 10.01.1919.

²⁰⁶ RA, ERA, f.2013, n.1, s.164, leht 20. S. M. V Administr. Osak. 18. jaanuaril 1919 Loona vallavalitsusele.

²⁰⁷ Kaarmalt. Saaremaa. 5.12.1918, lk 3. Vt ka: RA, ERA, f.2013, n.1, s.164, leht 17–17p. Loona vallavalitsuse kiri Saaremaa Maakonna Walitsusele 10. jaanuaril 1919. RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 64p. Protokoll 1 (8.01.1919). RA, ERA, f.2013, n.1, s.164, leht 18. S. M. V Administr. Osak. 13. jaanuaril 1919 Loona vallavalitsusele.

²⁰⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 66–102. Vt ka: Tabel 2, lk 31.

²⁰⁹ Vrdl: Mustjalast. Saaremaa. 5.12.1918, lk 3. Vt ka: E. KINDLAM. Kiri Mustjalast (Lõpp). Saaremaa. 21.12.1918, lk 3–4.

3. VALLAVOLIKOGU

3.1. Valimised 1919–1934

Jüri Ant on tõdenud, et poliitilise elu sõlmpunktideks said üleriiklikud ja kohalikud valimised ning leiab, et mõne üksiknäite abil saab anda võrdlemisi hea üldpildi Saaremaa poliitikaelu keerdkäikudest.²¹⁰ Mark Gortfelderi sõnul polnud kohalike valimiste puhul kohalikul tasandil maailmavaatelised küsimused olulised. Poliitiline võitlus toimus neil läbi valimisliitude, mistõttu on maailmavaatelist taset keeruline kindlaks teha.²¹¹ See annab kinnitust, et kohalikul tasandil on keeruline leida seoseid maailmavaate ja vallapoliitika vahel.

Kui esimesed omavalitsuste valimised olid 1919. aasta mais toimunud linnavalimised, siis 14. ja 21. septembril toimusid ka vallanõukogude valimised.²¹² Esialgu pidanuks valimised toimuma juba 1919. aasta märtsis, kuid segaste olude tõttu lükati see edasi. Toonast ajakirjandust lugedes tundub, et valimisteks valmistuti ja neid oodati pikisilmi.²¹³ Kokku kutsuti valdade valimiskomisjonid, et selgitada ebaselgeks jäänud valimisseadust.²¹⁴ Valimiste eel selgitati ajalehtedes valimiste üldiseid korralduslikke põhimõtteid.²¹⁵ Kohalik ajakirjandus kutsus üles olema aktiivsed. Tooniandvaks olid erinevate erakondade või juba esinduskogudesse valitud isikute seisukohad. Sarnaselt tänapäevale toimus valimiste eel „wastastikune materdamine ja teraw arwustus“.²¹⁶

²¹⁰ JÜRI ANT. Saaremaa poliitiline elu 1918–1940. Saaremaa 2: ajalugu, majandus, kultuur. KÄRT JÄNES-KAPP, ENN RANDMA, MALLE SOOSAAR (toim). Tallinn 2007, lk 264–289; siin lk 277.

²¹¹ MARK GORTFELDER. Saare maakonna poliitiline meelsus 1919–1934. Saaremaa Muuseum: Kaheaastaraamat 2019–2020. OLAVI PESTI (toim). Kuressaare 2021, lk 323–356; siin lk 325–326.

²¹² ANT 2007, lk 278–279. Vt ka: PRIIT KIVI. Kuressaare linnavõim ja selle kandjad. 1918–1940. Kuressaare 2012, lk 13–14. ENDEL PÜÜA. Eesti aja esimesed sammud Saaremaal. 1918–1919. Meie Maa. 26.10.2015, lk 5.

²¹³ Wallanõukogude valimised edasi lükatud. Saarte Kaja. 20.03.1919, lk 3. VICTOR NEGGO. Kõigile walla nõukogude walimiste komisjonidele. Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2. Wallawalimistest. Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2. Vt ka: Lummada... Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2. KEEGI. Torgust. Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2. Kärlalt. Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2. R. S. Walimised walla omawalitsustesse. Vaba Saaremaa. 15.03.1919, lk 1.

²¹⁴ VICTOR NEGGO. Kõigile walla nõukogude walimiste komisjonidele. Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2. Toona kehtis veel 1917. aasta ajutine määrus.

²¹⁵ Vt näit: K. Walla nõukogu walimistest. Meie Maa. 4.05.1921, lk 2. Saaremaa walimiskomitee teadaanne. Meie Maa. 23.01.1930, lk 4.

²¹⁶ Vt näit: -. Maawalimiste lähenemisel. Meie Maa. 12.03.1927, lk 2. E. K. KESKTOIMKOND. Karskusmeelsed wallawalimistele! Meie Maa. 25.05.1921, lk 1. -E. Pihtlast. Meie Maa. 3.11.1923, lk 3. X. Abruksa wallast. Meie Maa. 3.11.1923, lk 3. ÜKS. Kärlalt. Meie Maa. 13.11.1923, lk 3. -TU. Kui ühineda, siis seda hästi teha. Meie Maa. 10.10.1923, lk 2. Walmistugem omawalitsuste walimisteks. Rahva Hääl. 24.01.1930, lk 2.

3.1.1. Valimisaktiivsus

Valimistelt osavõtt on esimene tase kodanike poliitilises osalemises. Valimistel valiku tegemine sõltub lisaks isiklikele eelistustele ka välistest teguritest, näiteks valija sotsiaalsest ja perekondlikust taustast, vanusest, naabritest, töökaaslastest ja sõpradest.²¹⁷ Valimisaktiivsus vallaomavalitsuste valimistel näitab elanike kaasatust ja huvi vallavõimu tegevuse vastu nagu ka nende usaldust oma esindajatesse ning enda võimalustesse kohalikus elus kaasa rääkida. Loona vallas oli valimisaktiivsus aastati ja piirkonniti erinev. Alljärgnevalt analüüsin, miks mõnes piirkonnas valimisaktiivsus oli madalam ja mida näitavad kehtetute sedelite osakaal ning isikute poolt antud hääled. Üldist valimisaktiivsust kajastab Tabel 3.

Tabel 3: Vallaomavalitsuste valimisaktiivsus Loona vallas valimisjaoskonniti²¹⁸

	Valimis-aktiivsus	Loona	x	Elme	x	Tõrise	x	Eikla (Piila)	x
1919	23%								
1921	53%	579/1228	21			110/152	1	182/263	1
1923	31%	324/1283	26			103/154	6	98/273	10
1927	53,9%	636/1237	1			95/124	0	160/291	1
1930	69%	405/657	3	453/634	4	114/134	0	253/345	4
1934	60%	367/664	8	370/615	6	91/139	1	207/316	11

1920. aastail oli vald jaotatud kolme valimisjaoskonna vahel, Loona, Eikla ja Tõrise. Loona oli neist kõige suurem – hõlmates enda alla enam kui poole vallast ning Tõrise väikseim, võttes enda alla kolm ümbruskaudset küla.²¹⁹ Alates 1930. aastast oli neid neli. Eelkõige toimus muutus Loona valimisjaoskonnas, mis jagati kaheks. Lisandus Kaarma jaoskond valimiskastiga kirikumõisas ning kuhu kuulusid sealsed lähemad 13 küla. Varem Loonal valimas käinud Elme piirkonna külad läksid Elme jaoskonna alla, mille valimiskast asus Aste külas Kaljusingi majas.²²⁰

²¹⁷ TOOMAS VARRAK. Poliitika ja riigiteadus. Tallinn 2001, lk 189, 193.

²¹⁸ Autori koostatud: 1919. aasta kohta puuduvad täpsemad andmed jaoskondade kohta. RA, ERA, f.40, n.1, s.466, leht 752. Saaremaa. RA, ERA, f.40, n.1, s.466, leht 383–383p. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona valimisjaoskond, Tõrise valimisjaoskond, Eikla valimisjaoskond. 20.06.1921. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona valimisjaoskond, Tõrise valimisjaoskond, Piila valimisjaoskond 5.11.1923. RA, ERA, f.40, n.1, s.474, leht 7p–8, 12p–13. Andmed vallanõukogude valimiste üle Saaremaa maakonnas: Loona. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona vallavolikogu valimine 1927. Valimise tagajärgede kokkuvõte. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona valimisjaoskond, Tõrise valimisjaoskond, Eikla valimisjaoskond. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona valimisringkond. Loona vallavolikogu valimiste jaoskonna komisjoni protokoll 21.02.1927. RA, ERA, f.40, n.1, s.499, leht 9. Saaremaa. Loona vallavolikogu valimised 2. ja 3. märtsil 1930. RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 127p, 135p, 144p, 180. Saaremaal põllumehed esirinnas. Saaremaa Teataja. 11.01.1934, lk 2. RA, ERA, f.2018, n.1, s.345, leht 113–120.

Märkused: x – kehtetud sedelid.

hääletanute arv jaoskonnas / hääleõiguslike kodanike arv jaoskonnas

²¹⁹ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Teadaanne 1923. Vt ka: Lisa 2. Loona vald 1933.

²²⁰ RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 3. Vt ka: Lisa 2. Loona vald 1933.

Jüri Andi hinnangul toimusid 1919. aastal vallavalimised Saaremaal võrdlemisi loiult. Näiteks Kihelkonna vallas käis 2000 valimisõiguslikust kodanikust hääletamas vaid 99.²²¹ Kuigi valimas käinud kodanikke oli Loonal rohkem, ei saa ka sealset valimisaktiivsust eriti kõrgeks pidada. Valimas käis 23% hääleõiguslikest kodanikest.²²² Madala valimisaktiivsuse taga võib näha vallakodanike umbusku varasematesse esinduskogudesse, mistõttu ei nähtud erilist mõtet valima minna. Eelnevad valimised toimusid 1917. aastal, kuid toona valitud nõukogu sai vähe reaalselt tööd teha. Peamiselt tegeleti vallaasjaajamisega ning 1919. aasta algusest oli ametis ajutine nõukogu, kes võttis vallasjaajamise ja ülesehitamise enda kanda. Pole välistatud, et vallakodanikud arvasid, et uut vallanõukogu võib ees oodata sama saatus, mis 1917. aastalgi okupatsioonivõimu tingimustes. Arvestades, et üldjuhul olid mehed aktiivsem osa valijatest, vähendas ka valimisealiste meeste osalemine Vabadussõjas valijate hulka. Võimalikku mõju võis avaldada ka Saaremaa mäss. Inimesed olid pettunud ning hoidsid üldse valimistest eemale. Ei saa välistada, et rahva teadvusesse ei olnud üldised valimised veel jõudnud ning harjumuspärane oli esindajate valimine valla täiskogul.

Tavaolukorras toimusid esimesed vallanõukogu valimised 19. ja 20. juunil 1921. Aprillis 1921 ilmus ajalehes Meie Maa kirjutis, milles leitakse, et Saaremaa puhul pole need kuupäevad kohased. Nimelt läksid paljud maata inimesed suveks mandrile tööle. See omakorda tähendab, et maata meeste poolt on hääletajaid vähem ja valituks saavad ikka põllumehed. Paremaks ajaks Saaremaal valimiste korraldamiseks peeti novembri lõppu või detsembri algust, kui kõik olid tagasi kodukohas ja esinduskogud esindaksid kõikide huvisid.²²³ Valimised toimusid siiski juunis. Kui analüüsida järgnevate valimiste toimumiste aegu (4.–5. november 1923, 20.–21. veebruar 1927, 2.–3. märts 1930, 7.–8. jaanuar 1934),²²⁴ siis vallaomavalitsuste valimised enam suviste tööde ajaks ei jäänud.

Hoolimata suvisest ajast oli Loona valla valimisaktiivsus 1921. aastal võrreldes 1919. aastaga märgatavalt kõrgem – valimistel osales 53% hääleõiguslikest kodanikest.²²⁵ 1923. aasta

²²¹ ANT 2007, lk 277.

²²² RA, ERA, f.40, n.1, s.466, leht 752. Saaremaa. RA, ERA, f.40, n.1, s.466, leht 383–383p. Kahjuks pole säilinud kogu valimiste materjale ja nimekirju, mistõttu saab teha järeldusi üksnes lõpptulemuste kohta.

²²³ RIIDU LAUS. Kas on praegune aeg vallanõukogude valimiseks kohane?. Meie Maa. 23.04.1921, lk 2.

²²⁴ Walla- ja maakonna omavalitsuste valimised käesoleval sügisel. Meie Maa. 11.08.1923. Wallawolikogude valimised lähenewad. Saaremaa. 8.01.1927, lk 1. Saaremaa valimiskomitee teadaanne. Meie Maa. 23.01.1930, lk 4. Korraldused uutes valimisteks. Meie Maa. 18.11.1933, lk 2.

²²⁵ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona valimisjaoskond, Tõrise valimisjaoskond, Eikla valimisjaoskond. 20.06.1921.

valimisest osavõttu võib pidada taas võrdlemisi leigeks.²²⁶ Üleüldse oli Saaremaal 1923. aastal vallaomavalitsuste valimistel osavõtt Eesti kontekstis kõige madalam – 32%.²²⁷ Madalaim oli aktiivsus Abruka vallas, kus valimas käis 21% ning kõrgeim Mustjalas, kus valimas käis 45% hääleõiguslikest kodanikest. Loona oli Saaremaa kontekstis n-ö keskmine.²²⁸ Madala valimisaktiivsuse põhjuseid vaeti ka leheveergudel ning esile kerkisid kaks võimalikku tegurit. Üheks oli halb ilm, mis muutis teed läbipääsmatuks.²²⁹ Teiseks toodi välja usaldamatust endiste nõukogu liikmete vastu, keda ei soovitud tagasi valida.²³⁰

Loiult läksid ka 1923. aasta detsembris toimunud maakonnanõukogu valimised, mille juures nähakse süüd 1923. aasta valimiste rohkuses.²³¹ Kahjuks ei ole Loona valla madalat aktiivsust leheveergudel põhjendatud, kuid oma osa võisid mängida ka eelnimetatud põhjendused. Samas on võimalik, et madala valimisaktiivsuse taga Loonal olid 1921. aasta valimiskogemused, mille tulemused said maksvaks alles 1923. aasta märtsis ning suur osa valijaskonnast otsustas seekord mitte minna.²³² Nii võis Loona elanikele näida, et alles said esindajad justkui võimule ja juba tuli uued volinikud valida. Vallakodanikel puudus kindlus, et seegi kord pole valimisnimekirjade kinnitamisel tehtud mõnda hooletusviga ning nimekirjad on ikka kehtivad.

1923. aasta paistab silma kehtetute sedelite rohkusega – 42 sedelit. Enim oli kehtetuid sedeleid Loona jaoskonnas. Peamiselt on jäänud lipik arusaamatuks või on nimekirja asemel valitud konkreetset isikut.²³³ 1923. aasta valimistel leidis üks valija valla esindajate kohta, et „neid pole tarist.“²³⁴ Kehtetute sedelite hulk aasta-aastalt vähenes. Sellest võib järeldada, et kasvanud on elanikkonna teadlikkus, kuidas hääletada või mida neilt konkreetsemalt soovitakse. Siiski on 1927. aastal ühele neljanimikirjalisele sedelile kirjutatud pikem kommentaar valimistest:

„Nii lasevad põllumihed ennast sotsistatud eest vedajate läbi ninapidi vedada. Mis vahe on põllumeeste kogude ja päris kohtade ja renditalude nimekirjal, et neid kaks on. Kui neid nimesi kaks olema peaks, siis päriskohtadel oma ja

²²⁶ Vt ka. RA, ERA, f.40, n.1, s.474, leht 7p–8, 12p–13. Andmed vallanõukogude valimiste üle Saaremaa maakonnas: Loona. Saaremaa vallanõukogude valimistagajärgede kokkuvõte 1923 a. Maaomavalitsus Nr 2. 1923, lk 41.

²²⁷ Vallanõukogude valimistagajärgede üldkokkuvõte 1923 a. Maaomavalitsus. Nr 8. 1924, lk 142–143.

²²⁸ Saaremaa vallanõukogude valimistagajärgede kokkuvõte 1923 a. Maaomavalitsus Nr 2. 1923, lk 41.

²²⁹ ONKEL. Pihlalt. Meie Maa. 5.12.1923, lk 3. -s. Randwerest. Meie Maa. 10.11.1923, lk 2.

²³⁰ ARWUSTAJA. Käralt. Meie Maa. 14.11.1923, lk 3.

²³¹ LEX. Uus maakonnanõukogu. Meie Maa. 19.12.1923, lk 2.

²³² Vt lähemalt ptk 3.1.2. Valimistulemused, lk 41–43.

²³³ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona walimisjaoskond, Tõrise walimisjaoskond, Piila walimisjaoskond 5.11.1923.

²³⁴ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, 1923. aasta rikutud sedelid (ümbrikus, pagineerimata).

renditaludel oma nii kui enne. Tulevikus tehke neid nelikümmend mite enam neli.

*Siis saate kõik nõukoguse.*²³⁵

1927. aasta ja 1930. aasta valimistel on näha üldist aktiivsuse tõusu. Valla 3018 elanikust olid valimisõigusega 1770 inimest. Valimas käis kokku 69% elanikest ehk 1225 kodanikku. Kokkuvõtetest lähtudes olid mehed aktiivsemad valijad kui naised – vastavalt 556 meest 740 ja 669 naist 1030st.²³⁶ Kui analüüsida valimisaktiivsusi jaoskonniti, siis on võimalik täheldada varasema Loona valimisjaoskonna piirkonna valimisaktiivsuse kasvu.²³⁷ Tõenäoliselt aitas valimisaktiivsuse tõusule kaasa Elme jaoskonna avamine, mis oli selle piirkonna elanikele lähemal. Arvatavasti tulenes Loona valimisjaoskonna varasem madal valimisaktiivsus sellest, et Elme piirkonna küladele oli valimisjaoskond liiga kaugel ning sinna minek võttis ikka üksjagu aega. Tõrise jaoskond oli kõige väiksem, kuid seal oli valimisaktiivsus valla kõrgeim. Seal mängis kindlasti rolli piirkonna väiksus – kõik tunnevad kõiki ning külaelanikke oli rohkem võimalik asjasse kaasata.

1934. aasta vallaomavalitsuste valimiste osalust Eestis on kaasaegsed pidanud väheaktiivseks. Põhja-Eestis käidi valimas võrdlemisi vähe, Lõuna-Eestis oldi veidi aktiivsemad.²³⁸ Valimisaktiivsus Loonal oli Saaremaa Teataja sõnul 60%, mis võrrelduna teiste Saaremaa valdadega, jääb üldiselt samasse suurusjärku.²³⁹

3.1.2. Valimistulemused

Vabariigi algusaastatel olid Saaremaa poliitilises elus kesksel kohal tööerakondlased ja sotsiaaldemokraadid. Esimesed andsid välja ka Saaremaa ühte kõige loetavamamat ajalehte Meie Maa. Aktiviste ja Saaremaal üldtuntuid nimesid Loona vallas nendes poliitilistes ühendustes polnud. Jüri Andi sõnul olid 1920. aastatel iseloomulikuks poliitiliste erakondade aktiivis toimunud liikumised. Seejuures ähmastusid ka mõnede erakondlike ühenduste vahelised piirjooned. 1923. aastal lõhenesid Põllumeeste Kogud, millest eraldus Asunike ja Väikepõllumeeste koondis.²⁴⁰

²³⁵ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, rikutud sedel nr 3. 1927.

²³⁶ RA, ERA, f.40, n.1, s.499, leht 9. Saaremaa. Loona vallavolikogu valimised 2. ja 3. märtsil 1930.

²³⁷ RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 127p, 135p.

²³⁸ Walla omavalitsuste valimistest osavõtt loid. Meie Maa. 9.01.1934, lk 1.

²³⁹ Saaremaal põllumehed esirinnas. Saaremaa Teataja. 11.01.1934, lk 2.

²⁴⁰ ANT 2007, lk 272–274.

1919. aastal kõikus Saaremaa kontekstis valimisnimekirjade arv kolmest seitsmeni, millest tüüpilisemateks olid kolm: maaga mehed, maata mehed ja seganimekiri või erapooletud. Edukad olid tööerakondlased ja sotsialistid.²⁴¹ Valimistel käis läbiva joonena läbi maaga- ja maatameeste vaheline võistlus.²⁴² Sarnane oli olukord Loonalgi. Otseselt erakondlikuks moodustiseks saab pidada üksnes Tööerakonda, kellest sai volikokku vaid Juhan Tiik (ajutise nõukogu vallavanem). Ülejäänud neli olid oma rühmitused ülesseadnud vastavalt maa olemasolule – Maaga mehed, Maatahtjad, Maata mehed ning omaette nimekirja moodustasid Piila-Eikla-Tõrise vabadikud. Nõukogusse pääsesid viie nimekirja esindajad, kellest kolme esimese poolt hääletas üle 90 kodaniku ja kahe viimase vastavalt veidi üle 10 kodaniku. Volikogu oli 20 liikmeline – esikolmikust kuus liiget ja sabast mõlemast üks liige.²⁴³

Loona vallas 1920. aastatel toimunud valimiste tulemused on kokkuvõtvalt esitatud tabelis 4 (allpool). Aastate lõikes on mõned rühmitused kadunud ja mõnede nimekirjade liikmed osalenud teistes valimisnimekirjades.

1921. aastal osales senistest Loona vallaesindajate valimistel seitsme erineva rühmituse kandidaatide nimekirja.²⁴⁴ Üldjoontes on see võrdlemisi maskuliinne. Üksnes Õpetajate Ühingu nimekirjas kandideeris kaks naist – 20-aastased Salme Raun ja Gertrud Kald.²⁴⁵ Ühtlasi oli see ainus kord, kus naised olid Loonal mõnes valimisnimekirjas vallavolikogu valimistel esindatud. Järgnevatel valimistel enam ükski naine ei kandideerinud.

Nii mõneski nimekirjas oli esialgu rohkem kandidaate, kuid kes hiljem loobusid. Loobumispõhjuse leiame 1921. aastal üksnes Sotsiaaldemokraatliku Tööliste partei nimekirja kohta, kus Jakob Lõhmus võttis oma nõusoleku tagasi, kuna kinnisel hääletusel selgus, et tema nimi sattus nimekirja taha otsa.²⁴⁶ Lähtudes valimise iseloomust – hääle läheb nimekirjale²⁴⁷ – polnud Lõhmusel seega lootustki nõukogusse pääseda.

Kui teistes valimispiirkondades said lõpptulemustena valituks kõik nimekirjad, siis Tõrise jaoskonnas olid esindatud vaid kolme – Põllumeeste, Põllumeeste ja Riigimaade rentnikke ning

²⁴¹ ANT 2007, lk 278–279.

²⁴² K. KIIDER. Uued walla nõukogud. Meie Maa. 27.09.1919, lk 1. Vt ka: Uute nõukogude walimiste tagajärgedest waldades. Meie Maa. 30.09.1919, lk 2. Avaldatud on Pihtla, Kogula, Kärila, Maasi, Mustjala, Abruha, Kihelkonna ja Laimjala valla tulemused. Ülejäänud valdade, k.a Loona valla tulemusi leheveergudelt ei õnnestunud leida. Vt ka: ENDEL PÜÜA. Eesti aja esimesed sammud Saaremaal. 1918–1919. Meie Maa. 26.10.2015, lk 5.

²⁴³ RA, ERA, f.40, n.1, s.466, leht 752. Saaremaa. RA, ERA, f.40, n.1, s.466, leht 383–383p.

²⁴⁴ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, valimisnimekirjad nr 1–7. 1921.

²⁴⁵ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, valimisnimekiri nr 6. 1921.

²⁴⁶ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, valimisnimekiri nr 1. 1921.

²⁴⁷ RT 1921, 26, 18, § 38.

Väikemaapidajate nimekirjad. Neis kahes oli esinumbritena olemas ka Tõrise-Tõru piirkonna kandidaadid.²⁴⁸

Tabel 4: Vallavalimised Loonal 1920. aastail²⁴⁹

	19.–20.06.1921			4.–5.11.1923			20.–21.02.1927		
Nimekiri	H	KD	Kohti	H	KD	Kohti	H	KD	Kohti
SD Töölise Partei	88	9	2	x	x	x	287	10	6
Põllumeeste kandidaadid	208	11	5	122	9	5	244	18	5
Põllumeeste Riigimaade rentnikud	177	10	4	134	9	6	117	10	2
Maaharijate ühisused	212	21	5	x	x	x	x	x	x
Loona valla õpetajate ühing	24	4	1	x	x	x	x	x	x
Riigimaade asunikud	63	11	1	166	15	7	238	15	5
Väike maapidajad	64	5	2						
Loona külade vabadike ja väikemaapidajad	x	x	x	61	10	2			
	836	71	20	227	43	20	886	53	18

Siiski tekkis pärast valimisi pea aastane seisak tulemuste kinnitamisest ning sisuliselt jätkas 1919. aastal valitud nõukogu. Viimane tekitas mõneti pahameelt.²⁵⁰ 27. juunil 1921 kokku tulnud Saaremaa Maakonna Valitsus valimistulemusi ei kinnitanud ja otsustas administratiivkohtus protestida. Muutmist vajab seadusele mitte vastav osa. 1921. aastal kinnitati 13 Saaremaa valla valimistulemused, kuid lisaks Loonale protesteeriti veel nelja valla valimiste mõnede kandidaatide kohta. Loona valla valimised vaidlustati kandidaatide nõusoleku puudumise tõttu täielikult.²⁵¹ Kõne all oli valimisseaduse paragrahvi 28

²⁴⁸ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Tõrise valimisjaoskond (20.06.1921), valimisnimekiri nr 2–3, 7. 1921.

²⁴⁹ Autori koostatud: RA, ERA, f.2013, n.1, s.211 põhjal.

Lühendid: H – hääled; KD – kandidaadid

Märkused:

- SD Töölise Partei > 1927 Eesti Sotsialistlikkude Töölise, Asunikkude ja väikemaapidajad
- Põllumeeste kandidaadid > 1923 Põllumeeste pärisostetud kohaomanikud > 1927 Põllumeeste kogu
- Põllumeeste Riigimaade rentnikud > 1923 Põllumeeste Riigirentnikud > 1927 Päriseks ostetud kohtade ja renditalude pidajad
- Riigimaade asunikud; Väike maapidajad > 1923 Loona valla Vabadike, väikemaapidajate ja asunike ühine nimekiri > 1927 Asunikkude, riigirentnikkude ja väikepõllupidajate koondus
- x – rühmitus valimistel ei osalenud.

²⁵⁰ Vt nt: ÜKS PALJUDE NIMEL. Loonalt. Küsimus neile, kellesse asi puutub. Meie Maa 12.04.1922, lk 3. MAASAAJA. Haridusline karske komisjon. Saaremaa 12.04.1922, lk 11.

²⁵¹ —L. Wallanõukogude valimised. Meie Maa. 29.06.1921, lk 1.

tõlgendamine. Maakonna Valitsus leidis, et lisatud nimekirjade juures puudus nõusolek – üksnes „olen nõus“ ilma allkirjata polnud piisav.²⁵² Samas ei ole valimisseaduses täpsustatud, kuidas see nõusolek ikkagi kinnitatud peaks olema.²⁵³

Tallinna-Haapsalu XI jaoskonna rahukohus otsustas 5. juulil 1921, et valimisnimekirjad polnud õiged ning tühistas allkirjaga varustamata nimekirjad. Vallavalitsus kaebas otsuse Riigikohtusse. Viimane vaatas asja üle ning otsustas rahukohtuniku otsuse tühistada ja Saare Maakonna Valitsuse protest tähelepanuta jätta.²⁵⁴ Sisuliselt alustas 1921. aasta nõukogu valimistel valitud esinduskogu tööd alles 1923. aastal ja oli tegev alla aasta.²⁵⁵

1927. aastal oli valimistel võimalik hääld anda nii nimekirja poolt kui ka konkreetse kandidaadi poolt.²⁵⁶ Näiteks anti Tõrise jaoskonnas 29 häält isikule, mis läksid ka selle piirkonna kandidaatidele.²⁵⁷ Nimeliste häälte osakaal oli siiski võrdlemisi väike, kuid on näha tendentsi, et konkreetsetes valimisjaoskonnas hääletati ikka oma piirkonna meeste poolt.²⁵⁸ Siiski ei andnud nimeliste häälte saamine kandidaatidele eelist. Hääled läksid endiselt nimekirjale ning volikokku pääsemine sõltus üldisest nimekirjast.

Kui 1921. aasta valimisnimekirjadega tekkis probleem, kuna kinnitamist peeti esialgu ebaõigeks, siis järgnevate valimiste puhul on jälgitud korrektsust tähelepanelikumalt. 1927. aastal kontrolliti kohe pärast kandidaatide nimekirjade esitamist nende vastavust ning paluti puudused likvideerida. Näiteks puudus Aleksander Mungal nõusolekuleht. Kuna seda ei esitatud, siis võeti ta Põllumeeste kogude kandidaatide nimekirjast maha.²⁵⁹ Tähelepanu nimekirjade õigusele ja nõusolekute korrektsusele pööratakse rohkem 1930. aastatel.²⁶⁰ 1926. aasta valimisseadusega on konkreetsemalt sõnastatud nõusoleku sisu ning juurde lisatud ka näidisvormid, mida järgnevate valimiste juures kasutatakse.²⁶¹

²⁵² RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Saaremaa Maakonna Valitsuse koosolek 27.06.1921.

²⁵³ RT 1921, 26, 18, § 28. Vt ka: RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona wallawalitsuse rewisjoni kaebtust Tallinna-Haapsalu rahukohtuniku otsuse peale 5. juunist 1921..., 26.09.1922.

²⁵⁴ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona wallawalitsuse rewisjoni kaebtust Tallinna-Haapsalu rahukohtuniku otsuse peale 5. juunist 1921..., 26.09.1922.

²⁵⁵ -A.- Loonalt. Meie Maa. 28.03.1923, lk 3.

²⁵⁶ RT 1926, 97, 104, § 42.

²⁵⁷ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Tõrise valimisjaoskond. 21.02.1927. Aleksander Õunpuu Tõrisest sai 16 häält, Priido Völma Hübjust neli, Kaarel Tõnsau Tõrisest ühe ja Julius Varvas Tõrult kaks nimelist häält. Üheksa nimelist häält sai ka seni vallavolikogus ning ka vallavanem olnud Jaan Priske Metsaküläst.

²⁵⁸ Vrdl: RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, valimisedelid. Loona valimisjaoskond, Piila valimisjaoskond.

²⁵⁹ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Protokoll nr 1 (21.01.1927). Vt ka: Loona walla Põllumeeste kogu kandidaatide nimekiri Loona wallavalimistel 1927. aastal.

²⁶⁰ RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 5. Loona valla valimiskomitee kiri kod. Jaan Priskele.

²⁶¹ RT 1926, 97, 104.

1930. aasta märtsi alguses toimunud uued vallavolikogu valimised paistsid üle Eesti silma nimekirjade rohkusega.²⁶² See polnud tingitud erakondade või rühmituste hulgast, vaid rühmitused esinesid valimistel mitmete nimekirjadega. Kui 1920. aastate algust iseloomustas hääletamine nimekirjade poolt, siis nüüdsest oli kesksel kohal isikud ja eelkõige esikandidaatide vaheline võitlus.²⁶³ 1930. aastate Loona valla valimiste tulemused on kokku võetud Tabelis 5.

Tabel 5: Vallavalimised 1930. aastail²⁶⁴

	2.–3.03.1930				7.–8.01.1934			
Valimisliit	H	KD	N	Kohti	H	KD	N	Kohti
Asunikkude, Riigirentnikkude ja Väikepõllupidajate koondus	392	40	3	7	342	21	8	9
Eikla Asunikkude, Riigirentnikkude ja väikemaapidajate ühine nimekiri	68	10	1	1				
Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei	346	21	3	7	203	19	7	5
Ostetud kohtade koondus	50	7	1	1	X	X	X	x
Põllumeeste kogude ühinenud vanapõllumeeste asunikude ja riigirentnikkude	249	29	3	7	287	17	8	7
Vabadussõjalaste rahvaliidumise					81	12	5	2
Kokku	1105	107	11	23	913	69	28	23

1930. aasta jaanuaris on ajalehes Meie Maa lühidalt kajastatud sotside kandidaatide määramisest. Nimelt kandideerisid sotsid kolmes nimekirjas: Kaarma, Eikla-Tõrise ja Elme ringkonnas. Keegi „Nägi“ selgitas, et Eikla-Tõrise nimekirjas on näha viperusi. „Seal kandideerisid äiapapa väimehega peaaegu järjekorras. Edasi Piilast kaks meest, kuna Tõrise

²⁶² HEINRICH AVIKSON. Kuidas tuleb hinnata hulga nimekirjade nähtust maa- ja vallavolikogude valimisel?. Isik tõrjub rühma tahaplaanile. Maaomavalitsus nr 4 1930, lk 59. Vt ka: KÖRWALSEISJA. Nimekirjade rohkus Lümandas. Meie Maa. 23.01.1930, lk 2. Kahjuks ei ole säilinud toonaseid vallavalimiste eelseid brošüüre ja erilist teavet valimiseelsest tegevusest.

²⁶³ AVIKSON 1930, lk 59.

²⁶⁴ Autori koostatud RA, ERA, f.2013, n.1, s.322. RA, ERA, f.2013, n.1, s.345 põhjal.

Lühendid: H – hääled; K – kandidaadid, N – nimekirjade arv; x – ei osalenud valimistel.

Märkused: Asunikkude, Riigirentnikkude ja Väikepõllupidajate koondus & Eikla Asunikkude, Riigirentnikkude ja väikemaapidajate ühine nimekiri > 1934: Ühinenud põllumehed ja väikemaapidajad
Põllumeeste kogude ühinenud vanapõllumeeste asunikude ja riigirentnikkude > 1934: Põllumeeste kogu

hoopis tahaplaanile jäeti oma kandidaatidega, keda Piila-Eikla mehed silmakirjaks kaasa wedasid“.²⁶⁵

Eesti Sotsialistliku Tööliste Parteil oli 1930. aastate valimistel Loonal kolm nimekirja. Elme ringkonnas kaheksa meest,²⁶⁶ Kaarmal kuus meest²⁶⁷ ja Eikla-Tõrise nimekirjas seitse meest, kellest kuute saab pidada Eikla-Piila meesteks. Tõepoolest on esindatud nimekirja esinumber Martin Masso koos väimees Aleksander Metsaga, kuid nad ei ole järjestikku. Tõrise mehe Feodor Jürgensi nimekirjas viiendana tahaplaanile, on tõlgendamise küsimus.²⁶⁸ Tõenäoliselt ei olnud Jürgens nii tuntud tegelane, et teda nimekirja etteotsa panna. Martin Masso oli piirkonnas seotud Piila koguduse ja Eikla kooliga ning Georgi Väli juba varem volikogusse kuulunud. Aga mainitud artikkel näitab, et vallavõimu isikute omavahelistele seostele on toona tähelepanu pööratud ning eeldatud, et võimu juures ei ole koos lähedased pereliikmed.

1930. aastal said Saaremaal põllumehed mitmes vallas absoluutse enamuse, olles ühtlasi kõikides valdades võidukad.²⁶⁹ Alates 1930. aastast kuulus Loona valla volikogusse 23 volinikku.²⁷⁰ Volikokku valiti 11 nimekirja esindajad, kellel igaühel oli oma kindel esikandidaat. Enim kohti said Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei ning Põllumeeste kogu ühinenud vana põllumeeste nimekiri, kelle kolmest nimekirjast sai valituks seitse kandidaati.²⁷¹ Seejuures sõltus nimekirja volikogu kohtade arv sellest, kui palju hääli ükski nimekiri sai. Kuigi nimekirjade rohkus andis eelised esikandidaatidele, said neljas nimekirjas volikokku lisaks esinumbrile ka järgnev või kaks järgnevat kandidaat.²⁷² Ühe koha on saanud kolm nimekirja, kust sai volikokku üksnes esinumber.²⁷³

Poliitilise kriisi aastatel 1932–1934 muutus Eesti Vabadussõjalaste Keskliit poliitiliseks massiliikumiseks.²⁷⁴ Liikumine tõstis pead ka Saaremaal, kuid seal jäi 1932.–1934. aasta poliitilise kriisi ajal rahulolematust valitsevate rühmitustega märksa väiksemaks kui mujal

²⁶⁵ NÄGIJA. Tõrise jäeti tahaplaanile. Meie Maa. 23.01.1930, lk 2.

²⁶⁶ RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 31 ja nõusolekulehed 32–39.

²⁶⁷ RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 40 ja nõusolekulehed 41–46.

²⁶⁸ RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 47 ja nõusolekulehed 48–59.

²⁶⁹ Põllumehed kõigis valdades võidukad. Saaremaa Teataja. 11.03.1930, lk 1.

²⁷⁰ RA, ERA, f.40, n.1, s.499, leht 9. Saaremaa. Loona vallavolikogu valimised 2. ja 3. märtsil 1930. Vt ka: RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 18p. Protokoll 5.4. (23.11.1929).

²⁷¹ RA, ERA, f.40, n.1, s.499, leht 9p–10.

²⁷² RA, ERA, f.40, n.1, s.499, leht 9p–10.

²⁷³ RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 188–189.

²⁷⁴ AGO PAJUR. Suur kriis. Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. AGO PAJUR, TÕNU TANNBERG (tegevtoim), SULEV VAHTRE (peatoim). Tartu 2005, lk 81–91: siin lk 86.

Eestis. Gortfelder on seda seletanud Saaremaa tugevama agraarsusega ning linna ja alevi kesk- ja töölisklassi vähesusega.²⁷⁵

1934. aasta alguses toimunud vallavalimistel toimus valimine veidi keerulisemas süsteemis. Valijal oli võimalus valida valimisliitude poolt esitatud kolmik-nimekirjade poolt või koostada ise üksikutest nimedest kolmik.²⁷⁶ Neil valimistel näitasid aktiivsust ka vabadussõjalased, kes Pärsuma vallas saavutasid täieliku ülekaalu ning said tugeva poolehoidu Pihtla ja Torgu vallas.²⁷⁷ Saaremaa valdades oli kokkuvõttes vabadussõjalaste protsentuaalne toetus võrreldes muu Eestiga küll näiliselt kõrgem, kuid eelkõige, kuna nimekirju polnud valimistel esitatud vaid kahes vallas. Vabadussõjalastele antud häälte osakaal jäi üldiselt kaks korda väiksemaks Põllumeeste Kogudele antust, Loonal isegi üle kolme korra. Loonal oli toetus üks madalaimaid.²⁷⁸

Pärast 12. märtsi riigipööret suleti EVL ning see tõi muutused ka vallavolikogude koosseisudes. Saaremaa vallavolikogudest langes kokku välja 58 esindajat, näiteks Pärсамal lahkus kogu vallavalitsus ja kaheksa vallavolikogu liiget,²⁷⁹ Loonal kaks volikoguliiget. Loona vallavolikogu töötas 1939. aastani 21-liikmelisena ning teistest nimekirjadest uusi liikmeid asemele ei valitud.²⁸⁰

Loonal oli erakondadesse kuulumine tagasihoidlik. 1920. aastatel annavad tooni pigem agraarse suunitlusega erinevad põllumeeste esindused ja nimekirjad. Aastate jooksul mõned nimekirjad kadusid ja liitusid üksteisega. 1930. aastatel andsid Loona vallavalitsuses endiselt tooni agraarse suunitlusega valimisliidud. Sarnaselt 1920. aastatega osales valimistel 4–5 valimisliitu või erakonda. Oma positsiooni suutsid hoida ka Eesti Sotsialistliku Töölispartei esindajad, kuid 1934. aasta valimistega kaotasid nad kohti vabadussõjalastele.

Valimisaktiivsus aastate lõikes kõikus. Madalamaks saab seda pidada uurimisperioodi algusaastatel, mil 1919. ja 1923. aastal jääb see isegi 30% ümbrusesse. Kui 1919. aasta täpsemate põhjuste selgitamine on oletuslik, siis 1923. aasta valimistel osalemine oli üleüldse Saaremaal loid. Põhjuseid on leitud nii halvas ilmas, halbades teedeoludes kui ka samal aastal toimunud valimiste rohkuses. Loona eripäradest lähtuvalt võis valijatele anda negatiivse

²⁷⁵ GORTFELDER 2021, lk 356.

²⁷⁶ Samas, lk 347–348.

²⁷⁷ ANT 2007, lk 281–282

²⁷⁸ GORTFELDER 2021, lk 348–350.

²⁷⁹ ANT 2007, lk 283.

²⁸⁰ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 1p–96p. Vrdl: PRIIT KIVI. Kuressaare linnavõim ja selle kandjad 1918–1940. Saaremaa muuseumi toimetised 7. Kuressaare 2013, lk 54.

kogemuse ka 1921. aasta valimised, mille tulemused kinnitati alles 1923. aastal, mõned kuud enne uusi valimisi. See võis tekitada valijates tunde, et ei tasu valima minna. Tekkis teatav umbusk vallavõimu suhtes, kuna puudus kindlus, et seekord on valimisnimekirjad korrektselt kinnitatud. 1930. aastail valimisaktiivsus tõusis. Üheks põhjuseks oli kindlasti Elme jaoskonna eraldamine Loona jaoskonnast, millega valimisjaoskond toodi valla läänepoolsemate küladele lähemale. Kokkuvõttes oli Loona vallas valimisaktiivsus keskmiselt pool hääleõiguslikest kodanikest. Mõnel aastal ületas see 60% piiri, kuid sageli jäi see allapoole. Naiste aktiivsus jäi meeste omale alla. Seega peeti Loonal 1920.–1930. aastail valitsemist endiselt meeste pärusmaaks.

3.2. Isikkoosseis

Vallavolikogu oli esinduskogu, mis koosnes vallavolinikest.²⁸¹ Vallavolikogu koosseisu liikmete arvu määras kindlaks eelnev volikogu koosseis, vastavalt valimisseadusele. Volinike määramine toimus põhimõttel, et kuni 1500 elanikuga valdades oli arvuks 15 ning iga lisanduva 200 elanikuga tuli juurde üks liige. Nii 1921. kui ka 1923. aastal hinnati Loona vallaelanike arvuks umbes 3000 ning seeläbi määrati volikogusse 20 liiget.²⁸² 1927. aastal otsustati häälteenamusega 1926. aasta valimisseaduse alusel, et volikogu oli 18-liikmeline.²⁸³ Seejuures puudub juures selgitus, miks just 18- või 20-liikmeline, kuigi arvutuste kohaselt võiks olla ka 22-liikmeline. Alles 1929. aasta koosseis pani 1930. aasta valimiste eel paika volinike arvuna 23,²⁸⁴ mis jäi kehtima 1934. aasta valimiste eel.²⁸⁵

Valla esinduskogude isikkoosseis lähtus eelnevas alaosas käsitletud valimistulemustest. Aastatel 1919–1939 volikogu koosseisudesse kokku kuulunud 89 erinevat meest ehk umbes 5% valimisealisest elanikkonnast.²⁸⁶ Valituks osutumine eeldas piirkondlikku tuntust, kuna nii oli lihtsam saada esinumbriks ja osutada ka valimistel valituks. Valitud isikute varasema vallatöö kogemuse välja selgitamiseks on analüüsitud ka 1910. aastate materjale.

1923. aastal on Eesti Kirjanduse Seltsile kirja vastuseks saadetud valla aktiivsemate isikute nimekirja. Sinna hulka kuulusid omaavalitsustegelased, kooliõpetajad, seltside, ühisuste, kogude

²⁸¹ VALLO OLLE. Munitsipaalõigus. Tallinn 2004, lk 219.

²⁸² RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 21. Protokoll 7.2. (1.05.1921). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 25–25p. Protokoll 9.2. (16.09.1923).

²⁸³ RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 1.2 (7.01.1927).

²⁸⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 18p. Protokoll 5.4. (23.11.1929).

²⁸⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 58. Protokoll 5.2. (25.11.1933).

²⁸⁶ Vt Lisa 7. Loona valla esinduskogu liikmete nimekiri 1919–1939. Vrdl: Tabel 3, lk 38.

tegelased. Eraldi toodi välja poliitilised tegelased, äriettevõtetega toimetajad ning politsei rajooni ülem. Nimekirjas on kokku 40 nime, kelle hulgas nimetati lisaks vallavanemale Jaan Priskele ja vallasekretär Friedrich Pihelile hiljem vallavalitsuse ja vallavolikoguga seotud mehi.²⁸⁷ 1924. aastal on tähtsamateks avaliku elu tegelasteks peetud kaheksat nime, kellest kuus olid seotud Loona vallavõimuga: endine vallavanem Jaan Priske, vallasekretär Friedrich Pihel ja tema abikaasa Aliide, Martin Masso, Juhan Eitea, Oskar Neggo.²⁸⁸

Andmed näitavad, et uuritava perioodi kõigis kuues esinduskogu koosseisudes ei ole ükski esindaja olnud. Kuigi viis volinikku on kandideerinud viiel vallaomavalitsuse valimisel, osutusid nendest kolm neljal korral valituks. Johannes Priskel ja vallasekretär Friedrich Pihelil oli kandideerimise ja valituksosutumise suhe on 4:4. Siiski võiks Loona valla poliitiliselt aktiivsemateks meesteks hulka lugeda neid, kes on osalenud ja kandideerinud vähemalt kolme volikogu koosseisus. Selliseid volikogu liikmeid on uuritaval perioodil 13 ja kandidaate 31. Valdav osa esinduskogu liikmetest nii aktiivsed polnud – 55 meest on osalenud vaid ühe koosseisu tegevuses ja 32 neist kandideerinud ühtedel vallaesinduskogu valimistel.²⁸⁹ See näitab, et Loona valla poliitiline aktiiv oli võrdlemisi väike ning vallavolikogu koosseis oli võrdlemisi muutuv.

Üldjuhul olid vallavolikogus esindatud kõikide Loona valla suuremate külade esindajaid – vähemalt 1934. aastani.²⁹⁰ Samas on 1919. aasta valimiste järel juhtunud, et valla ühest suuremast külast, Hakjalast ei olnudki volikogu liiget. Koos otsustati, et Hakjala küla esindajaks valitakse Tööparteisse kuuluv Aleksander Allas.²⁹¹ Seadusliku aluse puudumise tõttu ei saanud see siiski ei saanud kinnitust.²⁹² Tundub, et vallavõimu teostamise juures oli oluline, et igal külal oleks esindaja. Nii on iga piirkonna „häääl“ esindatud ning kui piirkonda puudutav küsimus tuleb arutamisele, on keegi kohalik kaasa rääkimas. Seadus seda ei reguleerinud. Siiski oli vallas kuus küla (Aula, Haamse, Jootme, Kuke, Nõmme, Välja), millel ei olnud uuritava perioodi jooksul vallas kordagi esindajat. Põhjuseid võib leida nii külameeste enda passiivsuses ja väheses tuntuses. Samas oli ka kolm küla (Aula-Vintri, Kaisvere ja Tõrise), mille häält oli kuulda kõigis esinduskogu koosseisudes.²⁹³ Üllataval kombel on vallaäärealal asunud Tõrise olnud esindatud juba valla algusaastatest alates. Võimalik, et just küla vallakeskusest eemalolek

²⁸⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.55, leht 274–274p. Eesti Kirjanduse Seltsile.

²⁸⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.62, leht 149. Eesti Kirjanduse Seltsile.

²⁸⁹ Vt: Lisa 7. Loona valla esinduskogu liikmete nimekiri 1919–1939.

²⁹⁰ Vt: Lisa 6. Loona valla külade esindajate arv esinduskogus.

²⁹¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 115–115p. Protokoll 25.8. (16.11.1919).

²⁹² RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 117p. Protokoll 26.2 (16.12.1919).

²⁹³ Vt: Lisa 6: Loona valla külade esindajate arv esinduskogus.

pani sealseid mehi aktiivsemalt valimiste eel pingutama, et piirkonna hääled oleks vallas olemas. Seejuures võisid vallamajale lähemal asuvad külad olla kindlamad, et kui oma külamees valda ei saanud, siis oli võimalik hõlpsalt ajada piirkonna huviseid ka naaberküla mehe kaudu. Nimelt asusid suur osa Loona valla küladest võrdlemise tihedalt vallakeskuse ümber.²⁹⁴ Tõrse puhul võis kaasa aidata ka külla määratud valimisjaoskond.²⁹⁵ Üldiselt on näha, et võrdlemise suur oli tõenäosus, et valimisjaoskonna juurde kuuluvatest küladest mõni volinik esinduskogusse valituks osutus. Nagu eelmises alaosas selgus, valiti peamiselt ikka oma piirkonna mehi.

Tabel 6: Volikogu liikmed Loonal valimiste materjalide alusel²⁹⁶

		1919	1921/23	1924	1927	1930	1934	Keskmine
Vanus	Vanim	71	58/60	66	55	59	67	61,75
	Noorim	25	24/26	24	24	23	22	23,25
	Keskmine	43	41	41	38,2	41	38,7	40,48
Volinike arv	Enne 1915	4	4	3	2	3	1	6
	Enne 1919	10	10	5	7	3	4	23
	Eelnevalt kandideerinud	> 5	> 7	11	12	8	18	12,25
	Eelnevas	5	7	5	10	4	11	7
	Kandideerinud järgnevas	9	9	12	12	15	-	11,4
	Kokku	20	20	20	18	23	23/21	

Olemasolevad andmed näitavad, et hilisemate esinduskogude töös osales kuus isikut, kes olid ka enne 1915. aastat volikogus. Kui võtta aluseks 1919. aasta, siis oli varasema kogemusega mehi juba veidi rohkem – 23, kelle hulk järgnevate koosseisude jooksul vallaesindajatena väheneb. Kui aastatel 1919–1923 oli nõukogus 10 enne 1919. aasta kogemusega volinikku (pool esinduskogu koosseisust), siis järgnevas koosseisus oli neid juba poole vähem. 1930. aastatel oli n-ö vabariigieelse kogemusega volimehi juba vähem.²⁹⁷

1920. aastatel polnud võimu juures mitte niivõrd varasemad kogenud tegijad, vaid pigem tõi uus ajastu sinna uusi inimesi. Võrreldes vabariigi ja vabariigieelse perioodi volikogu liikmete

²⁹⁴ Vt: Lisa 2. Loona vald 1933.

²⁹⁵ Vt: Tabel 3: Vallaomavalitsuste valimisaktiivsus Loona vallas valimisjaoskonniti, lk 38

²⁹⁶ Vaid enne 1915 ja enne 1919 lahtris on isikute arv kokku liidetud. Ülejäänud lahtrid näitavad keskmist. Autori koostatud: 1919; 1921; 1923: RA, ERA, f.40, n.1, s.474, leht 7p–8, 12p–13. Andmed vallanõukogude valimiste üle Saaremaa maakonnas: Loona. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, (pagineerimata) Loona valla Põllumeeste kandidaatide nimekiri Loona wallavalitsusele 1927. aastal; Loona valla pärioseostetud kohtade ja renditud talupidajate ühine kandidaatide nimekiri Loona valla valimistel 1927. aastal; Loona valla Asunikude, Riigirentnikkude ja Väikepõllupidajate Koonduse kandidaatide nimekiri Loona valla valimistel 1927. aastal; Loona valla Eesti Sotsialistlikude tööliste, asunikude ja väikemaapidajate kandidaatide nimekiri Loona valla valimistel 1927a. Vrdl: RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 1. Protokoll 1 (8.02.1928). RA, ERA, f.40, n.1, s.499, leht 9p–10. RA, ERA, f.2013, n.1, s.345, leht 145–146. RA, EAA, f.223, n.1, s.40. RA, EAA, f.223, n.1, s.43. RA, ERA, f.2018, n.1, s.1.

²⁹⁷ Vt: Lisa 7. Loona valla esinduskogu liikmete nimekiri 1919–1939.

keskmist vanust, siis kõikused need 1916. aastani võrdlemisi samas vahemikus – 37 ja 41 aasta vahel. Välistada ei saa, et mõni mees oli volikogu koosseisus ka enne 1914. aastat, kuid arvestades volikogu liikmete keskmist vanust, pidanuks nad 20. sajandi esimesel aastakümnel volikokku kuuludes olema kahekümne ringis. Seni pole õnnestunud alla 30 aastaseid volikogu liikmeid 1910. aastatest, v.a Aleksei Tõnsau (1885–1943) kindlaks teha. Erandlik tegelane on 1934. aasta koosseisu kuulunud Juhan Eitea, kes kuulus 1890. aastatel Loona volikogu koosseisu ning pidas 1896–1900 vallavanema ametit.²⁹⁸ Eitea on ainus mees, kes oli nii pikalt seotud valla poliitikaga, olles osaline nii ühendatud valla esimeses kui ka viimases volikogus.

1923. aasta nõukogus olid kõik liikmed algkooliharidusega ning ülekaalus olid talurentnikud, taluomanikke oli kõigest kuus.²⁹⁹ 1930. aasta volikogu koosseisus domineerisid algkooliharidusega põllumehed. Üksnes Sotsiaaldemokraatliku nimekirja kuulunud õpetaja Martin Masso oli kõrgema – õpetaja seminari haridusega.³⁰⁰ Kui 1919. aasta esinduskogu koosseisust leiame perioodi kõige vanima liikme – 71-aastase Vassili Kanavali, siis 1934. aastal noorim 22-aastane August Öör (Tarmo Undla).³⁰¹ Viimane oli ühtlasi ka noorim uuritava perioodi vallaesindaja.

Tavapäraselt toimus volikogu liikmete vahetumine pärast esinduskogu valimisi. Siiski avavad protokolliraamatud, et aeg-ajalt lõppesid voliniku volitused varem. Tavapäraselt võeti rohkem kui kolmel korral põhjusega puudunud vallavoliniku tegevus volikogus arutuse alla ning kui volinik ei suutnud enda puudumisi põhjendada, võeti kõne alla tema tagandamine voliniku kohalt. Sellele järgnes uue liikme kutsumine volikokku.³⁰² Kui 1921. aasta seaduse järgi oli volinik esinduskogust lahkunu kolme kuu möödumisel, siis 1926. aasta seaduse järgi loeti lahkunuks kolme korra põhjusega puudumise järgselt.³⁰³

Uuritaval perioodil olid kõige stabiilsemateks esinduskogudeks kaks esimest – 1919. ja 1921. aastal valitud ehk 1923. aastal lühikest aega töötada saanud nõukogud. 1919. aastal toimus liikmevahetus üsna alguses, kuna nõukogu liige Aleksei Okk sai õpetaja koha Kärla valda ning vahetas elukohta. Seega lõppesid Oki volitused isiklikel põhjustel. Tema asemele valiti samast nimekirjast ja nõukogu koosviibimistele pidevalt hilinevad Haamse kooli juhataja Vassili

²⁹⁸ RA, EAA, f.223, n.1, s.40, leht 3p–4. Vt näit: RA, EAA, f.223, n.1, s.122, leht 15. RA, EAA, f.223, n.1, s.179, leht 3. Vrdl: Tabel 1, lk 30. Lisa 7. Loona valla esinduskogu liikmete nimekiri 1919–1939.

²⁹⁹ RA, ERA, f.40, n.1, s.474, leht 7p–8, 12p–13. Andmed vallanõukogude valimiste üle Saaremaa maakonnas: Loona. Vt: Lisa 7. Loona valla esinduskogu liikmete nimekiri 1919–1939.

³⁰⁰ RA, ERA, f.40, n.1, s.499, leht 9p–10.

³⁰¹ RA, ERA, f.2013, n.1, s.345, leht 145–146.

³⁰² RT 1921, 26, 18, §81. RT 1926, 97, 104, §74. Vt ka: RT 1929, 99. 670, §46.

³⁰³ Vrdl: RT 1921, 26, 18, §81. RT 1926, 97, 104, §74.

Maripuu.³⁰⁴ Pärast volikogu otsust, et päevaraha hilinevad ja koosoleku lõpuni mitte olnud liikmetele ei maksta,³⁰⁵ asendused hilinevad puudumistega.³⁰⁶ Kurioosim hilinevad pärineb 18. aprillist 1921, mil Maripuu jõudis kell 9–19 kestnud koosolekule alles kaks tundi enne selle lõppu. Kuna koosolek toimus esmaspäeval, võib arvata, et Maripuul polnud võimalik koolist varem ära tulla. Päevakorral olid toona valdavalt maade jagamised, mis Maripuud ilmselt ei puudutanud.³⁰⁷ Küll aga ilmus Maripuu kohale just ajaks, mil nõukogu hakkas arutama „suurt kisa ja kära tekitanud“ Haamse kooliteenija palgaküsimust.³⁰⁸ Tundub, et Maripuud vallaasjad eriti huvi ei pakkunud ning pigem käis ta kohal haridus- ja enda kooli teemasid arutamas. Huvitaval kombel pole vallanõukogu kordagi võtnud päevakorda Maripuu tagandamist nõukogust, kuigi koosolekute materjalidest ei ole nõukogu liikmed Maripuu suhtes just kõige sõbralikumad. Seega võib oletada, et tõenäoliselt oli Maripuul kooli juures üksjagu tegemist, mistõttu olid tema puudumised ja hilinevad olnud vabandatavad.

Seejuures oli olukordi, kus nõukogu liikme veenvad argumendid päästsid teda väljaheitmisest. Näitena tuli 1922. aastal päevakorda nõukogu liikme Eduard Sepa tagandamise küsimus, kes polnud osalenud nelja kuu jooksul ühelgi koosolekul.³⁰⁹ Kuigi seaduses on piiriks kolm kuud, ei toimunud septembris 1922. aastal ühtki koosolekut.³¹⁰ 1922. aastal toimus kokku 11 koosviibimist,³¹¹ nendest enne oktoobrikuud kaheksa.³¹² Eduard Sepp osales kogu aasta peale vaid kahel koosolekul.³¹³ Volikogust tagandamisega Sepp ei nõustunud, tuues vabandusi. Väidetavalt ei pidanud ta 30. juuli koosolekust üldse osa võtmagi ning 25. augusti koosoleku kutset ei olevat tema kätte saanud. Volikogu pidas põhjendusi piisavaks ning jättis Eduard Sepa nõukogusse alles.³¹⁴ Siiski jätkas Sepp puudumisi ning osales järgnevalt alles koosseisu viimasel istungil.³¹⁵

³⁰⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 117p–118. Protokoll 26.4. (16.12.1919). Vt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 125p, 159p, 166p. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 2p, 4p, 7p, 18, 25p–26, 30p.

³⁰⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 8p. Protokoll 9.10 (9.02.1921).

³⁰⁶ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 9p–18p, 28–30, 33p–36p, 43–61. Pärast valla koolivanema kohalt tagandamist 29.12.1922 pole Maripuu 1923. aastal osalenud ühelgi koosolekul. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 96p. Protokoll 13.4. (29.12.1922)

³⁰⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 14p–19p. Protokoll 6.1–6.15. (18.04.1921).

³⁰⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 18–19p. Protokoll 6.15. (18.04.1921).

³⁰⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 90p–91. Protokoll 11.3. (23.10.1922).

³¹⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 82p–92. Vrdl: RT 1921, 26. 18, §81.

³¹¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 53–97.

³¹² RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 53–89p.

³¹³ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 61p (11.03.1922), 89p (23.10.1922).

³¹⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 90p–91. Protokoll 11.3. (23.10.1922).

³¹⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 92–106. RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 1.

Kõigil volinikel nii lihtsalt ei läinud ja neil tuli leppida esinduskogu lõpliku otsusega. Määravaks sai, et pidevad puudujad ei osalenud n-ö väljaheitmiskoosolekul ega saanudki nii võimalust olukorda selgitada. Nõnda lõpetati 1924. aastal Peeter Ellermaa ja Karl Lõokese, 1929. aastal Kirill Tootsi ning 1932. aastal Oskar Mägi volikokku kuulumine.³¹⁶

1930. aastal loeti mõjuva põhjusega puudumiste tõttu volikogust lahkunuks Mihhail Viil, kes oli kolinud mandrile elama.³¹⁷ Huvitaval kombel osales Viil vaid volikogu avakoosolekul.³¹⁸ Tekib küsimus, kas mandrile elama asumine toimus nii järsku, et ükski volikogu liige seda varem ei avastanud kui kolme koosoleku järgselt. 1926. aasta seaduse alusel oli volinikul võimalus ka ise oma volitustest loobuda.³¹⁹ Hetkel jääb mulje, et volikogu liige otsustas ära kolida ning oma otsusest valda ei teavitanud. Siiski ei saa välistada, et Viil läks suveks mandrile tööle ning oli end sügiseks seal sisse töötanud ega soovinudki kodusaarele tagasi tulla.

Kolmas erakorraline võimalus volikogu liikme vahetumiseks oli voliniku surm. Uue liikme valimine toimus sama põhimõtte järgi, nagu põhjusega puudujategagi. Nii vahetus volikogus kokku seitse liiget.³²⁰ Neist Juhan Eitea ja Karl-Eduard Sepa surmajärgselt on ajalehtedes ilmunud nekroloogid, kuna tegemist oli ühiskondlikus elus aktiivsete meestega.³²¹

Selgub, et esinduskogu liikmed vahetusid Loonal neljal põhjusel. Kõige tavapärasem ja levinum oli pärast valimisi. Erakorralisemateks juhtudeks saab lugeda isiklikel põhjustel, esinduskogu otsusel kui ka surma tõttu lahkumist. Rohkem kui kolmel korral puudunud esinduskogu liikme tagandamise üle arutelu on Loona valla näitel olnud 1920. aastatel aktuaalsem kui 1930. aastatel. Kuude ja kordade määrangud olid valimisseaduses ebamäärased. Kuus võis toimuda kolm istungit või kolme kuu jooksul ei tarvitsenud neid olla ühtegi. Enne 1926. aastat oli kuu määrang asjakohane, kuna vallanõukogud käisid võrdlemisi tihti koos ning ka mõnes kuus mitu korda. Alates 1927. aastast näha tendentsi, et nii tihti enam koos ei käinud.

³¹⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 73–73p. Protokoll 13.7. (29.11.1923). Vt ka: RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 61p, 64, 67p. RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 34. Protokoll 11.3 (16.02.1929). RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 12. Protokoll 2.25. (3.07.1932).

³¹⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 60–60p. Protokoll 8.4. (18.10.1930).

³¹⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 35–39p.

³¹⁹ RT 1926, 97, 104, §61.

³²⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 30–30p. Protokoll 9.6. (17.10.1928), RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 71p. Protokoll 8.4. (14.02.1931) RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 7. Protokoll 2.4. (3.07.1932). RA, ERA, f.2018, n.1, s.220, leht 92. Protokoll 4.3 (9.06.1936). Vt ka: Lisa 7. Loona valla esinduskogu liikmete nimekiri 1919–1939. Saaremaalt. Raske õnnetus jalgrattasõitjaga. Uus Eesti nr 118, 2.05.1936, lk 9.

³²¹ Loona põllumees Juhan Eitea suri. Teataja. 6.04.1936, lk 8. JAAN TEETSOV. Saaremaa põllumehed leinavad oma kaasvõitlejat. Karl-Eduard Sepp †. Saaremaa Teataja. 14.01.1931, lk 1.

3.3. Vallavolikogu tegevus

3.3.1. Istungid

Volikogu tööd juhatas vallavanem, kes tutvustas volikogu päevakorda ning selle täiendusi. Koosolekutel kehtis kvooruminõue ning konflikti tõttu jäi asjaosaline arutamisest ja otsustamisest kõrvale. Koosolekuid protokolliti. Vallavalitsus kutsus volikogu kokku vastavalt vajadusele,³²² olukorras, kus teema ei kuulunud vallavalitsuse võimupädevusse. Kõigepealt tuli vallavalitsusel päevakord kinnitada ja siis piisava etteteatamisajaga vallavolinikele edastada.³²³ Oli juhuseid, kui tekkis juurde uusi küsimusi ning tuli päevakorda muuta. Nii saadeti asjaosalistele uus kutse³²⁴ või kinnitati uus päevakord volikogus.³²⁵ Päevakorda tuli koosolekul esile kerkinud küsimusi, kuid üldjuhul kinnitatud päevakorrapunktide ja reaalselt toimunud volikogu istungite päevakorrad väga palju teineteisest ei erine. Seega on meil võimalik volikogu tööst aimu saada mõneti ka vallavalitsuse protokolliraamatute kaudu. Ainuke kitsaskoht on, et nii saame teada küll arutatud teemad, kuid millise otsuseni volikogus jõuti, jääb kahjuks teadmata. Otsuste teadasaamiseks on vajalikud volikogu protokollide originaalid või ärakirjad. Aastate 1919–1939 on Loona vallavalitsuse fondi vallavolikogu protokolliraamatutes talletatud 159 vallavolikogu koosolekut ning 1433 päevakorrapunkti ja 1543 otsust. Esinduskogu käis koos vastavalt vajadusele ning need ajad ei olnud nii konkreetselt paika pandud, nagu vallavalitsusel.³²⁶ Andmed Loona valla esinduskogu kooskäimiste kohta on kokkuvõtvalt esitatud tabelis 7 (allpool).

1920. aastate esimesel poolel on esinduskogu käinud koos märksa tihedamalt kui järgnevatel aastatel – vähemalt kord kuus, kuid mõnes kuus ka rohkem. Näiteks oli kõige lühem vahe kahe nõukogu kokkusaamise vahel kaks päeva. Nii juhtus 7. märtsil ja 9. märtsil 1924. aastal, mil esimesel koosolekul ei jõutud eelarvega lõpuni.³²⁷ Üldse käidi 1924. aasta märtsis eelarve kokkusaamiseks koos kolmel korral.³²⁸ Samasse aastasse jääb ka uuritava perioodi pikim volikogu koosolek. Nõnda kestis 1. oktoobril 1924 kl 10 alanud koosolek 18 tundi ja lõppes 2.

³²² VALLO OLLE. Munitsipaalõigus. Tallinn 2004, lk 219.

³²³ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 18p–19. Protokoll 18.2 (6.02.1934). RA, ERA, f.2018, n.1, s.258, leht 28p–29. Protokoll 24 (20.02.1937).

³²⁴ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 10p–11p, 12p. Protokollid 11.3. (28.11.1933), 12 (8.12.1933), 13.2 (15.12.1933).

³²⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.258, leht 32p–33, 34p–35. Protokollid 26.1 (16.03.1937), 27 (22.03.1937).

³²⁶ Vt lähemalt: ptk 4.1. Vallavalitsuse koosseis, lk 68.

³²⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 49–52p.

³²⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 55p–57 (21.03.1924).

oktoobril kl 4 hommikul. Suure tõenäosusega 1925. aasta eelarve koostamine ja plaanipärase summa 800 000 marga vähendamine 661 992 margani.³²⁹ Valla eelarve koostamine oli aeganõudev protsess, millega alustas vallavalitsus ja kinnitas valla esinduskogu.

Tabel 7: Loona valla esinduskogu koosoleku päevad 1919–1939³³⁰

	1919– 1923	1923	1924– 1927	1927– 1930	1930– 1934	1934– 1939	Kokku
esmaspäev	5	0	4	0	3	7	19
teisipäev	9	1	2	1	2	3	18
kolmapäev	9	1	4	7	2	3	26
neljapäev	1	0	1	2	5	3	12
reede	7	1	5	0	0	2	15
laupäev	12	0	10	5	11	11	49
pühapäev	7	3	4	2	4	0	20
Kordi	50	6	30	17	27	29	159
Pikim koosolek (h)	15.00	12.00	18.00	10.15	11.45	9.15	-
Keskmine kestvus (h)	8.24	6.45	8.33	7.22	5.36	5.10	6.57
Lühim koosolek (h)	4.00	2.00	0.30	2.30	1.00	1.50	-
Keskmine kohalolek	16	15	~17	~14	~18	17	16
Kõik kohal	3	0	3	2	1	3	12
Päevakorrapunkte	466	52	222	150	278	265	1433
Keskmiselt	9,32	8,7	7,4	8,8	10,3	9,1	8,9

Kahel korral on ühel päeval toimunud kaks koosolekut. Mõlemad jäävad 1933. aastasse ja on seotud lisaks muudele päevakorrapunktidele vallasekretäri ja vallavalitsuse usalduse küsimusega ning vallavalitsuse liikmete tagasiastumise ja uute valimistega.³³¹ Vallaorganid olid maavalitsuse järelevalve all, kuhu saadeti protokollide ära kirjad. Maavalitsus polnud kahe erineva päevakorraga koosolekutega päri ning soovitas neid edaspidi vältida.³³² Üldjuhul on maavalitsuse esindaja olnud justkui õpetaja ja volikogu õpilane. Volikogu protokoll oli nagu õpilase töö, mille ta esitas maavalitsuse. Kui Maavalitsus oli rahul, lisis esindaja ära kirjale märke „Mitte protestida“³³³ või lisis juurde mõne paranduse. Aegajalt palus maavalitsus mõne

³²⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 67p–71. RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 71. Protokoll 12.8 (1.10.1924).

³³⁰ Autori koostatud: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2018, n.1, s.53. RA, ERA, f.2018, n.1, s.96. RA, ERA, f.2018, n.1, s.114. RA, ERA, f.2018, n.1, s.175. RA, ERA, f.2018, n.1, s.221. RA, ERA, f.2018, n.1, s.284. RA, ERA, f.2013, n.1, s.434. RA, ERA, f.2013, n.1, s.435. RA, ERA, f.2013, n.1, s.436. RA, ERA, f.2013, n.1, s.437. RA, ERA, f.2013, n.1, s.438. põhjal.

³³¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 49–55p (19.10.1933), 56–64 (25.11.1933). Vt: ptk 4.1.5. 1933. aasta vallavalitsuskriis, lk 83–85.

³³² RA, ERA, f.2013, n.1, s.436, leht 153–153p. Loona vallavalitsusele 6.12.1933; leht 161. Loona vallavalitsusele 8.01.1934.

³³³ Vt nt: RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, leht 474, 481.

punkti uuesti läbi arutamist – kui leiti vastuolu seadusega.³³⁴ Leidus ka sõnastuse kallal norimisi.³³⁵

Aastatel 1927–1928 vähenes aasta jooksul peetud koosolekute arv võrreldes varasemaga märgatavalt.³³⁶ Aastate 1927–1934 kohta on vallavalitsus koostanud detailse ülevaate valla tegevustest. Keskmiselt käis vallavolikogu koos kuuel korral aastas, arutatud 73 päevakorrapunkti ja tehtud 67 otsust. Seejuures loeti sarnase sisuga otsused üheks otsuseks. Aruandes on mainitud, et Loonal üldiseid elanike koosolekuid ei ole peetud.³³⁷ See jätab õhku küsimuse, kas mõnes teises vallas toimusid ka elanike koosolekud.

1930. aastate teisel poolel jääbki koosolekute arv viie-kuue vahele aastas. Üldiselt oli kahe koosoleku vaheks kaks kuud, kuid aeg-ajalt tuli juurde ka neljakuiseid pause. Pikimaks kujunes paus 1937/38. aastal, mil kahe koosoleku vahele jäi üheksa kuud.³³⁸ Vallavolikogu asjaajamine oli ilmselt muutunud tõhusamaks, kuid ilmselt polnud ka pakilisi küsimusi, mis vajanuks volikogu otsust.

Andmed näitavad, et esinduskogu käis enamasti koos laupäeviti, v.a 1923. aasta, mil koosolekuid peeti pühapäeviti ning 1927.–1930. aastad, mil arutati valla asju tihemini kolmapäeviti. Esimese koosseisu (1919–1923) koosolekupäevad näitavad, et koos käidi vastavalt vajadusele ja nii pea kui võimalik, kuna päevad jaotuvad nädala peale võrdlemisi ühtlaselt ära. Ülejäänud juhtudel on volikogu liikmed vallaasjadega tegelenud peamiselt nädala teisel poolel ning nädala sees.³³⁹

Loona vallavolikogu tööõhustiku kohta otsesed teated puuduvad. Küll aga näitavad allikad võrdlemisi sarnast pilti Priit Kivi uuritud Kuressaare linnavolikogu istungitega. Nimelt möödusid sealsed koosolekud üsnagi rahulikult, rutiinselt ja tõiselt. Seejuures Kuressaare linnavolikogus välja kujunenud kindlad kõneisikud, keda kuulati ja kelle sõna maksis. Lisaks viitab Kivi 6. septembri 1933. aasta Meie Maa artiklile, järeldades, et *kui nõ poliitilistel liidritel*

³³⁴ Vt nt: RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, leht 506, 508.

³³⁵ Vt nt: RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 5 (5.11.1927). Märge ära kirjal. RA, ERA, f.2013, n.1, s.436, leht 156p. Loona vallavalitsusele 6.12.1933.

³³⁶ RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 1–6 (7.01.1927; 26.02.1927; 30.03.1927; 6.08.1927; 5.11.1927). RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 1–32.

³³⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.119, leht 22. RA, ERA, f.2013, n.1, s.435, leht 105, 137, 290. RA, ERA, f.2013, n.1, s.436, leht 78, 115. RA, ERA, f.2013, n.1, s.437, leht 25. RA, ERA, f.40, n.1, s.4767. Loona vallavalitsus. Valla üldandmed ja tegevuse ülevaade.

³³⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 72–96p. RA, ERA, f.2013, n.1, s.437, leht 212p–214, 269p–270p, 274p–276p, 285p–286, 295–297p, 342p–349p, 401–404p. RA, ERA, f.2013, n.1, s.437, leht 1p–3p, 6–8, 67–68, 77–77p.

³³⁹ Vt: Tabel 7: Loona valla esinduskogu koosoleku päevad 1919–1939, lk 55.

*tuju ega tahtmist polnud, võis volikogu istung üsna rahulikult mööda minna. Üks volikogu liige mõtles vist millestki muust, esimees uuris rahulikult „Uudislehte“.*³⁴⁰

Peamiselt tegi vallavolikogus ettepanekuid vallavanem, kes päevakorrapunkti tutvustas ning selle hääletusele pani. Mõneti võib Loona valla volikogu liikmeid pidada ettepanekute esitamises võrdlemisi passiivseks. Kui uuritava perioodil kuulus volikokku kokku 89 meest, siis ettepanekute esitamises figureerib lisaks vallavanemale, tema abile ja vallasekretärile 18 volikogu liikme nimi. Siiski olid Loonal väljakujunenud mõned aktiivsemad volikogu liikmed, kes ei peljanud oma arvamusi ja ettepanekuid avaldada. Üks selliseid oli Feodor Eitea, kes kuulus juba 1919. aastal vallavolikokku ning osales kolme esinduskogu tegevuses. Ta on esitanud ettepanekuid vähemalt kümnel korral.³⁴¹ 1924–1927 kuulus ta Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei esindajana ka Saaremaa maakonnanõukokku. Ühtlasi on ta sellesse esindusse kandideerinud juba 1921. aastal³⁴² ja uuesti 1927. aastal, olles siis ka ühe nimekirja esinumbriks.³⁴³ 1931. aastal kandideeris Eitea põllutöökoja valimiste nimekirjas.³⁴⁴ 1921. aasta volikogu valimistel on ühele kehtetule sedelile kritseldatud järgmist: „Ja jah ika Leitu Riidu Ridu Eidea, et kui meie teda ei wali kes meil siis õli ja soola anab tema kaitsep ika ... kasuse, ah tema kaitsep ika waeste inimeste kasuse.“³⁴⁵ See näitab, et Eitea seisis oma piirkonna inimeste huvide eest ning rahvas usaldas teda.

1930. aastate teisel poolel jätkus volikogu liikmena endise vallavanema Feodor Juhati aktiivsus.³⁴⁶ Ülejäänud volikogu liikmete aktiivsus koosolekul ettepanekute esitamisel jääb üldjuhul alla kuue korra. Protokolliraamatute iseloomu tõttu pole võimalik teha konkreetsemaid järeldusi uute ja vanade olijate omavahelise suhtluse kohta nii, nagu seda on ilmestanud Kuressaare linnavolikogu näitel. „Nooremaist vendadest pole ükski jutumees ja kui keegi neist piuksatab, siis vanad *targad* kärgivad nad kohe vaikseks, nagu noortelt volinikelt kuulnud.“³⁴⁷

³⁴⁰ KIVI 2013, lk 53.

³⁴¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 55p–56. Protokoll 1.11 (31.01.1922). RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 9–9p. Protokoll 1b (25.04.1929, leht 15p–16. Protokoll 3.3. (17.08.1929), leht 28p–29. Protokoll 7 (12.02.1930). RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 1p–3 Protokoll 1 (14.04.1934), leht 31p. Protokoll 3.5. (1.11.1934), leht 49–49p. Protokoll 6.2. (4.02.1935), leht 73–73p Protokoll 2.2. (20.05.1935), leht 84p–85. Protokoll 3.7. (14.09.1935).

³⁴² Saaremaa maakonna nõukogu liikmete ja nende kandidaatide nimekiri. Meie Maa 23.03.1921, lk 4.

³⁴³ Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei Saaremaa Komitee. Tööline ja maatamees, wabadik, asunik ja väikepõllupidaja. Uus Rahva Hää. 15.03.1927, lk 2. Vt ka: Maawalimistel esinewad 23 nimekirja. Saaremaa. 19.02.1927, lk 1.

³⁴⁴ Sotsialistlikkude ja teiste pahempoolsete maapidajate... Rahva Hää. 11.12.1931, lk 4.

³⁴⁵ RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Kehtetud sedelid (pagineerimata).

³⁴⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 34–34p. Protokoll 3.11. (1.11.1934). RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 37p–38. Protokoll 4.4. (15.11.1934). RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 49–50. Protokoll 6.2 & 6.3. (4.02.1935). RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 62p, 66p. Protokoll 1.2 & 1.6. (15.04.1935). RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 77p, 78p. Protokoll 2.7. & 2.9. (20.05.1935).

³⁴⁷ KIVI 2013, lk 53. Vt ka: „Majesteedi“ vaikne palveõhtu. Meie Maa. 9.09.1933, lk 2.

Siinkohal tasub märkida, et Loonal ei olnud volikogudes vanade olijate osakaal kuigi suur, mistõttu võisid nad hoopiski uutega võrreldes vähemuses olla.³⁴⁸

Kuigi vallavõimu tegevusel hoidis silma peal ka ajakirjandus, pole kahjuks ükski ajakirjanik Loona vallavolikogu istungit väisanud ega sellest värvikaid lehelugusid teinud. Loona puhul on ajalehed toonud ära valimistejärgsete koosolekute tulemused.³⁴⁹ Üldjoontes on edastatud võrdlemisi adekvaatset infot, kuna erilist nurinat hiljem osapooltelt ajakirjanduse veergudel või protokolliraamatutes ei kajastu. Ainult 1922. a leidis aset vahejuhtum, mille puhul Loona vallavalitsus ja vallavolikogu avaldasid pahameelt ajakirjanduses levinud laimu ja „wallanõukogu liikmete ja vallaisade kange tipsutamise asjus“.³⁵⁰ Selle tagajärjel sündinud ka palju vigu töös. Olgugi et valimised olid 1921. aastal toimunud, ei olevat vallarahvas olemasoleva volikoguga rahul, kuna võimul oli endiselt vana koosseis.³⁵¹ Vallavalitsus asja nii ei jätnud ning otsustas pöörduda kohtu poole, et võtta laimajad vastutusele.³⁵² Kahjuks ei ole teada, kuidas juhtum edasi lahenes või kas asjaosalised vastutusele võeti. Samuti jääb selgusetuks, kas „leili viskamise kõrval“ ajalehes nimetatud vägijoogi pruukimist toimus. Ühelt poolt võis see nii ju olla, teisalt tundub ilmunud artikkel pigem mõne pettunud kandidaadi õnnestustegevusena.

1922. aastal on nii Meie Maas kui ka ajalehes Saaremaa suunatud kriitika volikogu „tipsutamise“ suunas, kuid siinkohal lükkab vallavalitsus väited ümber – saates 9. aprillil 1922 vallavalitsusest kirja toimetusele. Nimelt soovitati Maasaajal endale edaspidi otsida paremad agendid, „kes õigeid teateid muretseksid, aga mitte ilmaaegu iga tühja külanaise jutu järele ajalehe ruumi ei raiskaks, sellega oma ja ka teiste aega wiites.“ Ühtlasi on eelneva loo autor rääkinud komisjonist, mida vallavalitsuse sõnul pole üldse olemaski. Seejuures on vallavalitsus nõudnud vastust ajalehes ja oma nime all.³⁵³ Hetkel ei õnnestunud vastulauset leida. 9. mai vallavalitsuse koosolekul on ajalehes ilmunud teema päevakorda võetud ning otsustatud pöörduda laimu pärast kohtusse.³⁵⁴ Kuidas asi kohtus lahenes, ei ole teada.

³⁴⁸ Vt: Tabel 6: Volikogu liikmed Loonal valimiste materjalide alusel, lk 50. Lisa 7. Loona valla esinduskogu liikmete nimekiri 1919–1939.

³⁴⁹ -A.- Loonalt. Meie Maa. 28.03.1923, lk 3. Wallaametnikkude walimised Saaremaakonnas. Meie Maa. 12.01.1924, lk 1. I. Loona wallavolikogu esimene koosolek. Saaremaa. 2.04.1927, lk 1. Loona uue wallavolikogu esimene koosolek. Meie Maa. 2.04.1927, lk 3. Loona walla uued walitsejad. Meie Maa. 24.02.1934, lk 2. Saaremaalt. Maa Hääl 24.02.1934, lk 6.

³⁵⁰ RA, ERA f.2018, n.1, s.39, leht 3–3p. Protokoll 3 (9.05.1922). RA, ERA f.2018, n.1, s.30, leht 73p–74.

³⁵¹ ÜKS PALJUDE NIMEL. Loonalt. Küsimus neile, kellesse asi puutub. Meie Maa 12.04.1922, lk 3. MAASAAJA. Haridusline karske komisjon. Saaremaa 12.04.1922, lk 11.

³⁵² RA, ERA f.2018, n.1, s.39, leht 3–3p. Protokoll 3 (9.05.1922).

³⁵³ JAAN PRISKE, ALEKSANDER SEPP, FRIEDRICH PIHEL. „Saaremaa“ toimetusele. 19.04.1922, lk 2.

³⁵⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.39, leht 3–3p. Protokoll 3. (9.05.1922).

Olgu vägijookide pruukimisega kuidas oli, kuid suitsetamise keelustamine vallaruumides on olnud kahel korral volikogus päevakorral. 14. jaanuari 1920. aasta koosoleku esimese päevakorra punktina pani vallavanem hääletusele Saaremaa Maakonna Valitsuse esimehe Grünthali „ütluse“, et koosoleku ruumides ei tohi piipu suitsetada. Toona võttis koosolek otsuse vastu, et ruumis ei suitsetata,³⁵⁵ millega asi mõneks ajaks lahenes. Teema on leidnud laiemat kajastamist, mistõttu polnud tegemist üksnes Loona vallavalitsuse ja volikogu probleemiga. Suitsetamine oli vallaruumides levinud teisteski Eesti valdades ja selle keelustamine vallakantseleis keeruline.³⁵⁶ Ajakirjas Maaomavalitsus on üks vallasekretär viidanud, et nii volikogu koosolekut kui ka asjaajamispäevadel, oli vallamaja kibedat suitsulõhna täis. Autori sõnul olid küll mõnes vallamajas sildid üleval, kuid neid justkui ei pandud tähelegi.³⁵⁷ Olgugi, et suitsetamise juures oli kesksel kohal tuleohutus, siis osundatakse artiklis eelkõige mitesuitsetajatest vallasekretäride ja ametnike tervisele, kes olid nii passiivseteks suitsetajateks. Artikli autor püüab vallavalitsusi veenda, et konkreetne keeld oleks vallaasutuste enda initsiatiivist tulenev, mitte ei peaks olema kõrgemalt tulev käsk.³⁵⁸

Suitsetamise küsimus Loona vallakantseleis oli taas arutus kolm aastat hiljem – 14. märtsil 1923. aastal, mil vallavolikogu liige Juhan Eitea teema taas tõstatas. Eitea leidis, et „Nõukogu koosoleku päeval ja vallavalitsuse kantselei päevadel ei tohiks mitte kantseleis suitsetada. Kes soovib suitsetada, mingi ootuse tuba ehk korritoori.“ Seekord pandi küsimus hääletusele ning napi häälteenamusega (10 suitsetamise vastu koosolekuruumis, 8 poolt) läks küsimus läbi. Otsustati panna vallamajja „kuulutus“, et kantseleis on suitsetamine keelatud ning otsuse vastu eksijaid võetakse kohtu vastutusele.³⁵⁹

Protokolliraamatute jm materjalide valguses näib, et antud küsimuse vastu eksimusi edaspidi polnud või seda lihtsalt ei täidetud. Kuna teema on kahel korral päevakorral olnud, tundub mõeldav, et varasemalt saatis koosolekuid piibupopsutamine ning ka Loonal on suitsetamise keelustamine vallakantseleis läinud võrdlemisi aeglaselt.

³⁵⁵ RA, ERA f.2018, n.1, s.1, leht 120p–121. Protokoll 1.1 (14.01.1920)

³⁵⁶ VALLASEKRETÄÄR J. K. Suitsetamisele omavalitsuse asutustes tuleb piir panna. Maaomavalitsus. 1925, nr 5, lk 74–75. Vrdl ka KIVI 2013, lk 19. Suitsumured olid ka Kuressaare linnavalitsuses päevakorral.

³⁵⁷ VALLASEKRETÄÄR J. K 1925, lk 74–75.

³⁵⁸ Samas.

³⁵⁹ RA, ERA f.2018, n.1, s.51, leht 12p. Protokoll 4.13 (14.03.1923).

3.2.2. Päevakorrapunktid ja otsused

Tabelis 8 on esitatud vastavalt vallavolikogu ülesannetele protokollides kajastatud teemad. Enim tegeldi haldus- ja valitsusteemadega, mille alla kuuluvad lisaks üldisele asjaajamisele veel ametnike valimised ja palgad ning esindajate saatmised teistesse asutustesse. Kuna need olid nii sagedased teemad, peatun neil allpool pikemalt.

Tabel 8: Vallanõukogu/volikogu tegevusvaldkonnad ja pädevused 1919–1939³⁶⁰

	1919– 1939	1919– 1923	1923	1924– 1927	1927– 1930	1930– 1934	1934– 1939	Kokku (%)
Esindamine	79	20	4	19	9	14	13	5%
Ametnikud	169	61	7	21	12	43	25	11%
Asjaajamine	297	76	9	41	42	55	74	19%
Infrastruktuur	145	31	4	31	30	24	25	9%
Eelarve	85	13	3	18	10	9	32	6%
Maksud	263	37	7	29	43	107	40	17%
Haridus	215	117	7	37	16	16	22	14%
Hoolekanne	94	49	3	15	12	4	11	6%
Külad	23	7	4	2	5	0	5	1%
Maa	101	49	2	12	13	10	15	7%
Muu	72	17	3	11	9	16	16	5%
	1543	477	53	236	201	298	278	100%

Vallavolikogu kodukorra alusel seadis koosoleku päevakorra kokku vallavalitsus, võttes alusele valitsusasutuste ettekirjutused, vallavolikogu ja valitsuse enda algatusel, vallavolikogu liikmete ettepanekutel ning eraisikute ja asutuste palved.³⁶¹ Uuritav materjal näitas, et rohkem kui pooltel juhtudest seati päevakord kokku n-ö siseriingis. Vallasekretäri ja vallavanema rollist vallaesinduskogu koosolekul keskendun lähemalt järgnevas vallavalitsuse peatükis. Tabelis 9 (allpool) on näha, mille alusel Loonal koosoleku päevakord kokku seati.

Tavakodanikud pöördusid valla poole kirjalike või suuliste avalduste kaudu. Levinumaks olid kirjalikud avaldused, mille valla esinduskogu grupeeris teemade kaupa ühe päevakorra punkti alla, kuid iga avaldus vaadati ja hääletati eraldi läbi.³⁶² Mõnel korral on iga avaldus vormistatud eraldi protokollina.³⁶³ Tuli ette, kui vallaelanik oli ise volikogu päeval kohal ja esitas koosolekul

³⁶⁰ Koostatud: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 102p–168p. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2018, n.1, s.53. RA, ERA, f.2018, n.1, s.96. RA, ERA, f.2018, n.1, s.114. RA, ERA, f.2018, n.1, s.175. RA, ERA, f.2018, n.1, s.221. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2018, n.1, s.284. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2013, n.1, s.434–438 andmete põhjal.

³⁶¹ RT 1929, 29, 670. Vallavolikogude kodukord, § 7.

³⁶² Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 73–73p. Protokoll 2.2 (20.05.1935), 75p–77. Protokoll 2.5. (20.05.1935). RA, ERA, f.2013, n.1, s.437, leht 275p–276. Protokoll 1.8. (20.06.1936).

³⁶³ RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 41p–47. Protokoll 2.6–2.35. (3.09.1933).

oma suulise palve, mis oli sagedasem 1920. aastatel.³⁶⁴ 1930. aastatel on seda juhtunud vaid kahel korral.³⁶⁵ Selles võib näha nii valla asjaajamise selgemat reglementeeritust kui ka bürokratiseerumist.

Tabel 9: Loona valla esinduskogu arutelu algatajad 1919–1939 protokolliraamatute põhjal³⁶⁶

	1919– 1939	1919– 1923	1923	1924– 1927	1927– 1930	1930– 1934	1934– 1939	Kokku (%)
Asutus	103	20	6	24	15	16	22	7%
Maavalitsus	157	61	2	16	7	30	41	10%
Muu	39	9	2	6	7	8	7	3%
Tavakodanik	355	75	12	36	72	111	49	23%
Kirik	4	0	0	3	1	0	0	0%
Õpetaja	23	6	1	6	4	4	2	1%
Vallavõim	424	129	19	103	57	76	40	27%
Vallavanem	281	117	6	8	20	33	97	18%
Vallasekretär	34	8	0	14	2	7	3	2%
Volikogu	101	32	5	18	16	14	16	7%
Vald	22	20	0	2	0	0	0	1%
	1543	477	53	236	201	298	278	100%

Eraisikud pöördusid valla poole peamiselt hoolekande ja maksu-, teede ja maade küsimustes.³⁶⁷

Maksude vähendamispalveid oli rohkem keerulisematel aegadel. Näiteks oli kohalikul omavalitsusel lisaks abisaajatele ja vaestele võimalik vabastada isikumaksust teisigi vallakodanikke, kui selleks oli mõjuv põhjus.³⁶⁸ Kui 1920. aastatel oli neid võrdlemisi väike hulk, siis 1920. aastate lõpul ja 1930. aastate algul tõuseb palvete hulk majanduskriisi tõttu märgatavalt. Kui 1927–1930. aasta on makse kajastatud 43 protokollis, siis järgnev koosseis on neid talletanud 107 protokollis. 1930. aastate teisel poolel olukord rahunes.³⁶⁹

Majanduskriisi aastail on vallaelanikud enim soovinud isikumaksust vabastamist. Näiteks pöördusid 1933. aastal valla poole kolm Tõru külas ühes talus elanud kodaniku. Sel juhul

³⁶⁴ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 159p–160p. Protokoll 13.4–13.6 (27.10.1920). RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 4p–5p. Protokoll 2.3, 2.5–2.6 (5.02.1921). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 40p–41p. Protokoll 3.1. (18.02.1924). RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 9.3., 9.5. (29.12.1926).

³⁶⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 39p–40. Protokoll 4.7. (15.11.1934). RA, ERA, f.2013, n.1, s.437, leht 434ap. Protokoll 4.10. (27.02.1937).

³⁶⁶ Koostatud: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 102p–168p. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2018, n.1, s.53. RA, ERA, f.2018, n.1, s.96. RA, ERA, f.2018, n.1, s.114. RA, ERA, f.2018, n.1, s.175. RA, ERA, f.2018, n.1, s.221. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2018, n.1, s.284. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2013, n.1, s.434–438 andmete põhjal.

³⁶⁷ Vt nt: RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 5.14; 5.17 (5.11.1927). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 3–8. Protokoll 3.4.–3.6 (9.02.1923).

³⁶⁸ RT 1924, 83/84, 58. Omavalitsuste maksuseaduste muudatuste seadus, §9. Isikumaksu suuruse ja sissenõudmise korra määras vallaeinduskogu. Maksu alla käisid kõik vallaelanikud 20–65 aastani, kusjuures naised maksid poole vähem meestele määratud summast. RT 1920, 18/19, 83. Ajutine seadus valla- ja maakonna-omavalitsuste sissetulekute, väljaminekute, eelarvete ja aruannete kohta, §9.

³⁶⁹ Tabel 8: Vallandukogu/volikogu tegevusvaldkonnad ja pädevused 1919–1939, lk 60.

otsustati, et Eduard Kaljole määratakse isikumaks, kuid tema vallalisel vennal Aleksandril ja poolõel Loviisel maksumäära alandati.³⁷⁰ Avalduse esitamine ei tähendanud tingimata selle rahuldamist. Võrdlemisi tihti jäeti palve tähelepanuta, kui taotlejal oli maaomanik või kasutada maalapp.³⁷¹

Kui maksuküsimuste põhiraskus oli koondunud kriisiaegadele, siis hoolekande teemad on jaotunud uuritava perioodil vältel palju ühtlasemalt. 1920. aastatel vaadati iga-aastastelt üle vallavaeste nimekiri, kellele määrati igakuine toetus.³⁷² Lisaks pöördusid vallavõimu poole valla kodanikud ise, kes olid jäänud töövõimetuks,³⁷³ vajasisid abi ravikulude katmisel³⁷⁴ või olid õnnetuse käigus jäänud varata.³⁷⁵

Õpetajate pöördumine vallavõimu poole on olnud aktiivsem 1920. aastail. Peamiseks murekohaks oli tarviliku inventari puudumine,³⁷⁶ vajalike õppevahendite soetamine (männipuud ja raadiosaatja)³⁷⁷ ning koolivõrgu küsimused.³⁷⁸

Vallavolikogu materjalides on otsuste langetamise kohta rohkem infot ja nii saab näha, kuivõrd üksmeelne või raske oli otsusele jõudmine. Alates 1919. aastast on protokolliraamatutes fikseeritud ka poolt- ja vastuhääled, mis aitavad kohalolnute arvu abil protsentuaalselt välja arvutada iga otsuse toetusmäära. Tabelis 10 (allpool) on näidatud, kuidas valla esinduskogu otsusele jõudis.

Valla esindajad olid enamasti võrdlemisi üksmeelsed ning suuremaid erimeelsusi koosolekutel välja ei lahvatanud. Täielikku konsensust oli aastatel 1919–1939 rohkem kui kompromisse. Viimaseks on loetud protokolle, kus poolt ja vastuhäälte hulk oli enam-vähem võrdne. Protokollidest ei joonistu välja kindlaid poliitilisi jõujooni ja pigem hääletati enese sisetunde järgi või valla heaolu silmas pidades. Võrdlemisi üksmeelselt ja vastumeelselt läks Loona vallamajas postiagentuuri avamisega, mis oli päevakorras iga-aastaselt 1921–1924. Peamiselt põhjendati, et pole vajadust, kuna linn on lähedal ning kardeti riigiametnike juurde tulemist.

³⁷⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 45–45p. Protokoll 2.24 (3.09.1933).

³⁷¹ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 41p–42, 45. Protokoll 2.7–2.8., 2.23 (3.09.1933).

³⁷² Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 4–4p. Protokoll 2.1. (5.02.1921), 92–93. Protokoll 12.1. (9.12.1922). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 40–41. Protokoll 3.1 (18.02.1924). RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, leht 522–522p. Protokoll 1.1. (30.01.1926), Protokoll 1.1 (7.01.1927).

³⁷³ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 2–2p. Protokoll 1.5.–1.8 (8.02.1928).

³⁷⁴ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 27–28. Protokoll 11.1 (14.12.1923). RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 8.6 (8.02.1928).

³⁷⁵ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 20p. Protokoll 5.1. (3.06.1928).

³⁷⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 107p. Protokoll 23.8 (5.11.1919).

³⁷⁷ RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, leht 532–532p. Protokoll 3.5 (17.04.1926), Protokoll 5.3 (1.08.1926).

³⁷⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 156–156p. Protokoll 12.5 (26.09.1920). RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 35. Protokoll 12.6 (3.09.1921). RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 2. Protokoll 1.4 (8.02.1928).

Kuigi esinduskogu oli oma otsuses järjepidev, ei jätnud ka maavalitsus asja nii ja lõpuks otsustati 1924. aastal $\frac{3}{4}$ häälteenamusega postiagentuuri avamine siiski soovitatavaks võtta.³⁷⁹

Tabel 10: Loona valla esinduskogu otsusele jõudmine 1919–1939³⁸⁰

	1919– 1939	1919– 1923	1923	1924– 1927	1927– 1930	1930– 1934	1934– 1939	Kokku (%)
Konsensus	209	23	5	20	24	64	46	14%
Üksmeel	726	127	29	121	95	111	150	50%
Enamusotsus	380	85	9	65	48	78	33	26%
Kompromiss	134	19	5	14	21	35	32	10%
	1449	254	48	220	188	288	261	100%

Ettepanekud tuli volikogule esitada nii, et oli võimalik vastata kas „ja“ või „ei“. Hääletamine toimus, kas salaja (kinniselt) või lahtiselt (avalikult). Lahtine hääletamine toimus ülestõstetud käte ülelugemisega, salajane hääletamine kuulikeste või sedelitega.³⁸¹ Loona valla näitel on kasutusel olnud sedelid kirjadega „poolt“ ja „vastu“.³⁸² Need sedelid viitavad, et tõenäoliselt oli ka sedel „erapooletu“, kuid see on läinud kaduma.

Uuritaval perioodil on Loona protokolliraamatutes kasutusel mõlemad variandid. Peaaegu pooltel juhtudel on hääletamine toiminud nii, et asjaosalistele jäi teadmata, kes kuidas hääletas. Sel juhul on levinumalt toimunud hääletamine kinniselt. Väljend „kinniselt“ on olnud kasutuses terve uuritava perioodi vältel. Alates 1934. aastast sai valdavaks väljendiks, et hääletamine toimus salajaselt, mis võib olla tingitud vallasekretäri vahetusest, kuna samal ajal lisandub väljendi „lahtine hääletamine“ juurde ka „avalik hääletamine“, mida olemasolevates materjalides varem pole esile kerkinud. Laiemalt leiavad alternatiivsed väljendid kasutust vallasekretär Salme Roosi ajal 1935. aastast.³⁸³ Huvitaval kombel pole aastatel 1923–1934

³⁷⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 17p–18 Protokoll 6.12 (18.04.1921); 54–54p (31.01.1922). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 21p Protokoll 8.2. (5.08.1923), 62–62p Protokoll 9.1 (24.05.1924); 66 Protokoll 10.4. (10.08.1924); 72–72p Protokoll 13.1. (29.11.1924).

³⁸⁰ Autori koostatud: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 102p–168p. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2018, n.1, s.53. RA, ERA, f.2018, n.1, s.96. RA, ERA, f.2018, n.1, s.114. RA, ERA, f.2018, n.1, s.175. RA, ERA, f.2018, n.1, s.221. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2018, n.1, s.284. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2013, n.1, s.434–438 andmete põhjal.

- Konsensus – täielik üksmeelsus (100% poolt või 0% poolt, sh ühel häälel ning lihtsalt termin „otsustas“)
- Üksmeelsus – kõikumine üldjoontes 1–2 häält ehk kuni 10% (90–99% poolt või 1–10% poolt)
- Enamusotsus – kõikumine kuni 30% (61–89% poolt või 11–39% poolt, häälteenamus)
- Kompromiss – kõikumine 40–60% poolthääle vahel

³⁸¹ Vt: RT 1929, 29. 670, § 53, 55, 56.

³⁸² Sedelid on autori erakogus.

³⁸³ Vt: ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 43p–44. Protokoll 5.4 (23.01.1935) Vallasekretäri ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 55p–56. Protokoll 7.2 (11.03.1935).

kordagi „salajast hääletust“ toimunud.³⁸⁴ Seega saab eelnevalt nimetatud nelja väljendit pidada formaalseteks väljenditeks.

Lisaks nendele väljenditele kasutas vallasekretär otsuste kirja panemisel veidi ebamäärasemaid väljendeid, mille hulk uuritava perioodi vältel vähenes, eriti pärast 1927. aastat. Vabariigieelsete esinduskogu protokollides kohtab formaalseid väljendeid harva – kokku kuuel korral. Needki pärinevad peamiselt 1917. aasta esimesest üldiselt valitud või ajutise nõukogu tegevusest.³⁸⁵ Nendest väljenditest kasutasid vallasekretärid vabariigi perioodil lisaks „otsustas“³⁸⁶ veel lisandusi „kuulates“³⁸⁷ ja „läbi arutades“³⁸⁸ ning vähesel määral ka „kaaludes“,³⁸⁹ lisamata juurde, kuidas hääletus toimus. Allikad ei võimalda teha järeldusi, mis kinnitaks väljendite kasutamist konkreetsete teemade või protokollide lähtekoha puhul. Nende puhul on nii vallavõimu enda ettepanekuid,³⁹⁰ maavalitsuse ringkirju³⁹¹ kui ka vallakodanike avaldusi.³⁹²

Hääletusviiside ebaselgused ei ole jäänud maavalitsuses tähelepanuta ning tähtsamate otsuste puhul on vallanõukogul mõned otsused järgneval koosolekul taas päevakorda võtta ja viia hääletus läbi korrektsel viisil.³⁹³ Põhjendamist vajas ka salajane hääletamine ja kontrolliti täpselt, et vallavõim toimetaks vallavalitsuse kodukorra alusel.³⁹⁴ Maavalitsus oli oma nõudmistes järjepidev ning samadele puudujääkidele osundas mitmel korral, kusjuures märkusi tuli ka vallasekretäri ja vallavanema aadressil. „Näib, nagu ei suudaks volikogu juhataja ja protokollija kord omaksvõetud ja sisseharjunud korrast loobuda ja seadusenõudeid täita.“³⁹⁵ Nii väheneb uuritava perioodi vältel ebamääraste väljendite hulk protokollides ning Loona valla protokollimiskultuur paranes. Selles oli kindlasti suur roll vallasekretäril, kellest lähemalt on juttu kolmandas peatükis.

³⁸⁴ Vt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 37. Protokoll 10.2 (25.08.1922). Tõrise kooliõpetaja valimine. RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 38–39. Protokoll 4.5 (15.11.1934) Vallasekretäri valimine.

³⁸⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s. 1, leht 14, 32–32p, 99.

³⁸⁶ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 117p, 142p–143. ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 17p–18.

³⁸⁷ Vt nt: RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, leht 475. Protokoll 2.5 (23.03.1925).

³⁸⁸ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 141–141p. Protokoll 7.9 & 7.10 (26.05.1920).

³⁸⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 124–124p. Protokoll 2.3 (26.01.1920), 155–155p. Protokoll 12.1 (26.09.1920).

³⁹⁰ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 23. Protokoll 5.10 (23.11.1929).

³⁹¹ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 58p–59. Protokoll 7.6. (11.03.1935).

³⁹² Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 2–3p. Protokoll 1.2 (12.05.1932).

³⁹³ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 104. Protokoll 21.6 (19.10.1919). RA, ERA, f.2013, n.1, s.436, leht 3. Loona vallavalitsusele 20.06.1932. RA, ERA, f.2013, n.1, s.436, leht 9. Loona vallavalitsusele 6.08.1932.

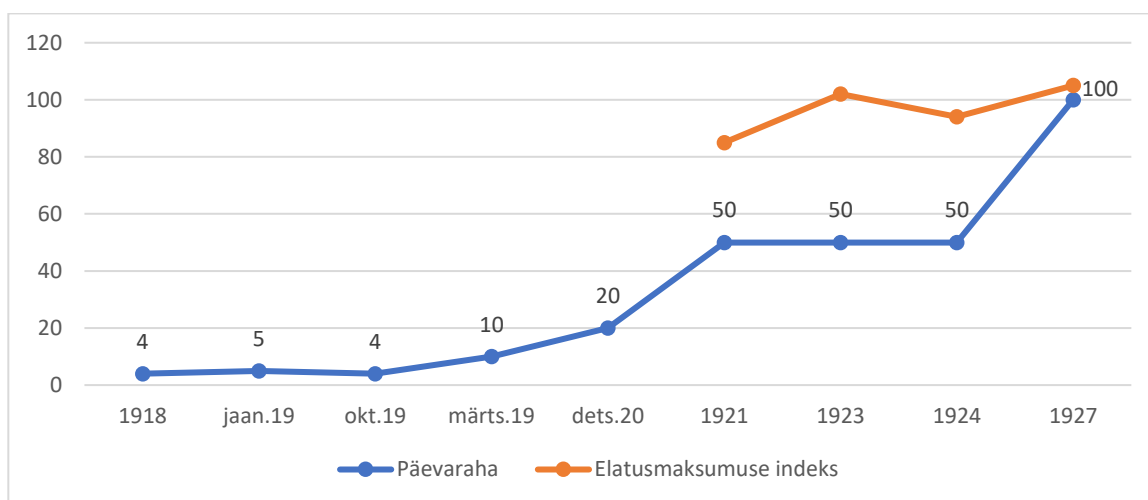
³⁹⁴ Vt nt: RA, ERA, f.2013, n.1, s.436, leht 67. Loona vallavalitsusele 26.03.1933.

³⁹⁵ Vt nt: RA, ERA, f.2013, n.1, s.436, leht 149. Loona vallavalitsusele 19.10.1933.

3.2.3. Nõukogu ja volikogu liikmete tasustamine

Kuigi voliniku kohustusi täideti tasuta, oli neil õigus päevarahale. Olemasolevatel andmetel pole teada valdu, kus vallaesindajad päevaraha ei saanud. Päevaraha teema on Loona esinduskogus olnud päevakorral 1919. aasta algul. Kui esialgu otsustati seda mitte maksmata,³⁹⁶ siis järgnevatel koosolekutel otsustati siiski 5 marga suurune summa volinikele tasuda. Esialgu oli küsimus, kust seda maksta – kas maakonna- või vallakassast. Nõukogu liikmete tasustamist peeti oluliseks, kuna nõukogu pidi koos käima võrdlemisi tihti ning ilma rahata pole võimalik „praegusel kallil ajal“ tööd teha.³⁹⁷

Hiljem arvestati Loona valla eelarves igal aastal summaga esinduskogu liikmete päevarahadeks. Selleks oli juba blanketis vastav koht olemas, mis näitab, et päevaraha maksmine oli üldisem praktika. Eelarves oli summa aluseks vastav esinduskogu otsus ning lisatud mitu korda eeldatavalt koos käiakse.³⁹⁸ 1921. aastal tegi vallanõukogu otsuse kasutada päevaraha volinike distsiplineerimiseks. Nimelt otsustati, et hiljem liitujad või varem koosolekult lahkuvad volinikud päevaraha ei saa³⁹⁹ ja see kehtis läbi 1920. aastate. Makstud päevaraha summad võrdluses elukalliduse indeksiga⁴⁰⁰ on kujutatud joonisel 2.

Joonis 2: Esinduskogule makstud päevaraha markades.⁴⁰¹

³⁹⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 68p. Protokoll 3.2. (22.01.1919).

³⁹⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 71. Protokoll 5.1. (27.01.1919).

³⁹⁸ Vt nt: RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, leht 27. Protokoll 8 (27.03.1920), 71. Protokoll 3a (9.02.1921), 138 Protokoll 16a (26.11.1921). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 1, 4, 9, 14. Loona vallavalitsuse akt 1924–1927/28 kulude, tulude, eelarvete üle.

³⁹⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 8p. Protokoll 3.10. (9.02.1921).

⁴⁰⁰ Indeks on lähtunud põhimõttest, et 1913 (sõjaeelne aeg) on n-õ algpunktiks 100 ning järgnevad kõikumised näitavad, kas hinnad tõusid või langesid. (Eesti arvudes 1920–1935. Tallinn 1937, lk 229).

⁴⁰¹ Kroonide käibe tulekuga 1928. aastal jäi summa samaks – 1 kroon korra kohta. (1 kroon = 100 marka). Koostatud: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 108. Protokoll 23.10. (5.11.1919), 136p. Protokoll 5.2. (27.03.1920), 167p. Protokoll 15.16. (13.12.1920). RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 5p–6. Protokoll 2.8. (5.02.1921). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 9p. Protokoll 4.2. (14.03.1923), 31p–32. Protokoll 1.2. (4.01.1924). RA, ERA,

Uuritava perioodi lõikes tõusis antud summa liikme kohta võrdlemisi vähe. Kõige rohkem muutusid summad vabariigi algusaastatel, mil mõnel aastal otsustati tõstetud summat ka tagantjärele nõukogu liikmetele maksta.⁴⁰² On teada, et summa määramisest sai 1921. aastal suur vaidlusküsimus. Kahjuks on protokolliraamatusse talletatud üksnes hääletusel läbi läinud otsus ning arutelu ei kajastatud. Ilmselt võis arutelu tekitada summa suurus. Arvatavasti oli neid, kes leidsid, et summa on nõukogu liikmetele liiga väike, kuid võis olla ka neid, kes oleks leppinud väiksema summaga. Viimasele annab tõestust protokollki kinnitus, mida ei allkirjastanud neli nõukogu liiget, säästmaks valla eelarvet.⁴⁰³ Lõppotsusena jäi 1921. aastal määratud summa püsima 1927. aastani, mil vallavolikogu otsustas päevaraha summasid tõsta. Lisaks said erinevate komisjonide liikmed 150 marka päeva eest ja esindajad 100 marka päeva eest. Juurde lisandus veel ühekordne sõiduraha vallaasjade ajamise eest 18 marka kilomeetri pealt.⁴⁰⁴

Esindajateks olid vallavolikogu esimesel koosolekul määratud volinikud, kes konkreetse vajaduse puhul valda esindama saadeti.⁴⁰⁵ Protokollid näitavad, et enamikel esinduskogu liikmetel oli kanda lisaks mõni muu ülesanne, kuulumisega mõnda komisjoni (revisjoni-, tuluhindamis- või valimiskomisjoni), vallakohtusse või kooli hoolekogudesse. Näiteks jäid teiste ülesanneteta 1923. aastal üksnes kolm nõukogu liiget, kellest kaks sellelt koosolekult ka puudusid.⁴⁰⁶

1927. aastal määratud summa püsis sisuliselt 1937. aastani. Kuigi 1928. aastal asendus mark krooniga kursiga 100:1, siis päevaraha 1 kroon on järgnevates eelarvetes olemas.⁴⁰⁷ 1930. aastatel saadi kinnitust kodukorra punktist, mis kinnitas päevaraha maksmise võimalust.⁴⁰⁸ Kuigi summa juures kerkis arutelu nii poole väiksema kui ka sõiduraha määramises, jäadi kindlaks juba varem saadud 1 kroonile. Selgus, et otsus vajab lisaelarvet, kuna eelmine koosseis polnud eelarves päevarahadega üldse arvestanud.⁴⁰⁹ See näitab, et eelneva volikogu otsused ei olnud määravaks ning iga koosseis pidi ise päevaraha kohta otsuse tegema.

f.2013, n.1, s.434, Protokoll 3.2 (30.03.1927). Elatusmaksumuse üldindeks 1913=100. Eesti arvudes 1920–1935. Tallinn 1937, lk 229 andmete põhjal.

⁴⁰² RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 167p. Protokoll 15.16. (13.12.1920).

⁴⁰³ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 5p–6. Protokoll 2.8. (5.02.1921).

⁴⁰⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 9p. Protokoll 4.2. (14.03.1923). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 31p–32. Protokoll 1.2. (4.01.1924). RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 3.2 (30.03.1927).

⁴⁰⁵ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 10p–13p.

⁴⁰⁶ Samas.

⁴⁰⁷ RA, ERA, f.40, n.1, s.2516, leht 1, 13p–14, 47p–48, 64p–65, 115p–116, 144p–145, 169p–170.

⁴⁰⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 43p. Protokoll 5.6 (2.06.1930). RT 1929, 99, 670, §48.

⁴⁰⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 43p–44. Protokoll 5.6 (2.06.1930). RA, ERA, f.40, n.1, s.2516, leht 30p.

Vallaseadus volikogule tasu maksta ei lubanud ning seega polnud võimalik 1937. aastal lõplikult küsimust otsustada. 1938. aasta märtsis kokku tulnud koosolekul otsustati volikogu liikmetele tegelike kulude katteks maksta jooksvalt kilomeetrilt 10 senti, kusjuures oli alammääraks 5 km, mille pealt hakati maksta.⁴¹⁰

Volikogu protokollid näitavad, et vallaesindajate peamiseks liikumisvahendiks oli jalgratas. Kui vallavalitsuse liikmed vabastati 1928. aastal vallaasjadega tegelemiseks jalgrattamaksust, siis volikogu liikme Aleksander Ellermanni ettepanekul vabastati maksust ka volikogu liikmed. Otsusele ajendas tõik, et volikogu päevaraha oli äärmiselt väike.⁴¹¹

Valla esinduskogu liikmete saadud päevaraha võiks sisuliselt nimetada ka sümboolseks vaevatasuks või n-ö sõidukompensatsiooniks. Uuritava perioodi vältel muutus see üpris vähe. Võrreldes seda vallaametnike palgaga, ei saa seda palgaks pidada, kuna oli kümneid kordi väiksem. Seega võis tööd esinduskogus pidada mingil määral ikkagi auametiks.

⁴¹⁰ RA, ERA, f.2013, n.1, s.438, leht 77. Protokoll 4.1 (otsus nr 25) (29.03.1938).

⁴¹¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 16. Protokoll 3.IV (17.08.1929).

4. VALLAVALITSUS

4.1. Vallavalitsuse koosseis

Vallavalitsuses olid igapäevaselt kohal vallasekretär kui kantseleiülem, kes elas ühtlasi vallamajas ning vallasekretäri abid. Vallavanem ja vallavanema abid olid kohal vastava graafiku alusel.⁴¹² Kui lauale oli jäänud juba rohkem teemasid, mis vajasisid vallavalitsuse või vallavolikogu kinnitust, kutsuti need ka kokku. Vastavalt seadusele oli vallavalitsusel nõue käia koos 1926. aastani vähemalt kord nädalas, edaspidi kaks korda kuus.⁴¹³ Vallavalitsuse kooskäimised on kokkuvõtvalt kajastatud tabelis 11. Vallavalitsus kinnitas vallavolikogu koosoleku protokollide kavandi ja kutsus sellega kokku ka vallavolikogu.

Tabel 11: Loona vallavalitsuse tööpäevad protokollide alusel 1922–1939⁴¹⁴

	1922–1924*	1927–1930	1930–1934*	1934–1939	Kokku
Esmaspäev	2	0	1	9	12
Teisipäev	17	17	6	37	77
Kolmapäev	1	0	1	7	9
Neljapäev	4	0	1	8	13
Reede	30	27	21	49	127
Laupäev	0	0	1	11	12
Pühapäev	0	0	3	3	6
Kordi	54	44	34	124	256
Volikoguga samal päeval	4	0	2	13	19
Pikim koosolek (h)	-	-	5.00	11.00	
Keskmine kestvus (h)	-	-	2:45.00	2:29.58	2:31.26
Lühim koosolek (h)	-	-	0:30	0:30	
Päevakorrapunkte	76	98	111	496	781
Keskmiselt	1,41	2,23	3,26	4,00	3,05

⁴¹² RA, ERA, f.2018, n.1, s.220, leht 49p. Protokoll 11.5. (14.07.1935). Vt ka: RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 13–13p. Protokoll 14.1. & 14.2. (16.01.1934), leht 28p. Protokoll 24.1. (20.03.1934).

⁴¹³ RT 1921, 26, 18, § 86. RT 1926, 97, 104, § 80. Vrdl ka: RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 29–29p. Protokoll 24.3. (20.03.1935).

⁴¹⁴ Koostatud: RA, ERA, f.2018, n.1, s.39. RA, ERA, f.2018, n.1, s.40. RA, ERA, f.2018, n.1, s.196. RA, ERA, f.2018, n.1, s.220. RA, ERA, f.2018, n.1, s.1. 258. RA, ERA, f.2018, n.1, s.30. RA, ERA, f.2018, n.1, s.53. RA, ERA, f.2018, n.1, s.96. RA, ERA, f.2018, n.1, s.114. RA, ERA, f.2018, n.1, s.175. RA, ERA, f.2018, n.1, s.221. RA, ERA, f.2018, n.1, s.284. RA, ERA, f.2013, n.1, s.434. RA, ERA, f.2013, n.1, s.435. RA, ERA, f.2013, n.1, s.436. RA, ERA, f.2013, n.1, s.437. RA, ERA, f.2013, n.1, s.438. põhjal.

* Olemasolevatel andmetel. Aastate 1925–1927 ja 1931–1933 alguse kohta vallavalitsuse protokollid puuduvad. Eelarveaastate 1930/31, 1931/1932 ja 1932/33 kohta on olemas tegevuseülevaated (RA, ERA, f.2013, n.1, s.435, leht 290 jj, RA, ERA, f.2013, n.1, s.436, leht 78 jj, 115 jj).

Kui tänapäeval oleme harjunud, et vallavalitsused on kodanike asjaajamiseks avatud igapäevaselt, siis 1920.–1930. aastatel olid kindlad päevad, mis vallakodanikke vastu võeti. Näiteks otsustas vallavalitsus 1930. aastal, et 1. juulist kuni 1. oktoobrini on vallakantselei vallavalitsuse asjaajamiseks ja kodanike vastuvõtmiseks avatud reedeti kell 9–15.⁴¹⁵ Allikad näitavad, et see oli tavapärane praktika suvehooajal.⁴¹⁶ Sellest annavad märku vallavalitsuse protokolliraamatud, kus on näha, et põhilised vallavalitsuse tööpäevadeks olid teisipäev ja reede. Vastavalt 76 ja 124 sissekannet, seejuures on teised päevad esindatud märksa tagasihoidlikumalt.

Aeg-ajalt toimusid vallavalitsuse koosviibimised samal päeval volikogu koosolekuga. Peamiselt tuli vallavalitsus kokku enne volikogu istungit, et vaadata üle päevakord ja vajadusel teha täiendusi. Allikad näitavad, et 1930. aastatel vallavalitsuse volikogueelsed hommikused koosolekud sagesid.⁴¹⁷ Kahel korral on vallavalitsus jäänud veel pärast vallavolikogu koosolekut kokku, et arutada edasi volikogus vastu võetud otsuseid.⁴¹⁸ Olemasolevatel andmetel on 11. augustil 1934 tulnud vallavalitsus kokku volikogu päevakorra täiendamiseks enne esinduskogu koosolekut ning jätkanud pärast volikogu istungi lõppu olme teemade arutelu.⁴¹⁹

4.1.1. Vallavanem

Vallavanem valiti volikogu (nõukogu) liikmete hulgast esinduskogu esimesel koosolekul pärast valimisi.⁴²⁰ Olemasolevad andmed näitavad, et Loona vallas ei tekkinud valimiste järgselt esinduskogus eristatavat opositsiooni ja koalitsiooni. Vallavalitsus ei moodustunud pelgalt valimistel enim hääli saanud meestest, vaid vallavalitsuse liikmeteks kandideerisid ka teiste nimekirjade esindajad. Aastatel 1919–1939 oli Loona vallas ametis kuus vallavanemat (tabelis 13) ja nende kandidaatide nimekirja leiab lisast (nr 8).) Vallavalitsuse liikmed ja töötajad 1938. aastal on kujutatud Lisa 5. Foto 3. Hariduselt olid vallavanemad kõik algharidusega, kuid

⁴¹⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 67p. Protokoll 4.1 (27.06.1930).

⁴¹⁶ Vt ka: RA, ERA, f.40, n.1, s.4767. Loona vallavalitsus. Valla üldandmed ja tegevuse ülevaade.

⁴¹⁷ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 14p–15. Protokoll 16.1. (24.01.1934). RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 72. Protokoll 7.1. (24.01.1934).

⁴¹⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.220, leht 42, Protokoll 6 (20.05.1935), leht 82. Protokoll 33.1 (23.03.1936). RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 73–80p. Protokoll 2.1.–2.11. (20.05.1935). RA, ERA, f.2013, n.1, s.431, leht 268–270p. Protokoll 6.1.–6.9. (23.03.1936).

⁴¹⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.220, leht 3p–4. Protokoll 2.1. & 3.1–3.3 (11.08.1934). RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 14p–26p. Protokoll 2.1.–2.15. (11.08.1934).

⁴²⁰ Vrdl ka: RT 1929, 99, 670, § 10.

sotsiaalne taust oli erinev. Enamik vallavanemaist polnud taluomanikud, vaid kas väikemaapidajad või asunikud. Sellest lähtuvalt toimus valimisnimekirjadesse koondumine.

Tabel 12: Loona vallavanemad 1919–1939⁴²¹

Aasta	Vallavanem	Vanus	Sünnikoht (vald)	Nimekiri	Kandi-daadid	Hääletus	Maaomand	Haridus
1919	Ivan Väli	56	Loona	Maata-mehed	6 (8)	10/18	Väikekoha-omanik	algharidus
1920	Jaen Priske	40	Loona	Maa-tahtjad	5	14/20	Väikekoha-omanik	algharidus
1923		43	Loona	VMP	6 (8)	14/18	riigirentnik	algharidus
1924	Juhan Sannik	34	Pihltla	PPK	4	10/18	taluomanik	algharidus
1927	Jaen (Jaan) Priske	47	Loona	ARVK	2	11/16	väikemaa-pidaja	algharidus
1930	Feodor Juhat	39	Pärsama	ARVK	5 (6)	16/21	asunik	algharidus
1933	Peeter Pea	36	Loona	ARVK	5	14/22	asunik	algharidus
1934	Juhan Tiik	40	Pihltla	ÜPV	5	13/23	taluomanik	algharidus (6 klassi)

1919. aastal kandideeris vallavanemaks esialgu kaheksa kandidaati, kuid nendest kaks otsustasid hääletamise eel oma kandidatuuri tagasi võtta. Vallavanemaks kandideeris varasem vallavanem Juhan Tiik, kes pääses nõukokku ainsa Tööerakonna esindajana. Salajasel hääletusel valiti Tiigi asemel uueks vallavanemaks väikekohaomanik Ivan Väli.⁴²² Saadud

⁴²¹ Autori koostatud: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 103–103p. Protokoll 21.3. (19.10.1919). RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 141–141p. Protokollid 7.9, 7.10. (26.05.1920). RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 142. Protokoll 8.1. (30.05.1920). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 10. Protokoll 4.3. (14.03.1923). -a-. Loonalt. Meie Maa. 28.03.1923, lk 3. RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 32–32p. Protokoll 1.3. (4.01.1924). RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona wallawolikogu poolt 30. märtsil s.a. valitud ametnikkude nimekiri. RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 3.3. (30.03.1927). I. Loona wallawolikogu esimene koosolek. Saaremaa. 2.04.1927, lk 1. Loona uue wallawolikogu esimene koosolek. Meie Maa. 2.04.1927, lk 3. RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 37 Protokoll 2.1. (1.05.1930). Loona uue wallawalitsuse. Saaremaa Teataja. 9.05.1930, lk 2. RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 50p–53. Protokoll 3.3. (19.10.1933). RA, ERA, f.2018, n.1.s.175, leht 54–54p. Protokoll 4.1. (19.10.1933). RA, ERA, f.2018, n.1.s.175, leht 67p–68. Protokoll 6.4 & 6.5. (16.12.1933). RA, ERA, f.2018, n.1.s.175, leht 68–68p. Protokoll 6.7. (16.12.1933). RA, ERA, f.2018, n.1.s.175, leht 81p–82p. Protokoll 8.4. (19.02.1934). RA, ERA, f.2013, n.3.s.250, leht 5–5p. Väljavõte Juhan Tiiki teenistuskirjas põhjal. RA, ERA, f.40, n.1, s.466, leht 752. Saaremaa. RA, ERA, f.40, n.1, s.466, leht 383–383p. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, valimisnimekirjad nr 1–7. 1921. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, nimekiri nr 2, 1923. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, ARVK nimekiri, 1927. RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 109 (1930). RA, ERA, f.2013, n.1, s.345, leht 74 (1934).

Lühendid: VMP – Väikemaapidajate nimekiri; PPK – Põllumeeste pärisostetud kohaomanike kandidaatide nimekiri; ARVK – Asunikude, Riigirentnikkude ja Väikepõllupidajate Koondus; ÜPV – Ühinenud põllumeeste ja väikemaapidajate valijateühendus.

Allikad näitavad, et Jaen Priske näitel, et väikekohaomanik, riigirentnik ja väikemaapidaja on enam-vähem sarnase tähendusega. Teadaolevalt 1920. aastail tema maaomandis muutuseid ei toimunud. 1920. aastail oli temal majapidamine Tõrises eraldunud Metsakülas, mis tekkis Jaen Priske vallavanemaks oleku ajal (RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 13–13p. Protokoll 4.15 (14.03.1923)). Tema vanemad elasid endiselt Tõrise külas asunud vabadikukohas.

⁴²² RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 103–103p. Protokoll 21.3. (19.10.1919).

poolthäälte arv näitab, et tema poolt on hääletanud ka teiste nimekirjade esindajad, kuna Maata meeste nimekirjast sai esinduskokku kuus meest.⁴²³

Väli ei jäänud ametisse pikalt, sest loobus kohast juba mais 1920, tuues põhjenduseks, et nõukogu ei lubanud samal koosolekul talle maanteede ülevaatuse päevaks küüti ega kõrgemat palka.⁴²⁴ Võimalik, et taoline koosoleku otsus oli vallavanemale ootamatu ning lootis, et ehk vallanõukogu muudab meelt ja lubab talle ikkagi küüdi. Seda enam, et esialgu kandideeris ta ka 30. mail vallavanemaks, kuid loobus enne hääletamist sellest siiski.⁴²⁵

1920. aastal olid uue vallavanema valimisel kohal kõik nõukogu 20 liiget, mida ei juhtunud eriti tihti. Nendest viis seadsid end üles vallavanemaks kandideerima. Salajasel hääletusel valiti suure poolthäälte enamusega Jaen Priske,⁴²⁶ kes kandideeris vallavanemaks juba 1919. aastal.⁴²⁷ Priske oli Loona vallaga seotud rohkem kui 10 aastat, olles vallavanema ametites veel kahes koosseisus (1923 ja 1927).⁴²⁸ 1930. aastal Priske enam volikokku ei pääsenud.⁴²⁹

Loonal pürgis vallavanemaks keskmiselt viis volikogu liiget ning see arv uuritava perioodi jooksul väga ei muutunud. Ainult 1927. aastal oli valida üksnes kahe kandidaadi vahel. Mis põhjustas volikogu liikmete võrdlemisi leige huvi ameti osas, jääb selgusetuks. Ei saa välistada, et Jaen Prisket peeti juba varem piisavalt tugevaks kandidaadiks, mistõttu ei hakanud ülejäänud end üles seadma. Alati ei valitud vallavanemat esimeses voorus. 1. mail 1930. aastal ei saanud ükski kandidaat absoluutset häälteenamust – vastuhääli oli igal kandidaadil rohkem kui poolthääli. Kandidaate oli kuus, mis kindlasti killustas häälte jagunemist.⁴³⁰ Vallavanemaks valiti samal päeval teisel koosolekul Feodor Juhat.⁴³¹

1932. aastal ilmus ajalehes Meie Maa kirjatükk, kus märgiti, et Loonal olid peaaegu kõik tähtsamad ametnikud võõrastest valdadest. Nimelt valiti vallavanemateks isikuid, kes olid hiljem Loonale elama tulnud. Põhjendusena tuuakse, et ajast, mil põline loonalane vallavanema

⁴²³ Vt Lisa 8: Loona vallavalitsuse valimised 1919–1937.

⁴²⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 141–141p. Protokollid 7.9, 7.10. (26.05.1920).

⁴²⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 142. Protokoll 8.1. (30.05.1920).

⁴²⁶ Samas. Vt Lisa 8. Loona vallavalitsuse valimised 1919–1937.

⁴²⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 103–103p. Protokoll 21.3. (19.10.1919).

⁴²⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 10. Protokoll 4.3. (14.03.1923). Vt ka: -a-. Loonalt. Meie Maa. 28.03.1923, lk 3. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona wallawolikogu poolt 30. märtsil s.a. valitud ametnikkude nimekiri. Vt ka: I. Loona wallawolikogu esimene koosolek. Saaremaa. 2.04.1927, lk 1. Loona uue wallawolikogu esimene koosolek. Meie Maa. 2.04.1927, lk 3.

⁴²⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 36. Protokoll 1.3, 2.1 (1.05.1930).

⁴³⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 36. Protokoll 1.3. (1.05.1930).

⁴³¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 37 Protokoll 2.1. (1.05.1930). Vt ka: Loona uue wallawalitsuse. Saaremaa Teataja. 9.05.1930, lk 2. Lisa 8.

ametis pisut „põhja kõrbes“, „ei ole omamaa prohwet enam armas.“⁴³² 1930. aastal valitud Juhat oli esimene vallavanem, kes oli hiljem Loona valda elama tulnud. Pärast Juhatit oli ajutiselt lühikest aega Peeter Pea, kes oli Loona valla päritolu. Ainsa põlise loonalasest vallavanemana 1930. aastate ümbruses vastaks endine vallavanem Jaen Priske, kuid milles see „põhja kõrbemine“ väljendus ja kas midagi sellist üldse oli, ei ole hetkel selgunud. Samas võib asjaolu selgitada, miks Priske enam 1930. aastal volikokku valituks ei osutunud.

Kui tavapäraselt vahetus vallavalitsuse koosseis pärast valla esinduskogu valimisi, siis Loonal on juhtunud kahel korral vallavanema enda soovil tagasiastumist. Kui 1920. aastal astus vallavanem Ivan Väli tagasi, kuna palk oli väike ja volikogu ei andnud küüdiks raha,⁴³³ siis 1933. aastal olid põhjused märksa keerulisemad, mida on kajastatud ka ajakirjanduses.⁴³⁴ Veel sama aasta aprillis on väidetud, et ta „haudub plaane kuidas saaks ka teistkordseks wallawanemaks walitud“. Ajakirjanduses Juhati suunas kriitikat ei ole. Pigem on võimalik järeldada, et vallavanem sai oma tööga hästi hakkama. Meie Maas on teda iseloomustatud kui meest, kes püüab „kõwa käega“ valda juhtida.⁴³⁵ Saaremaa Teatajas iseloomustati teda energilise keskealise mehena, kes tegi vallas kõik, et valitseks rahulolu.⁴³⁶

Hoolimata üldisest rahulolust astus vallavanem Feodor Juhat sama aasta oktoobris segaduste ja vallasekretäri vabastamisel tekkinud erimeelsuste tõttu tagasi ning peagi valiti ametisse uus vallavanem. Juhat jätkas volikogu liikmena. Esialgu püüdis Juhat näidata, et lahkumise põhjuseks oli tervis ja tüdimus. Tegelikke põhjuseid oli Juhat esialgu võrdlemisi tõrges avaldama. Siiski selgus vallavanema ettekandes, et tagasiastumine oli seotud vallasekretäri ja tema abi vahelise vastuoluga, mis leidis kajastamist ka ajaleheveergudel.⁴³⁷ Lahkumisavalduses nägi Juhat vastutust nii valijate kui ka volikogu liikmete ees, mistõttu võttis ta olukorras vastutuse enda peale ja pani ameti maha.⁴³⁸ Tekkinud oli n-ö vallavalitsuskriis, millest lähemalt allpool.

Kui võrrelda kahte ametist loobunud Loona vallavanemat, siis Ivan Väli puhul olid selgelt mängus enda huvid ja esile on toodud palga küsimus. Üldse jääb 1920. aastatel silma

⁴³² Pudemeid Loonalt. Meie Maa. 13.12.1932, lk 1.

⁴³³ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 141–141p. Protokollid 7.9, 7.10. (26.05.1920).

⁴³⁴ Loona walla sekretär lahkub ametist. Meie Maa. 24.10.1933, lk 4. F[EODOR] JUHAT. Miks lahkus L. wallasekretär F. Pihel? (Kiri toimetusele). Meie Maa. 28.10.1933, lk 3. W[ASSILI] MASSO. Kiri toimetusele. Meie Maa. 2.11.1933, lk 4. End. Loona walla sekretäri F. Piheli seletus. Kiri toimetusele. Meie Maa. 9.11.1933, lk 4.

⁴³⁵ LOONA SASSA. Loona wald. Meie Maa. 29.04.1933, lk 2.

⁴³⁶ Saaremaa waldade kroonikat. LOONA. Saaremaa Teataja. 27.04.1933, lk 2.

⁴³⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 50p–53. Protokoll 3.3. (19.10.1933).

⁴³⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.179, leht 23–24. Loona walla wolikogule. (8.10.1933).

vallavalitsuste liikmete nurisemine palga pärast ja seejuures otsitakse pidevalt võimalusi, kuidas seda tõsta. Siiski võib see näidata ka kehva majanduslikku olukorda ja pidevat elu kallinemist.

Tabel 13: Vallavalitsuse arutelu algatajad 1922–1939 protokollide põhjal⁴³⁹

Kelle poolt	1922–1939	1922/23	1923	1924	1927–1930	1930–1934	1934–1939	Kokku (%)
Asutus	92	12	39	5	11	5	20	12%
Maavalitsus	75	0	2	1	7	13	52	10%
Muu	21	0	0	1	0	4	16	3%
Tava-kodanikud	126	0	2	1	9	18	96	16%
Kool	12	0	0	0	2	4	6	2%
Vallavõim	32	0	0	0	0	19	13	4%
Vallavanem	135	2	1	0	5	7	120	17%
Vallasekretär	45	7	1	0	12	12	13	6%
Vallavalitsus	213	0	0	1	46	39	127	27%
Volikogu	13	1	0	0	1	5	6	2%
Vald	13	0	0	0	1	4	8	2%
	777	22	45	9	94	130	477	100%

Tabelisse 13 koondatud andmetest nähtub, et ülesannetest tulenevalt oli nii vallavalitsuse kui ka vallavolikogu protokollides ametnikest enim kuulda vallavanema häält.⁴⁴⁰ Vallavanem juhtis nii vallavalitsuse kui ka valla esinduskogu koosolekuid, mistõttu on see mõistetav. Seega pidi vallavanem olema autoriteetne isik, kelle juhtumisstiili aktsepteeriti. Seadustest lähtuvalt võis vallavanemal näha suunavat rolli valla otsuste langetamisel, kuid ilma esinduskogu poolehoiduta ei õnnestunud tal midagi korda saata.⁴⁴¹ Kuigi volikogu liikmed ei pruukinud kõiki seaduseid tunda, tuli vallavanemal oma tegevuses lähtuda kehtivast korrast. Seaduste järgimist jälgis vallasekretär, kes vajadusel osundas vallavanema otsuse seadusevastasusele.⁴⁴² Vastasel juhul poleks otsused maavalitsuses kinnitamist leidnud ja tulnuks esinduskogus uuesti arutada. See võinuks langetada vallavanema autoriteeti nii maavalitsuse kui ka volinike seas. Maavalitsuse jaoks oli tähtis, et kõik otsused oleksid seaduslikud ja kohapeal suuremaid väärnähte ei tekiks. Loona valla näitel ei olnud vallavanemal juba seadusest lähtuvalt eriti võimalus üksnes enese huvisid esiplaanile seada. Seda oli võimalik teha vaid juhul, kui need olid kooskõlas valla huvidega ja kehtivate seadustega.

⁴³⁹ Autori koostatud: RA, ERA, f.2018, n.1, s.39. RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, RA, ERA, f.2018, n.1, s.196. RA, ERA, f.2018, n.1, s.220. RA, ERA, f.2018, n.1, s.258 põhjal.

⁴⁴⁰ Vt Tabel 9: Loona valla esinduskogu arutelu algatajad 1919 – 1939 protokolliraamatute põhjal, lk 61.

⁴⁴¹ Vrdl: [HEINRICH AVIKSON.] Valime oma valitsusi ja omavalitsusi. Maaomavalitsus. Nr 6. 1930, lk 91–92. J. KG. Kuidas tuleks vallavanemate mõju tõsta?. Maaomavalitsus Nr 4. 1935, lk 55, 60.

⁴⁴² TENISSON 1994, lk 12.

4.1.2. Vallavanema abid

Loona vallas oli vallavanema abid 1927. aastani esialgu üks ning ta valiti nõukogu liikmete hulgast salajasel hääletamisel. 1926. aasta valmisseeduse algusel koosnes vallavalitsus vallavanemast ja vähemalt kahest abist.⁴⁴³ 1937. aastal on vallavanema abi ametikohta iseloomustatud järgmiselt: „Walla asjaajamise koormad wallawanema õlgadel aitavad kergendada abiwallawanemad.“⁴⁴⁴

Tabel 14: Loona vallavanema abid 1919–1939 vallavolikogu ja vallavalitsuse materjalide põhjal⁴⁴⁵

	Vallavanema abi	Vanus	Sünnikoht (vald)	Nimekiri valimistel	Kandidaadid	Hääletus	Maaomand	Haridus
1919	Aleksander Sepp	49	Loona	Maata mehed	3	10/18	väikeplatsi omanik	algharidus
1923	Priido Lõhmus	46	Loona	Põllumehed	10	12/18	taluomanik	algharidus
1924	Aleksei Aav	44	Loona	PRR	3	10/19	riigirentnik	algharidus
1927		47		PK	2	10/16		
1927	Johannes Priske	27	Loona	PK	2	9/16	ostukoha omanik	algharidus
1930	Aleksander Sepp	58	Loona	ESTP	4	11/21		algharidus
1930	Aleksei Aav	50	Loona	PK	4	17/21	riigirentnik	algharidus
1933	Otto Rei	33	Loona	ARVK	4	13/21	?	algharidus
1934	Mihhail Allik	43	Loona	ÜPV	3	12/22	põllumees	algharidus
1934	Johannes Priske	34	Loona	PK	3	15/22	ostukoha omanik	algharidus
1937	Feodor Juhat	47	Pärsama	ÜPV	4	8/15	põllutööline	algharidus

⁴⁴³ RT 1926, 97, 104, § 76.

⁴⁴⁴ MART. Saaremaa „marmori riigist“. Loona tegelasi ja seltse. Meie Maa 12.05.1937, lk 2.

⁴⁴⁵ Autori koostatud: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 103–103p. Protokoll 21.3. (19.10.1919). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 10. Protokoll 4.3. (14.03.1923). Vt ka: -a-. Loonalt. Meie Maa. 28.03.1923, lk 3. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, Loona wallavolikogu poolt 30. märtsil s.a. valitud ametnikkude nimekiri. RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 32p. Protokoll 1.4. (4.01.1924). Vt ka: I. Loona wallavolikogu esimene koosolek. Saaremaa. 2.04.1927, lk 1. Loona uue wallavolikogu esimene koosolek. Meie Maa. 2.04.1927, lk 3. RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 3.3. (30.03.1927). RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 37 Protokoll 2.1. (1.05.1930). Vt ka: Loona uue wallavalitsuse. Saaremaa Teataja. 9.05.1930, lk 2. RA, ERA, f.2018, n.1.s.175, leht 67p–68. Protokoll 6.4 & 6.5. (16.12.1933). RA, ERA, f.2018, n.1.s.175, leht 68–68p. Protokoll 6.7. (16.12.1933). RA, ERA, f.2018, n.1.s.175, leht 81p–82p. Protokoll 8.4. (19.02.1934). RA, ERA, f.2013, n.1, s.437, leht 403p–404. Protokoll 5.4. (22.03.1937). RA, ERA, f.40, n.1, s.466, leht 752. Saaremaa. RA, ERA, f.40, n.1, s.466, leht 383–383p. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, valimisnimekirjad nr 2. 1921. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, nimekiri nr 1, 1923. RA, ERA, f.2013, n.1, s.240, PK nimekiri, 1927. RA, ERA, f.2013, n.1, s.322, leht 15, 31, 92. RA, ERA, f.2013, n.1, s.345, leht 111–112.

Lühendid: PRR – Põllumeeste Riigirentnike kandidaadid; ARVK – Asunikude, Riigirentnikkude ja Väikepõllupidajate Koondus; PK – Põllumeeste Kogu; ÜPV – Ühinenud põllumeeste ja väikemaapidajate valijateühendus. ESTP – Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei.

Loona vallas pidas aastatel 1919–1939 vallavanema abi ametit kokku seitse volikogu liiget. Nendest kolm on ametis olnud rohkem kui ühe vallavalitsuse koosseisus, kusjuures üks nendest oli endine vallavanem. 1924. aastal on ajalehes Meie Maa ekslikult nimetatud ühe abina ka Mihkel Pihli,⁴⁴⁶ kuid aastatel 1924–1927 oli Loonal veel üks vallavanema abi.⁴⁴⁷ Läbiva joonena olid vallavanema abid algkooli lõpetanud ja agraarse taustaga maamehed.⁴⁴⁸ Sarnaselt vallavanematega olid ka nende abid algkooli haridusega maapidajad⁴⁴⁹

Kui vallavanema juhtiv roll joonistub nii vallavalitsuse kui ka volikogu koosolekute protokollidest välja, siis vallavanema abide tegevus ja aktiivsus jääb neis tihti tahaplaanile. Võrdlemisi vähe tuli tal vallavanemat asendada, vaid juhtudel, mil viimane mingitel põhjustel puudus. Käsitletud perioodil juhtus seda üksnes kahel korral – 29. novembril 1924 ja 16. veebruaril 1929. 1924. aasta koosolekul päevakord lähtus oma olemuselt esinduskogu pädevusest ega eeldanud vallavanem abide enda initsiatiivi. Vallavanema enda puudumine võis olla tingitud päevakorrapunktist, milles teda süüdistati ehitusmaterjalidesse lohaka suhtumise eest.⁴⁵⁰ Tõenäoliselt pandi enne koosolekut päevakord paika ning vallavanema seisukohad kajastusid ka tema eemalolekul. Seega ei võimalda läbiuuritud allikmaterjal teha järeldusi, kelle huvides vallavanema abid oma tegevuses lähtusid.

Huvi vallavanema abi ameti vastu oli aastate lõikes erinev. Keskmiselt kandideeris ühele kohale kaks vallavolikogu liiget. Seevastu 1923. aastal seadsid end üles pooled volikogu liikmetest. See killustas hääli ning valimised ei läinud lihtsalt. Esimesel kahel korral ei saanud ükski kandidaat piisavalt poolthääli ja valimine õnnestus kolmandal korral.⁴⁵¹ Edaspidi vallavanema abi ametikoha populaarsus langes. Eriti ilmekad olid 1927. aasta vallavalitsuse valimised. Vallavanema abiks said poolthäälteenamusega need kaks kandidaati, kes end valimistel üles seadsid.⁴⁵² Vähesese huvi põhjuseid võib leida nii vallavanema isikus kui ka vallavanema abi palga ja tööülesannete omavahelises seoses. Sisuliselt oli vallavanema abi vallavanema paremaks käeks, kes asendas teda tema ära olekul. Isegi tundub, et sarnaselt tsaariajale, oli

⁴⁴⁶ Wallaametnikkude walimised Saaremaakonnas. Meie Maa. 12.01.1924, lk 1.

⁴⁴⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 24–27.

⁴⁴⁸ Vt ka: Saaremaa waldade kroonikat. LOONA. Saaremaa Teataja. 27.04.1933, lk 2.

⁴⁴⁹ Tabel 14: Loona vallavanema abid 1919–1939 vallavolikogu ja vallavalitsuse materjalide põhjal, lk 74.

⁴⁵⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 72–75p (19.11.1924). RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 33p–36p (19.02.1929).

⁴⁵¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 10–10p. Protokoll 4.5. (14.03.1923). Vt ka: a. Loonalt. Meie Maa. 28.03.1923, lk 3.

⁴⁵² RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 3.3 (30.03.1927).

vallavanema abil koosolekul üksnes nõuandev hääleõigus. Seega ei saa seda ametit pidada eriti prestiižseks kohaks vallavõimu teostamisel.⁴⁵³

Vallavanema abi ametiaeg kestis tavapäraselt volikogu volituste lõppemiseni. Loona vallas astus abi ühel korral tagasi ja ühel korral lahkus ametist uue teenistuskoha tõttu.⁴⁵⁴ Kui 1933. aasta „vallavalitsuskriisi“ järgselt esitasid volikogule lahkumispalve ka mõlemad vallavanema abid, vabastati nii nendest vaid üks. Selgusetul põhjusel Aleksander Sepa palvet ei rahuldatud ning tema jäi ainsana eelneva vallavalitsuse koosseisust ametisse.⁴⁵⁵ Nii Aav kui ka Sepp olid mõlemad varasema vallavanema abi kogemusega. Vahest soovis volikogu vallavalitsuses alles hoida inimest, kes oli seni toiminuga kursis. Uute valimisteni oli jäänud vaid mõni kuu. Sepa eelistamist Aava ees võib seostada ka ametis oldud ajaga. Kui Aav oli ametis ühtekokku juba umbes 10 aastat, kahe eelneva koosseisu jooksul, mis oma aja kohta oli pikk aeg, siis Sepp oli viimati ametis aastatel 1919–1923. Ei saa välistada, et nii võis volikogu ennetavalt vältida edasiste vastuolude teket valla täitevvõimus ja näidata valijatele vallahuvide ees seismist.

4.1.3. Vallasekretär

Konkreetses vallasekretäri ülesannete loetelu pärineb alles 1937. aastast, kuid näib, et selline oli see tegelikult terve perioodi vältel. Vallakantseleis paika pandud tööjaotuse alusel kõige pikem tööülesannete nimekiri oli vallasekretäril – kokku 17 ülesannet. Vallasekretär avas sissetulevaid kirju ning jälgis nende täitmist, allkirjastas kantseleist väljuvaid dokumente, muretses vajaminevaid pabereid ja blankette, registreerides viimased. Vallasekretär koostas väljaminevad dokumendid ning protokolliraamatuid, pidas registreid (nt jahipiirkonnad ja veeühingud, perekonna, abielud, sünnid, surmad, nimede muutmised), olles ka vallakohtu sekretäriks. Seejuures tõestas ta ära kirju ning allkirju, juhtis kantselei tööd ja postiagentuuri ning korraldas arhiivi. Kokkuvõtvalt pidi vallasekretär täitma vallavanema seaduslikke korraldusi ning täitma kõiki talle seadusega peale pandud kohustusi.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Vrdl ka: VALDAR MÄLK. Tulevase vallaomavalitsuse vallavanemast. (Mõtteid valdade ümberkorraldamise eel). Maaomavalitsus Nr 4. 1936, lk 57–59. JUHAN KRUUSTEE. Vallavanemate palgast ja vallavalitsuste töörohkest. (Mõtteid valdade ümberkorraldamise puhul.). Maaomavalitsus Nr 5. 1936, lk 79–80. ESTER SULA. Tartumaa vallavalitsuste arhivaalid talurahvaajaloo allikana (alates 1866.a. vallareformist kuni 1905.a). Diplomitöö. Aadu Must (juh). Tartu 1987, lk 17

⁴⁵⁴ RA, ERA, f.2018, n.1.s.175, leht 67p–68. Protokoll 6.4 & 6.5. (16.12.1933). Linn sai uue pargiaedniku. Meie Maa. 15.03.1937, lk 3. RA, ERA, f.2013, n.1, s.437, leht 403p Protokoll 5.4 (22.03.1937).

⁴⁵⁵ RA, ERA, f.2018, n.1.s.175, leht 67p–68. Protokoll 6.4 & 6.5. (16.12.1933).

⁴⁵⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.258, leht 37p–38p. Protokoll 28.1 (31.03.1937). Vt: RT 1937, 32, 310, §77. Vrdl ka: TENISSON 1994, lk 12–15.

Uute ametnike valimisi on nupukestena kajastatud kaasaegses ajakirjanduses.⁴⁵⁷ Uuritaval perioodil ametis olnud kolme vallasekretäri andmed on tabelis 15.

Tabel 15: Loona vallasekretärid 1919–1939 ⁴⁵⁸

	Sünni-aasta	Sünnikoht	Ametiaeg	Haridus	Muu
Friedrich Pihel	1886	Saaremaa, Kaarma-Suurvald	1919–1933	Õpetajate seminar	Ametnik Venemaal, Riia, kooliõpetaja, Kaitseliit
Hans Polikarpus (Aava)	1903	Pärnumaa, Pöögle	1934	6 klassi Halliste	Kolga valla (abi)sekretär
Salme Roos	1906	Hiiumaa, Käina	1935–1939	Gümnaasium	1930–1933 Kõrgesaare vallasekretäri abi, seltsid

1919. aastani ametis olnud vallasekretär Jaan Haab määrati Saaremaa Maakonna Valitsuse toitusosakonna asjaajajaks ja loobus Loona vallasekretäri kohast. Vallavalitsuse väljakuulutatud uuele vallasekretäri kohale seadsid⁴⁵⁹ end ülesseadnud kõigest kaks kandidaati. Selgub, et Meie Maas ilmunud kuulutus oli puudulik – puudus kellaeg ja palgatingimused. Kuigi esialgu otsustati valimised edasi lükata 6. juuli peale, muutus nõukogu otsus koosoleku jooksul. Üks kandidaatidest – Friedrich Pihel – ilmus kohale ja valiti ka vallasekretäriks, tingimusega, et abilise valib ta ise.⁴⁶⁰ Järgneva 14 aasta jooksul vallasekretäri valimistega volikogul tegeleda ei tulnud. Kuna vallasekretär oli 1926. aastani ka vallavalitsuse liige, tuli uue koosseisu esimesel koosolekul kinnitada ka tema uuesti ametisse või valida uus sekretär.⁴⁶¹

1933. aastal tekkisid vallavalitsuses vastuolud, mis viisid vallasekretäri umbusaldamiseni. Vallasekretäri vallandamiseks oli vajalik vähemalt 2/3 volikogu koosseisu häälteenamus.

⁴⁵⁷ Loonal waliti wallasekretär. Meie Maa. 19.12.1933, lk 1. Loona sekretär asus ametisse. Saaremaa Teataja. 5.12.1934, lk 4.

⁴⁵⁸ Autori koostatud: Pihel, Friedrich – omavalitsustegelane. Waba Maa. 20.06.1935, lk 6. RA, ERA, f.40, n.1, s.288, Teated Loona wallawalitsuse ametnikkude üle 1924. RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 68–68p. Protokoll 6.3. (16.12.1933). RA, EAA, f.1275, n.1, s.558, lk 920. Hans Polikarpuse sünnikanne. RA, ERA, f.2013, n.3, s.229. Salme Roosi teenistuskiri. J. KESANURM & E. TALVIST. Eesti saarte sotsiaalolustik ja tegelased. Tartu 1938, lk 42.

⁴⁵⁹ RA, ERA, f.2013, n.1, s.164, leht 45. Loona vallavalitsus Saaremaa Maakonna Valitsusele 23. juunil 1919, Vt ka: RA, ERA, f.2018, n.1. s.1, leht 87p. Protokoll 13.3.

⁴⁶⁰ RA, ERA, f.2018, n.1. s.1, leht 88p. Protokoll 14.4. (29.06.1919). RA, ERA, f.2013, n.1, s.164, leht 51. Protokoll 14.4. Vt ka: Kuulutus. Meie Maa 23.06.1919, lk 2.

⁴⁶¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 9–9p. Protokoll 4.2. (14.03.1923). RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 3.4 (30.03.1927). Vt ka: [HEINRICH AVIKSON]. Kas valitav või palgatav vallasekretär?. Maaomavalitsus Nr 7. 1924, lk 114–115. VALLASEKRETÄÄR A.--P. Vallasekretäär olgu palgaline ametnik. Maaomavalitsus Nr 17. 1925, lk 271–272. „POST“ Omavalitsuse päevauudised. Vallasekretäärid oma seisukorda kindlustamas. Maaomavalitsus Nr 17. 1925, lk 274–275. HANS NURK. Vallasekretärid tulevad ametisse valida vallanõukogude poolt määrata aja peale. Maaomavalitsus. Nr 13. 1926, lk 227–228. [HEINRICH AVIKSON]. Kas vallasekretärid on praegu vallavalitsuse liikmed ja kas nad kuuluvad ümbervalimisele?. Maaomavalitsus Nr 2. 1927, lk 19–20. Vt ka TENISSON 1994, lk 9.

Antud juhul oli häälteenamus suur – 17/23.⁴⁶² Uute valimiste kohta ilmus kuulutus ka Päevalehes,⁴⁶³ mis tõi kohale üheksa kandidaati, kellest vaid üks oli Saaremaalt. 16. detsembril valiti Piheli mantlipärjaks seni Harjumaal Kolga vallavalitsuses sekretäri abina töötanud Hans Polikarpus. Kandidaatide hulgas oli kolm sekretäri ja viis abilist, ühel ametikohta pole märgitud.⁴⁶⁴ Selgub, et jääolude tõttu jäid kuus kandidaati konkursile hiljaks.⁴⁶⁵ Siinkohal tekib küsimus, mis ajendas mandrilt pärit isikuid Saaremaale tulema. Võimalik, et majanduskriisi ajal haarati kinni igast võimalikust pakkumisest. Viimast näitab abisekretäri kohale kandideerinute arv – 33.⁴⁶⁶ Kindlasti andis vallasekretärina töötamine noorele mehele rohkem eneseteostamise võimalusi kui töö abina vallasekretäri varjus.⁴⁶⁷ Kui Loonale tulles oli Polikarpusel töökogemus Kolga valla sekretäri abina, siis 1934. aasta oktoobris valiti ta samasse valda vallasekretäriks.⁴⁶⁸ Loona vald oli temale justkui vahepeatuseks Kolga vallas n-ö päris sekretäriks tõusmise teel.

1934. aastal pärast Hans Polikarpuse siirdumist mandrile kandideeris vallasekretäri kohale kaheksa kandidaati – seitse meest ja üks naine. Valituks osutus salajasel hääletamisel 13 poolthäälega Salme Roos.⁴⁶⁹ Roosil valimine vallasekretäriks oli Saaremaal ajaloolise tähendusega, mida näitab ka uudise kajastamine mitmes ajalehes. Nimelt oli Loona esimene ja toona ainus vald, kus vallasekretäriks sai naine.⁴⁷⁰ Hilisem näitab, et Salme Roos sai oma tööga hästi hakkama, olles ametis nii kaua, kui Loona vald muutus Kaarma vallaks 1939. aastal. Seejärel suunati Salme Roos Pärsama vallasekretäriks.⁴⁷¹ Salme Roosil iseloomustati kui sümpaatset ja vastutulelikku ametnikku.⁴⁷²

Mõni nädal pärast Roosil tööle asumist ilmus ajalehes Saaremaa Teataja nupuke, milles avaldati lootust, et Loonal hakkab tänu naissekretärile tulude ja maksude laekumine paranema. Kuna

⁴⁶² RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 54–54p. Protokoll 4.1. (19.10.1933). Vt lähemalt: ptk 4.1.5. 1933. aasta vallavalitsuskriis, lk 83. Vrdl ka: TENISSON 1994, lk 9.

⁴⁶³ Loona wald wajab kutselist... Päewaleht nr 332. 5.12.1933, lk 8.

⁴⁶⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 66–67p. Protokoll 6.3 (16.12.1933).

⁴⁶⁵ Loonal waliti wallasekretär. Meie Maa. 19.12.1933, lk 1.

⁴⁶⁶ Samas. Vt ka: RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 11p–12p. Protokoll 13.1 (15.12.1933).

⁴⁶⁷ Loona wallasekretär Polikarpus lahkub. Meie Maa. 8.10.1934, lk 2. Loona wallasekretär lahkub. Rahva Hääl. 9.10.1934, lk 3.

⁴⁶⁸ Kolga wallal uus sekretär. Maa Hääl. 5.10.1934, lk 6.

⁴⁶⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.221 leht 38–39. Protokoll 4.5. (15.11.1934). Vt ka: RA, ERA, f.2013, n.3, s.229, leht 10–10p. Protokolli väljavõte Salme Roosil teenistuskirjas.

⁴⁷⁰ Loona sai naissekretäri. Päewaleht nr 317. 17.11.1934, lk 2. Saaremaalt. Esimene naissekretär Saaremaal. Waba Maa, nr 271. 17.11.1934, lk 6. Saaremaalt. Esimene naissekretär Saaremaal. Maa Hääl nr 137. 20.11.1934, lk 6. Saaremaa ajalehed: Loona sai naissekretäri. Rahva Hääl. 20.11.1934, lk 4. Pikemalt on sündmust kajastatud: Loona sai naissekretäri. 16.11.1934. Meie Maa, lk 2. Ametisse astumine: Loona sekretär asus ametisse. Meie Maa. 3.12.1934, lk 1. Mõne reaga. Loona sekretär asus ametisse. Saaremaa Teataja. 5.12.1934, lk 4.

⁴⁷¹ RA, ERA, f.2013, n.3, s.229, leht 25. Ärakiri ärakirjast Salme Roosil teenistuskirjas. Siseministri käskkiri nr. 23 (Omavalitsuse alal). 23.05.1939.

⁴⁷² MART. Saaremaa „marmoririigist“. Loona tegelasi ja seltse. Meie Maa 12.05.1937, lk 2.

Salme Roos oli vallaline, arvati, et mehed püüavad maksud korralikult tasuda ega soovi näidata oma maksujõuetust.⁴⁷³ Selle väite kinnitamiseks tuleks läbi analüüsida kõik maksumaksjate nimekirjad erinevate vallasekretäride ajal. Kuigi vallakontekstis seoste leidmine vallasekretäri soo ja maksulaekumise vahel on intrigeeriv, kujuneks sedalaadi uurimus liialt ajamahukaks.

Kuigi vallasekretäril oli volikogus sõnaõigus,⁴⁷⁴ näitavad olemasolevad allikad, et vallasekretäri kanda olid volikogus ja vallavalitsuses valdavalt majandusega seotud päevakorrapunktid. Üldjoontes andis vallasekretär ülevaate kassaseisudest ja laekunud maksudest. Allikad ei võimalda hinnata, kas sekretär tegutses mõne vallaliikme või nende grupeeringu erihuvides, kuid vallaametnike huvide eest on seistud küll. Eriti selgelt avaldus see Hans Polikarpuse lühikese ametisoleku ajal, mil vallamajas võeti ette vallaarhiivi korrastamine ja remont. Näiteks parandati ära vallasekretäri pliit, vallavalitsuse kappidele muretseti uued lukud, parandati vallateenija toa lagi jne.⁴⁷⁵ Protokollid lubavad arvata, et eelnev vallasekretär Friedrich Pihel seisis rohkem oma isiklike huvide eest.⁴⁷⁶

Vallaelanike suhtumist vallaametnikesse on veidi avatud kohalikes ajalehtedes. Vallasekretär Friedrich Pihelil tuli vähemalt kahel korral siluda ajaleheveergudel väidetavaid laimujuhtumeid. Kuna vallasekretär oli ühtlasi lisaks postiagentuuri juhataja, vastutas ta posti sorteerimise eest. 1925. aastal läks Loonal väidetavalt kaduma suur hulk posti, samuti heideti ette posti pealiskaudset sorteerimist.⁴⁷⁷ Piheli vastulause ilmus juba järgnevas ajalehe numbris, kus luges kirjutist enda avalikuks laimamiseks. Pihel selgitas, et sorteerimine toimus mitmekordselt ning posti kaotsi minekust pole seni teateid olnud.⁴⁷⁸ Kaks aastat hiljem ilmus ajalehes Meie Maa etteheide, et Pihel ei lasknud kellelgi K'l allkirja valijate nimekirja panna.⁴⁷⁹ Võrdlemisi kiiresti ilmunud vastulausest selgub, et allkiri anti ja Piheli sõnul oli taaskord tegu laimuga. Kohtu ähvardusel palus Pihel autoril nädala jooksul sõnad avalikult tagasi võtta.⁴⁸⁰ Kuna rohkem infot juhtumi kohta pole, võib arvata, et asi kohtuni ei jõudnud.

Järgnevate vallasekretäride kohta ajakirjanduslikku „laimu“ pole avaldatud. Hoolimata lühikesest ametisoleku ajast suutis Hans Polikarpus jääda vallarahvale meelde tubli ja

⁴⁷³ Loonal kõneldakse, et... Saaremaa Teataja. 10.12.1934, lk 4.

⁴⁷⁴ TENISSON 1994, lk 12.

⁴⁷⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 15. Protokoll 16.2 (24.01.1934); leht 21p–22p, 23p–24p. Protokoll 20.2.–20.6, 20.8, 20.9 (27.02.1934).

⁴⁷⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 26–26p. Protokoll 21.6.–21.7 (06.03.1934). Vt lähemalt: ptk. ptk 4.1.5. 1933. aasta vallavalitsuskriis, lk 83.

⁴⁷⁷ ÜS. Loonalt. Suur posti kadumaminek wallamajas. Saaremaa. 24.01.1925, lk 3.

⁴⁷⁸ FRIEDRICH PIHEL. Kiri toimetusele. Saaremaa. 28.01.1925., lk 3.

⁴⁷⁹ Loonalt. Ei lasknud allkirja anda. Meie Maa. 18.01.1927, lk 2.

⁴⁸⁰ FRIEDRICH PIHEL. Kiri toimetusele. Meie Maa. 27.01.1927, lk 1.

vastutuleliku töömehena, võites seejuures rahva üldise lugupidamise. Loona elanikel oli kahju, et Polikarpus sealt lahkus.⁴⁸¹

4.1.4. Vallasekretäri abi

Lisaks vallasekretäri tööks olid kantseleis vallasekretäri abid ja käsutusametnik ning kantseleiametnik. Kõiki vallakantseleis olevaid töid ei jõudnud vallasekretär üksi ära teha. Ühel ajal oli ametis üldjuhul üks kuni kaks abi, kes aitasid vallasekretäri tema töös ning täitsid nii vallasekretäri kui ka vallavanema seaduslikke korraldusi. Lisaks eelnevale tegeles vallasekretäri abi raamatupidamises abiraamatute pidamisega, v.a maksude raamat, millega tegeles käsutusametnik. Üldjoontes olid vallasekretäri abi kohustused veidi lihtsamad ja väiksema vastutusega. Näiteks tegeles abi veel posti jaoks paberite täitmisega, sissetuleku kviitungite ja erinevate tunnistuste valmistamisega ning külavanemate kirjade koostamisega.⁴⁸² Andmed abide kohta on kokkuvõtvalt tabelis 16 (allpool).

1920. aastate algul oli abi palkamine vallasekretäri enda asi.⁴⁸³ Loona valla allikatesse ilmub esmakordselt vallasekretäri abi 1921. aastal, mil vallanõukogu määras vallasekretäri abile Jaan Kirschile palgaraha.⁴⁸⁴ 1924. aastal olid vallasekretäri abideks võrdlemisi noored mehed – 15-aastane Voldemar Vendel ja 17-aastane Aleksander Põld. Kahjuks ei ole andmeid nende hariduse kohta. Teenistuskirjade sisseseadmisest on protokollides maavalitsuse ringkirjana juba mainitud 1929. aastal,⁴⁸⁵ kuid nii varaseid materjale ei ole õnnestunud töö käigus arhiivist leida. 1930. aastate teisel poolel on sisse seatud ka teenistuskirjad, mis lihtsustavad vallasekretäri abide isikute kindlaks tegemist.⁴⁸⁶

Kui vallasekretäri valimisi on laiemalt kajastatud ajakirjanduses, siis vallasekretäri abide valimised jäävad esialgu vaid vallasekretäri ja hiljem vallavalitsuse teostada. Sageli toimus vahetus, kuna vallasekretär polnud rahul oma abi tööga. Siiski ei saanud ta oma abi ametist omavoliliselt vabastada, selleks oli vaja vallavalitsuse konsensuslikku otsust.⁴⁸⁷ Rahulolematus

⁴⁸¹ Loona vallasekretär Polikarpus lahkus. Meie Maa. 8.10.1934, lk 2. Loona vallasekretär lahkus. Rahva Hääl. 9.10.1934, lk 3.

⁴⁸² RA, ERA, f.2018, n.1, s.258, leht 38p. Protokoll 28.1 (31.03.1937).

⁴⁸³ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 88p. Protokoll 14.4. (29.06.1919). RA, ERA, f.2013, n.1, s.164, leht 51. Protokoll i ära kiri.

⁴⁸⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 7p–8. Protokoll 3.8 (9.02.1921).

⁴⁸⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 47. Protokoll 14.4. (4.01.1929).

⁴⁸⁶ Vt nt: RA, ERA, f.2013, n.3, s.162. Roomet lillase teenistuskiri.

⁴⁸⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.40 leht 31. Protokoll 6. (8.07.1927). RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 48p–49. Protokoll 16.1. (8.07.1929). RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 49p. Protokoll 17.1. (15.07.1929).

oma abi tööga viis lõpuks hoopis ametist vallasekretär Friedrich Piheli enda. See omakorda tekitas vastuolusid vallavalitsuses, mis peaaegu täies koosseisus tagasi astus.⁴⁸⁸

Tabel 16: Vallasekretäride abid ning kantseleiametnikud 1919–1939⁴⁸⁹

	Sünni-aasta	Sünnikoht	Ametiaeg	Haridus	Amet
Jaan Kirsch (Kirsimaa)	1904	Loona	1921–192?	?	Vallasekretäri abi
Voldemar Vendel	1909	Loona	1924–1927	?	Vallasekretäri abi
Aleksander (Karl?) Pöld	1907	?	1924–1927	?	Vallasekretäri abi kt
Viktor Kane	1902	Pärsama	1928–1929	Gümnaasium, Tartu Ülikool	Kantseleiametnik
Oskar Väärt	1906	Loona	1927–1930	?	Vallasekretäri abi; kantseleiametnik
Vassili Masso	1900	Loona	1929–1935	?	1934 vallasekretäri kt
Valentina Pihel	1910	Riia	1930–1933	Gümnaasium	Kantseleiametnik
Roomet (Richard) Iilane	1912	Kaarma-Suurvald	1934–1939	Keskool	Vallasekretäri abi
Sinaida Meier	1915	Loona	1936–1939	Gümnaasium	Kantseleiametnik

Vallakantselei töös olid oluliseks vallasekretäri ja tema abi vahelised suhted. Tundub, et 1920. aastail oli vallasekretäri rahul oma abilistega ja ametnikega. Isegi tundub, et vallasekretäril oli selles küsimuses otsustav sõna. Kui esimese kolme vallasekretäri abilise ametist lahkumise põhjust protokolliraamatutest ei leia, siis alates 1920. aastate lõpust on tunnetatav vallasekretär Friedrich Piheli rahulolematust. Kas tõesti olid tema abilised saamatud või tajus ta neis konkurente? Kuigi 1930. aastal otsustas vallasekretäri abi Oskar Väärt pärast puhkust ametist lahkuda, jääb Väärti tegelik lahkumise põhjus ebaselgeks.⁴⁹⁰ Võimalik, et siin mängisid rolli tervislikud põhjused, kuna mõni aeg varem on Väärti tema ravikuludid vallaeelarvest tasutud, eeldusel, et iga kuu peetakse 10 krooni palgast kinni.⁴⁹¹ 1935. aastal on Oskar Väärt esitanud

⁴⁸⁸ Vt lähemalt: ptk 4.1.5. 1933. aasta vallavalitsuskriis, lk 83.

⁴⁸⁹ Autori koostatud: RA, ERA, f.40, n.1, s.288, Teated Loona vallavalitsuse ametnike üle 1924. RA, ERA, f.2013, n.3, s.162. Roomet Iilase teenistuskiri. RA, ERA, f.5155, n.4, s.1133, lk 598. RA, ERA, f.5155, n.4, s.1136, lk 993. RA, ERA, f.2013, n.3, s.434. Protokoll 4.10 (6.08.1927). RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 30p–31. Protokoll 5.2 (28.06.1927). RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 44. Protokoll 10.2 (28.10.1928). RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 44p–45. Protokoll 11.1 (9.11.1928). RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 49p. Protokoll 17.1 (15.03.1929). RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 71. Protokoll 10.1 (5.09.1930). RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 71–71p. Protokoll 10.2 (5.09.1930). Viktor Kane. Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. Rahvusaarhiiv. (27.10.2021) <http://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/matriikkel/view?id=3354> RA, ERA, f.2018, n.1, s.258, leht 36p–37. Protokoll 27.2. (23.03.1937). RA, ERA 2013, n.1, s.434, Protokoll 4.10. (6.08.1927).

⁴⁹⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 69p, 70, 71–71p. Protokoll 14 (23.10.1930).

⁴⁹¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 68. Protokoll 5.2. (29.06.1930).

palve, et vald ravikulud kustutaks. Siiski jättis vallavalitsus palve rahuldama ning soovis osalist maksmist summaga 20 krooni aastas.⁴⁹² Kahtlusi tekitab Oskar Väärti 1932. aastal esitatud kaebus, kus ta süüdistab Friedrich Pihelit Loona vallaasjaajamise vajakajäämistes ja ebatäpsustes. Kuna kaebus on hilisemate dokumentide vahel, tundub, et seda pole eriti tõsiselt võetud.⁴⁹³ Kaebus võimaldab arvata, et võib olla oli Väärt avastanud Piheli töö väärnähud ja neile ka otseselt osundanud. Ei saa välistada, et suhted kantsleis pingestusid ning Väärt oli sunnitud ameti maha panema. Huvitaval kombel on Väärt taas kandideerinud vallavallasekretäri abi kohale 1933. aastal.⁴⁹⁴ See võimaldab oletada, et tema ametist lahkumine polnud vabatahtlik ja põhjuseks võisid olla vastuolud vallasekretär Piheliga.

Uue abi leidmine polnud keeruline ja käis kiiresti. Vallavalitsus otsustas abiks valida Väärtiga samal ajal kantsleiametnikuks olnud Vassili Masso, kellega Friedrich Pihelil hiljem suurem vastuolu puhkes. Piheli süüdistuste tagamaad jäävad segaseks, kuna vallavalitsus ja volikogu on Masso tööga rahul. 1933. aastal on Massot ajalehes iseloomustatud „Wiimane teeb küll wist tööd rohkem kui palka saab. Masso lööb ka kaasa kõigile üritustele, mis ta abi wajawad.“⁴⁹⁵ Kuigi 1933. aastal toimusid ka uued vallasekretäri valimised, jätkas Masso järgneva vallasekretäri otsusel ka Polikarpuse abina tööd.⁴⁹⁶ See näitab, et polnud ta üldsegi mitte saamatu, nagu Pihel väitis, jätkates ametit ka Salme Roosi ajal.

Kui pärast Väärti lahkumist käis kiiresti uue abilise leidmine, leiti ka sama kiiresti uus kantsleiametnik. Kohale kandideeris 19-aastane äsja Saaremaa Ühisgümnaasiumi lõpetanud Valentina Pihel.⁴⁹⁷ Kogu sündmuste käik näitab, et uute ametnike järele oli nõudlus suur, mistõttu toimus see ilma suurema konkursita.⁴⁹⁸ Seaduse alusel on kõik õige, kuna teiste vallavalitsuste ametnike (v.a vallasekretär) valimine kuulus vallavalitsuse pädevusse.⁴⁹⁹ Teatavat kahtlust tekitab fakt, et Valentina Pihel oli vallasekretäri Friedrich Piheli tütar.⁵⁰⁰ Seda enam, et mõni aasta hiljem – 1933. aastal kerkis päevakorda Friedrich Piheli usaldusküsimus nii vallavolikogus kui ka ajakirjanduse veergudel.⁵⁰¹ 1933. aastal otsustati valla majandusliku

⁴⁹² RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 49–49p. Protokoll 6.2. (4.02.1935).

⁴⁹³ RA, ERA, 2013, n.1, s.438, leht 152–152p.

⁴⁹⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 11p–12p. Protokoll 13.1 (15.12.1933).

⁴⁹⁵ LOONA SASSA. Loona wald. Meie Maa. 29.04.1933, lk 2.

⁴⁹⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 11p–12p. Protokoll 13.1 (15.12.1933), leht 19p–20. Protokoll 18.4.

⁴⁹⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 69p, 70, 71–71p. Protokoll 14 (23.10.1932).

⁴⁹⁸ Vrdl: TENISSON 1994, lk 9.

⁴⁹⁹ RT 1926, 97, 104, §79.

⁵⁰⁰ RA, ERA, f.5155, n.4, s.1133, leht 598.

⁵⁰¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 54–54p. Protokoll 4.1. (19.10.1933). Loona walla sekretär lahkub ametist. Meie Maa. 24.10.1933, lk 4.

olukorra tõttu vallaametniku ametikoht üldse kaotada.⁵⁰² Tänapäeval oleks tegemist tavapärase onupojapoliitika juhtumiga ning vallaametites koos sugulased ühel alal töötada ei saaks. Toonastest allikatest lähtudes tundub, et vallakantseleis selles esialgu probleemi ei nähtud. Küll aga on 1937. aasta vallaametnike kinnitamise eel jälgitud vallavalitsuse ja vallasekretäri omavahelisi sugulusseoseid.⁵⁰³

Vallasekretär oli vallakantselei tähtsaim isik, kelle tegevusest sõltus valla üldine maine. Vallasekretär oli vallamajas igapäevaselt ning tema ja tema abi töö oli vallaelanikele vallamajas enam nähtav. Seejuures oli oluline mõlema töö korrektsus ja läbisaamine. Tekkinud konfliktid pärssisid vallakantselei normaalset tööd.

1933. aasta vallaametnike valimised torkavad silma kohalike vähesusega. Avaldub tendents, et vallasekretäriks kandideerisid hoopis teiste valdade abisekretärid. See oli võimalus tõusuks karjääriredelil. Kui 1920. aastatel hoidis vallakantseleil silma peal Saaremaa enda mees, siis 1930. aastatel usaldati töö pigem võõrastele. Töökuulutse ilmumine Päevalehes näitab, et vallasekretär oli hinnatud ametnik ning vajadusel otsiti teda väljastpoolt kodusaart. Kõrvutades 1933. aasta vallavalitsuse kriisiga, taheti võib olla nii hoopiski vältida järgnevat huvide konflikti, mis väikeses piirkonnas võis tekkida. Võõral isikul puudusid piirkonnaga isiklikud kontaktid, mistõttu sai ta oma töös olla ehk erapooletum.

4.1.5. 1933. aasta vallavalitsuskriis

Vallavalitsuse töövorm oli koosolek, mis loeti otsustusvõimeliseks, kui kohal oli vähemalt kolm selle liikmetest.⁵⁰⁴ Loona vallas tähendas see kõiki kolme vallavalitsuse liiget. Seega on arusaadav, miks alates 1922. aastast on kõikidel vallavalitsuse protokollitud koosolekutel kohal olnud kõik selle liikmed. Vallavalitsuse otsustes on märgata täielikku konsensust. Võib oletada, et vallavalitsus töötas üksmeelselt või ei olnud tavaks eriarvamusi protokollides fikseerida. Üldjoontes tähendanuks see kolme vallavalitsuse liikme puhul ühe liikmelist vähemust, mistõttu võidi juba eos enamuse otsusele alluda. Siiski tekkis üks suurem lahkeli 1933. aastal, mis lõpuks päädis vallavanema ja ühe tema abi tagasiastumise ja vallasekretäri umbusaldamisega.

⁵⁰² RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 10p. Protokoll 11.4. (28.11.1933).

⁵⁰³ ERA, RA, f.40, n.1, s.252, leht 129–131p.

⁵⁰⁴ VALLO OLLE. Munitsipaalõigus. Tallinn 2004, lk 218. Vt ka: RT 1926, 97, 104, §81. RT 1921, 26, 18, §87.

Friedrich Pihel oli Loonal vallasekretärina tööl juba vabariigi algusest saadik. Pihel oli lisaks suure perekonna peana ka aktiivne mees vallas. Ühtlasi oli ta Loona kaitseliidu kompanii pealik, perekonnaseisuametnik, posti-telefoni-telegraafi agentuuri juhataja, Loona Tarvitajate Ühingu raamatupidaja ning tegev seltsides. Pihelit on ajakirjanduses iseloomustatud kui hea valla elanike ja valla ainelise olustiku tundjat.⁵⁰⁵

Loona vallavalitsuses toimunud sündmustik sai avalikuks 24. oktoobril 1933 ajalehes Meie Maa ilmunud artikliga, milles nenditakse, et vallasekretär Friedrich Pihel andis Saare maavalitsusele lahkumisavalduse. Artikli autor on jäänud anonüümseks, märgitud on vaid „Nii kirjutab meile meie kohapealne kirjasaatja.“⁵⁰⁶ Kui tänasele lugejale jääbki ilmselt kirjasaatja isik teadmata, siis on üsna suur tõenäosus, et 1933. aastal piirkonnas elanud inimesed tundsid seda isikut nagu ka ajalehetoimetust. Siit ilmneb autorluse probleem, millega peavad uurijad tollaseid ajalehti kasutades silmitsi seisma. Sageli ei selgu ilma suurema eeltööta, kes on konkreetse nupukese autor. See omakorda vähendab mõneti allika usaldusväärsust. Kui see jääks ainsaks teemat puudutavaks sõnavõtuks, siis võiks arvata, et küsimus polnudki nii oluline. Lisaks artiklile ilmus nii vallavanema Feodor Juhati⁵⁰⁷, abisekretäri Vassili Masso⁵⁰⁸ ja Friedrich Piheli,⁵⁰⁹ vastulause kirjasaatjale. Kuigi viimased lükkavad ümber nii mõnegi kirjasaatja väite, on 24. oktoobril ilmunud nupuke uurijale äärmiselt tähelepanuväärne – kõik osapooled on saanud ajaleheveergudel oma seisukoha toiminust avaldada.

Kuna valla olme ja asjaajamine oli sisuliselt perekond Piheli kätes (kantseleiametnikuks tütar ja vallateenijaks abikaasa Aliide),⁵¹⁰ võib Masso vastasus tuleneda nii isiklike suhete halvenemisest kui ka kartustest ametikoha pärast. Ei saa välistada, et Friedrich Pihel soosis töös oma tüdrit või tundis konkurentsi oma ametikohale. Sellele annab kinnitust tõsiasi, et Vassili Massot iseloomustati ajakirjanduses kui tublit töö inimest ja energilist noormeest, kes tegi oma tööd väga kohusetundlikult.⁵¹¹ Vallaelanike ega teiste vallaametnike poolt kriitikat Masso suunas pole leida. Kolmandik volikoguliikmetest esitasid avalduse volikogule Masso toetuseks. Seepeale tehti otsus, et ametist vabastamine jäi uue vallasekretäri kanda.⁵¹² Masso jäi ametisse

⁵⁰⁵ Saaremaa waldade kroonikat. LOONA. Saaremaa Teataja. 27.04.1933, lk 2.

⁵⁰⁶ Loona walla sekretär lahkub ametist. Meie Maa. 24.10.1933, lk 4.

⁵⁰⁷ F[EODOR] JUHAT. Miks lahkus L. wallasekretär F. Pihel? (Kiri toimetusele). Meie Maa. 28.10.1933, lk 3.

⁵⁰⁸ W[ASSILI] MASSO. Kiri toimetusele. Meie Maa. 2.11.1933, lk 4.

⁵⁰⁹ End. Loona walla sekretäri F. Piheli seletus. Kiri toimetusele. Meie Maa. 9.11.1933, lk 4.

⁵¹⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 16–16p. Protokoll 17.4 (30.01.1934).

⁵¹¹ Saaremaa waldade kroonikat. LOONA. Saaremaa Teataja. 27.04.1933, lk 2. Vt ka: Loona tegelasi ja seltse. Wald, kus walmistatakse korstnaid trepikiwe ja monumente. Saaremaa Teataja. 8.10.1934, lk 4.

⁵¹² RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 69p–70. Protokoll 6.11 (16.12.1933). RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 19p–20. Protokoll 18.4. (6.02.1934).

ja võttis pärast Polikarpuse lahkumist lühikeseks ajaks üle isegi vallasekretäri kohustused.⁵¹³ See näitab, et oma tööd Masso tundis ning vallavalitsus usaldas teda.

Olemasolevate allikate valguses lehvis Friedrich Piheli „vaim“ vallamajas veel ka uue vallasekretäri Hans Polikarpuse ajal. Näiteks arutati aprillis 1934 vallavalitsuse tasandil Polikarpusele kahtlasena tundunud Piheli toimetusi. Nii pidanuks Pihel andma talle üle põranda värvimiseks *ookrit ja värnitsat*, kuid uus sekretär ei saanud midagi. Samuti vedas Pihel vallamaja laudast ära liiga palju sõnnikut, mispeale otsustati Pihel vastutusele võtta.⁵¹⁴ Mais 1934 avastati, et Pihel on ära viinud ka karjamaad ümbritsenud traataia.⁵¹⁵

Lahkumisavalduses lubas Pihel vallalt sisse nõuda saamata jäänud palka. Kuigi asja arutati Saaremaa 2. jaoskonna rahukohtus, ei saanud Pihel oma tahtmist. Vald ei pidanud endisele vallasekretärile palgaraha tasuma, kuna Pihel ise nõustus väiksema palgaga.⁵¹⁶

Vallasekretär oli 1920. aastatel kollegiaalses vallavalitsuses samade õigustega kui vallavanem, vaid selle vahega, et vallavanem juhtis ja sekretär protokollis koosolekuid. Siiski ei andnud see sekretärile voli teha töid oma ära nägemise järgi.⁵¹⁷ Mõneti näitab Loonal tekkinud vastuolu, et vallasekretär lähtus veel varasemast vallavalitsuse kollegiaalsusest,⁵¹⁸ kuid 1926. aasta valimisseadusega jäi vallasekretär üksnes kantselei juhatajaks ega omanud vallavalitsusega võrdseid õigusi.

4.2. Vallavalitsuse tegevus

Loona vallavalitsuse tegevust teemade kaupa kajastab tabel 17 (allpool). Vallavalitsuse töö kajastamise põhiraskus jääb 1930. aastate teise poole, mil on tervikuna kogu materjal säilinud.

Vallavalitsuse ja vallavolikogu töös oli võrdlemisi tihti vajadus esindajate saatmiseks või valimisteks.⁵¹⁹ Üldjuhul eeldas see volitust vallavalitsuse nimel otsustama. Peamiselt oli

⁵¹³ RA, ERA, f.2018, n.1, s.220, leht 15–15p. Protokoll 9.3. (1.11.1934); 19–19p. Protokoll 11.8. (16.11.1934).

⁵¹⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 34–34p. Protokoll 1.3. (9.04.1934); leht 37–37p. Protokoll 2.5. (14.04.1934)

⁵¹⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 42–42p. Protokoll 4.5. (15.05.1934).

⁵¹⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 60. Protokoll 5.7. (25.11.1933); leht 91–92. Protokoll 9.5. (10.03.1934). RA, ERA, f.2018, n.1, s.221, leht 22p. Protokoll 2.10. (11.08.1934); leht 55p–56. Protokoll 7.2. (11.03.1935).

⁵¹⁷ Vallavanem. Küsimus Nr 6. Vallasekretäri alluvusest. Maaomavalitsus. Nr 4. 1925, lk 61–62.

⁵¹⁸ Vrdl ka: TENISSON 1994, lk 12.

⁵¹⁹ Vt: Tabel 17: Loona vallavalitsuse aruteluteemad 1922–1939 protokolliraamatute põhjal, lk 86.

esindajaks vallavanem ise⁵²⁰ või tema abid.⁵²¹ 1920. aastate alguses kuulus vallasekretär vallavolikokku ja vallavalitsuse ning määrati aegajalt vallaesindajaks.⁵²² Esindajate valimisi arutati ka vallavolikogus, kusjuures tekib küsimus, millal oli vallavalitsusel voli ise enda seast esindaja valida ja mispuhul oli selleks vajalik volikogu liikmete heakskiitu. Samas on vallavalitsus 1920. aastate algupoolel mõned esindajad määranud ka esinduskogu liikmete hulgast.⁵²³

Tabel 17: Loona vallavalitsuse aruteluteemad 1922–1939 protokolliraamatute põhjal⁵²⁴

Teema	1922–1939	1922/23	1923	1924	1927–1930	1930–1934	1934–1939	Kokku (%)
Esindamine	92	17	35	4	6	3	27	11,8%
Ametnikud	71	1	0	0	12	17	41	9,1%
Asjaajamine	161	2	1	3	26	45	84	20,7%
Infrastruktuur	76	1	0	0	9	9	57	9,8%
Eelarve	31	3	0	0	8	6	14	4,0%
Maksud	11	0	0	0	0	4	7	1,4%
Haridus	113	3	0	0	7	21	82	14,5%
Hoolekanne	164	0	0	0	22	23	119	21,1%
Halduspiirid	12	3	1	1	1	0	6	1,5%
Jahi-piirkonnad	14	0	0	0	0	0	14	1,8%
Muud	32	0	0	1	3	2	26	4,1%
	777	30	37	9	94	130	477	100%

Vallavalitsus saatis esindajaid erinevatesse asutustesse. Enim on tulnud esindaja saatmisi Kuressaare või Karjalasma metsaülevaate palvel või maade küsimuses. Peamiselt olid nendeks rendilepingud.⁵²⁵ 1920. aastatel on vallavalitsuse töös näha maade korraldamisega seotud küsimuste ülekaalu, kus on vajadus olnud ka vallaesindaja järele. Seejuures on toimunud mõisate maade ümberjagamised või inventari hindamine ja moodustatud vastavad

⁵²⁰ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 30p–31. Protokoll 24.10 (20.03.1934). RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 42. Protokoll 4.4 (15.05.1934). RA, ERA, f.2018, n.1, s.39, leht 1. Protokoll 1 (10.01.1922); leht 13. Protokoll 11 (13.10.1922). RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 5. Protokoll 1. (9.01.1923).

⁵²¹ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.39, leht 4. Protokoll 4 (14.06.1922); leht 15. Protokoll 12 (23.10.1922); RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 5. Protokoll 1. (9.01.1923). RA, ERA, f.2018, n.1, s.220, leht 42p. Protokoll 7 (24.05.1935); leht 68. Protokoll 25.1. (12.12.1935).

⁵²² Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.39, leht 7p. Protokoll 6.2. (8.09.1922). RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 7. Protokoll 5 (27.02.1923); leht 9. Protokoll 8.1 (20.03.1923); leht 24–24p. Protokoll 1.2 (14.01.1924); leht 24p–25. Protokoll 2.1 (15.02.1924).

⁵²³ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.39, leht 10–12. Protokoll 8–10. (6.10.1923; 10.10.1923; 13.10.1923).

⁵²⁴ Autori koostatud: RA, ERA, f.2018, n.1, s.39. RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, RA, ERA, f.2018, n.1, s.196. RA, ERA, f.2018, n.1, s.220. RA, ERA, f.2018, n.1, s.258 põhjal.

⁵²⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 42. Protokoll 4.4 (15.05.1934). RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 49p–50. Protokoll 9.1. (29.07.1934).

„komisjonid“.⁵²⁶ Kohtukutseid oli harvem, kuid see-eest olid need olulisemad ning esindaja saatmist on enam kaalutud – kas on vaja isik kohale saata või piisab märgukirja saatmisest.⁵²⁷

Saaremaa maakonnavalitsus on saatnud 1921. aastal Saaremaa valdadele ringkirja, milles heideti vallavalitsustele ette ükskõikset suhtumist kirjavahetustesse ning hilinevad vastused. Mitmekordne saatmine oli maakonnavalitsusele lisakulu, mistõttu lubati edaspidi hakata vallavalitsuse süül uuesti saatmiste postikulud neilt tagasi nõudma. Olgugi, et ringkiri pärineb 1. juulist 1921 ja vallanõukogu oli koos ka 17. juulil, tegeleti valla esinduskogu alles 12. augustil.⁵²⁸ Hetkel jääb selgusetuks, miks kiri alles augustikuisel koosolekul arutusele võeti. See võib viidata nii kirjade kadumisele, vallavalitsuse töörohkusele kui ka tegelikule ükskõiksusele.

Olulist rolli vallavalitsuse töö korrektsuse hindamisel olid revideerimised. 1930. aastal otsustas vallavalitsus enne revisjonikomisjoni ülevaatust ennetavalt kõigepealt ise olukord vallaraamatutes üle vaadata.⁵²⁹ Lisaks valla enda revisjonikomisjonile revideeris kohapealset asjaajamist aeg-ajalt ka Saaremaa maavalitsuse administratiivosakonna asjaajaja ja valdade revident. 1937. aastal on seda lühidalt mainitud ka ajalehes Meie Maa. Suuri probleeme ei leitud ning tõdeti, et asjaajamine olevat korras.⁵³⁰

Vallaasjaajamises oli kesksel kohal eelarve ja rahandus. Sellest annab kinnitust Loona vallavalitsuse viimane koosolek 31. märtsil 1939. aastal, mis keskendus eelarve ülekandmisele.⁵³¹ Seega oli oluline, et 1. aprillil 1939 alustanud Kaarma vallavalitsus saaks üle võetud korras rahandusega asjaajamise.

4.2.1. Eelarve tulud ja kulud

Valdade iseseisev eelarve ja kohalike maksude ja muude koormiste kehtestamise õigus oli üheks olulisemaks omavalitsuse võimualaks. Lisaks kohalikele maksudele tulid valdade rahalised vahendid ka muudest allikatest, nagu riiklikud maksud. Sarnaselt kogu seadusandlust üldiselt, iseloomustas majandusala veneaegsete õigusaktide edasikehtimine koos mõningaste muudatustega. 1920.–1930. aastatel oli päevakorral eraldi kohalike maksude seaduse

⁵²⁶ Vt nt: RA, ERA, f.2018, n.1, s.39, leht 1, 2–2p, 4, 7p, 10–15. (1922. aasta).

⁵²⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.196, leht 9p. Protokoll 9.6. (17.11.1933).

⁵²⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 31p. Protokoll 10.6. (12.08.1921), leht 28–30. (17.07.1921).

⁵²⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.40, leht 67p–68. Protokoll 4.2. (27.06.1930). Protokoll 5.1. (29.06.1930).

⁵³⁰ Revideeriti Saaremaa valdu. Meie Maa. 15.03.1937, lk 3.

⁵³¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.258, leht 65–66. Protokoll 8.1. (31.03.1939).

vastuvõtmine, kuid tulemuseni ei jõutud. Antud olukord mõjus pärssivalt kohaliku maksupoliitika teostamisele. Kui linnade eelarveid peeti paremas seisus olevaks, siis valdade eelarvete puhul on põhjuseid leitud eelarve iseseisvuses – s.t polnud seotud riigieelarvega.⁵³²

Vaadeldes kohalikel omavalitsustel lasuvaid ülesandeid,⁵³³ ei saa ühegi nende teostamise juures üle ega ümber rahast. Üldjoontes näitavad vallavalitsuse ja vallavolikogu protokolliraamatud, et majandusteemades on eelarve ja maksudega seonduv pigem olnud volikogu ülesanne, moodustades kokku 21% kõikidest juhtumitest.⁵³⁴ Vallavalitsuse tegemistes on eelarve ja maksuküsimused kokku 6% juhtumitest.⁵³⁵ Allikad näitavad, et Loona vallavalitsus suutis eelarve panna kokku üksmeelselt ning suuremaid lahkkelisid pole protokollides talletatud. Tihti tegeles vallavalitsus eelarve ülekannetega, kui mõnes lõigus oli puudujääke ja teises ülejääke.⁵³⁶

Vallo Olle sõnul oli kohalike omavalitsuste rahandus tervikuna raskes seisus. Kohalikud eelarved olid tugevalt kokku surutud ja sisaldasid reeglina üksnes seaduste ja määrustega ettenähtud kohustuslikke kulusid. Eesti Vabariigi algusaastatel polnud vallakassa olukord ka Loonal kiita ning tihti ületasid eelarve kulud tulusid.⁵³⁷ Kuigi tulude suurendamiseks prooviti makse suurendada, ei olnud see lihtne. Algusaastatel jäi maksutulu saamata ning maavalitsus erinevaid uusi makse enam ei kinnitanud. Näiteks sooviti 1919. aasta lõpus kehtestada olukorra parandamiseks lisamaks kinnisvarale, mis seadusliku aluse puudumise tõttu teoks ei saanud.⁵³⁸

Loona valla eelarved on säilinud alates 1920. aastast. Eelarve läbivaatamine oli võrdlemisi aeganõudev tegevus. Olgugi, et põhiosas koostas selle vallavalitsus, pidi kavale andma oma nõusoleku volikogu või nõukogu. 1924. aasta eelarvet soovis juba toonane vallavalitsus, kuid otsustati see jätta järgneva vallavolikogu kätte ja võtta päevakorda alles veebruaris.⁵³⁹ Sellega ei jõutud ka 1924. aasta märtsis lõpule ning eelarvega tegeleti lausa kolmel koosolekul.⁵⁴⁰

⁵³² VALLO OLLE, SULEV LÄÄNE, SULEV MÄELTSEMEES, SIRJE LUDVIG. Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis 1918–1940. Eesti kohalik omavalitsus ja liidud 100. Minevik, tänapäev ja tulevik II. SIRJE LUDVIG, SULEV LÄÄNE, SULEV MÄELTSEMEES. (koost-d). Tallinn 2018, lk 24–41: siin, lk 30.

⁵³³ Vt lähemalt: OLLE, *et al* 2017, lk 30.

⁵³⁴ Vt: Tabel 8: Vallanõukogu/volikogu tegevusvaldkonnad ja pädevused 1919–1939, lk 60.

⁵³⁵ Vt: Tabel 17: Loona vallavalitsuse aruteluteemad 1922–1939 protokolliraamatute põhjal, lk 86.

⁵³⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.258, leht 39p–41. Protokoll 28.2 (31.03.1937). Kokku on tehtud 80 ülekannet.

⁵³⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 123–123p Protokoll 2.1 (26.01.1920). RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 137p–138 Protokoll 5.5 (27.03.1920).

⁵³⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 114p–115. Protokoll 25.6, 25.7 (26.11.1919). RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 117p Protokoll 26.2 (16.12.1919).

⁵³⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 25p–26 Protokoll 9.4. (16.09.1923).

⁵⁴⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 51 Protokoll 4. (7.03.1924). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 51, 53–53p. Protokoll 5.1, 5.7 (9.03.1924). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 54 Protokoll 6.1. (21.03.1924).

Algusaastate eelarve tulude juures probleeme ei tekkinud ning tabelisse koondades summad kattusid. Lahknevusi tekkis 1920.–1922. aastate kuludega, mis on tuludega tasakaalus üksnes paberil. Summasid kokku liites tekkis 1920. aastal üle 6000 margane puudujääk. Peamiselt tekkisid lahknevused algandmete ja vahekokkuvõtete vahel.⁵⁴¹ Seega on puudujäägid nendesse eelarvetesse juba eos sisse kirjutatud. Sarnaseid lahknevusi on täheldanud ka Olle Maaomavalitsuse kokkuvõtvaide tabeleid analüüsides.⁵⁴² 1920. aastate alguse eelarved annavad märku suurematest kuludest kui tulubaas kanda suutis ning kulude rida seati tasakaalu üksnes paberil. Siinkohal tekib küsimus, kas seda tehti teadlikult, hajutamaks kulusid, arvestades välja, kui palju ühelegi valdkonnale kulutada võib või tekkisid vallasekretäril arvutamisel vead. Ei saa välistada, et maakonnavalitsusele saadetud eelarve oli formaalse iseloomuga ning eelarvet polnud algaastatel võimalikki tasakaalu saada.

Vallamajanduse kehva seisu näitavad eelarve puudujäägid ja lisaelarvete koostamised, milles täiendavade kulutuste katmiseks otsiti lisamaksude kehtestamise võimalusi. Loonal valitses rahaline kitsikust 1924. aastani.⁵⁴³ 1920. aastal otsiti võimalusi maksustada liikumata varandus ning isikumaksu tõstmist, et leida vahendeid koolide remondiks.⁵⁴⁴ Vallavalitsusel ei olnud võimalust oma suva järgi makse kehtestada, mistõttu maavalitsus jättis pakutud maksulahendused kinnitamata, kuna need polnud taaskord seadustega kooskõlas.⁵⁴⁵

Vallaomavalitsuse tulud pärinesid kolmest allikast: iseseisvad tulud, nt iseseisvad maksud ja tulud ettevõtetelt, teatud osa riigi maksudest ja toetused riigikassalt.⁵⁴⁶ Saaremaa valdades sõltusid eelarved suuresti maksudest. Näiteks moodustasid Saaremaal 1931/32. aasta lõikes keskmiselt 86,4%. Sama aasta Loona eelarves oli see lausa 96,6%.⁵⁴⁷ Loona valla eelarve toetuski peamiselt elanikelt kogutavatest maksudest, mis oli küll kindel, kuid piiratud ressurss. Tavalisele vallaelanikele on maksud koormaks ning neid ei ole võimalik piiramatult tõsta. Uuritava perioodi lõikes moodustasid maksud keskmiselt 90% kogu tuludest. 1923. aastal on maksude osakaal eelarves olnud kõige väiksem – 66,4%. Sel aastal on ülejäänud tulud tulnud

⁵⁴¹ RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, 1920. aasta tulud ja kulud, 1921. aasta tulud ja kulud, 1922. aasta tulud ja kulud.

⁵⁴² OLLE 2001, lk 27.

⁵⁴³ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 48 Protokoll 16.5. (26.11.1921). RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 51p. Protokoll 17.7. (9.12.1921). RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 101 Protokoll 1.9. (11.01.1923). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 11p Protokoll 4.10. (14.03.1923). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 55p–56p. Protokoll 6.7.–6.12. (21.03.1924).

⁵⁴⁴ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 147–147p. Protokoll 9.14. (13.07.1920). RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 158p–159. Protokoll 13.1. (27.10.1920). RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 153–154. Protokoll 11.9, 11.10. (18.09.1920).

⁵⁴⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 150. Protokoll 10.5. (17.08.1920).

⁵⁴⁶ OLLE 2004, lk 223.

⁵⁴⁷ Vt: Vallaomavalitsuste tulude ja kulude kokkuvõtted 1931/1932. Maaomavalitsus. Nr 6. 1933, lk 88–89. Vrdl: Lisa 9. Maksud ja muud tulud 1920–1939.

nii toetusrahadest kui ka rendimaksetest.⁵⁴⁸ Järgnevatel aastatel on teisi tuluallikaid minimaalselt. 1921. aasta eelarve paistab silma, et eelarve tulude osa koosneski üksnes maksudest.⁵⁴⁹ Suurimaks tuluallikaks olid Loona vallas isikumaks ja maksud maade ja kinnisvarade pealt. Ülejäänud maksud (osa tulumaksust, kantseleimaks, tööstusmaks ja maks viinamüügilt) jäid 1920. aastatel alla 10%.

Vallo Olle sõnul ei suutnud need katta valdadele pandud kohustuste täitmiseks vajalikke kulusid. Eelarveid suudeti tasakaalu viia üksnes valitsuselt saadud toetussummade, laenude ja mitmesuguste täiendavate lisamaksudega. Valdadele mõjus rängalt ka 1929. aastal alguse saanud ülemaailmne majanduskriis. Rahva sissetulekud kahanesid ja maksude kättesaamine oli raskendatud. Aastatel 1930–1934 on vallaomavalitsuste eelarveid tõmmati kokku u 20%. Olukord hakkas paranema alles 1930. aastate keskpaiku, mil majanduskriis lõppes. Sellest alates hakkasid eelarved jälle tõusma.⁵⁵⁰

Loona valla majandusliku olukorra paranemist näitavad 1930. aastate aruanded. Kui 1920. aastate algul olid eelarvetes pidevad puudujäägid, siis alates 1932. aastast näitavad allikad eelarvetes ka ülejääke. Inflatsiooni tõttu on 1930.–1932. aasta eelarved kõrgemad, kui eelnevatel aastatel. Alles 1932–1935 eelarveid on märgatavalt kokku tõmmatud, suurusjärgus, mida on väitnud ka Vallo Olle. Alates 1935/36 eelarve näitab olukorra paranemist ning eelarved on taaskord 20–30% võrra tõusnud.⁵⁵¹ Valla eelarvete summaarse vähenemise taga võib seejuures hoopis näha ka krooni devalveerimist 1933. aastal.

4.2.2. Valitsemiskulud

Valitsemiskulud saab üldjoontes jaotada kuueks: vallavalitsus, vallaametnike palgad, vallakohus, vallaametnike sõidud, kantseleikulud ning vallavalitsuse majandus ja olme. 1920.–1930. aastate lõikes olid Loona valla eelarves suurimaks kuluartikliks valla enda ülalpidamine. Suurimad kõikumised eelarves on näha 1920. aastate algusaastatel – just 1920. ja 1921. aasta näitel, mil esimesel hõlmab valitsemine 57% ja teisel kõigest 29%. Jättes kõrvale

⁵⁴⁸ Vt: Lisa 9. Maksud ja muud tulud 1920–1939.

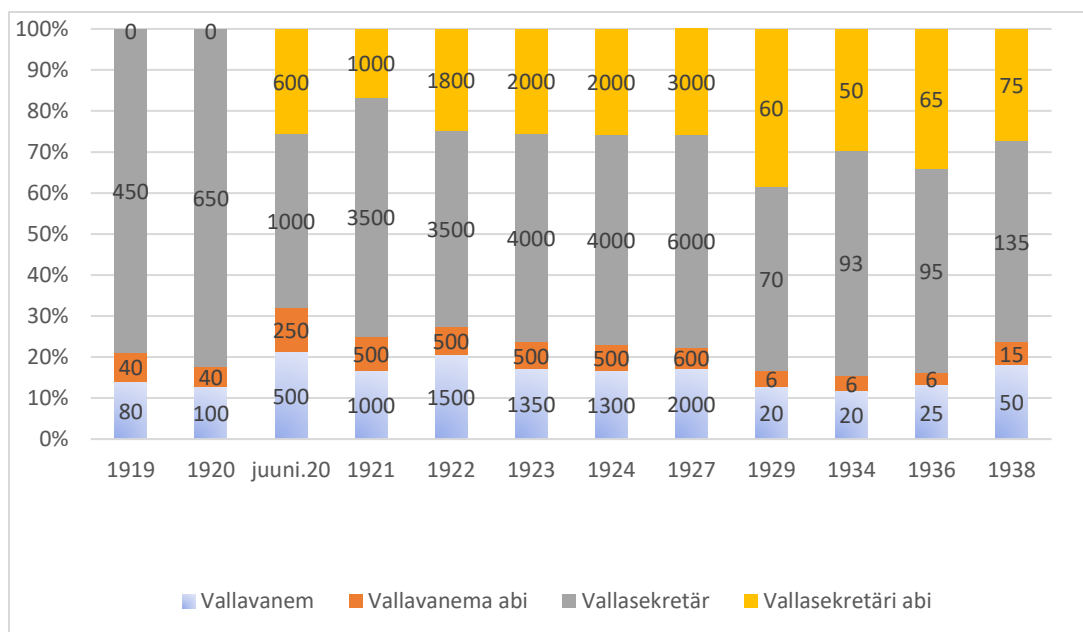
⁵⁴⁹ Samas.

⁵⁵⁰ OLLE 2004, lk 223.

⁵⁵¹ RA, ERA, f.40, n.1, s.4767, Loona vallavalitsuse 1932/33 a aruanne. Revisjoni komisjoni protokollil ära kiri. 27.08.1933, Loona vallavalitsuse 1933/34 a aruanne. Loona vallavolikogu koosoleku protokollil ära kiri. 1.11.1934. Loona vallavalitsuse 1935/36 a aruanne. Revisjoni komisjoni protokollil ära kiri. 29.11.1936. RA, ERA, f.40, n.1, s.4768, Loona vallavalitsuse 1936/37 a aruanne. Revisjoni komisjoni protokollil ära kiri. 19.06.1937. Vrdl: OLLE 2004, lk 223.

eelpoolnimetatud äärmused kõikusid valitsemiskulud 35 ja 52 protsendi vahel.⁵⁵² Kui võrrelda neid Maaomavalitsuses ilmunud Saaremaa keskmiste statistiliste näitajatega, siis olid valitsemiskulud Loonal samas suurusjärgus. Näiteks 1936/37. aasta eelarves oli Saaremaa keskmiseks u 30% eelarvest, siis Loonal 35%.⁵⁵³ Kahjuks puuduvad 1930. aastatest avaldatud andmed valdade kaupa, mistõttu pole võimalik hetke uurimisseisus Loona valda teiste Saaremaa valdadega võrrelda. Selleks tuleks läbi töötada teiste valdade eelarved, mis väljuks antud töö raamidest ajamahukuse tõttu.

Vallaametnike töötasusid arutati algusaastatel võrdlemisi tihti. Need oli volikogu määrata ning iga-aastane kulutus, millest vald oma eelarves ei pääsenud. Sarnaselt tsaariajaga, võisid esinduskogude kinnitatud ametnike palgad vabariigi algaastail piirkonniti erineda.⁵⁵⁴ Kord juba määratud tasu ei olnud seaduse järgi lubatud volituste lõppemiseni vähendada.⁵⁵⁵ Üldiselt moodustasid vallaametnike töötasud Loona valla eelarvest ligi ühe neljandiku kogu kuludest.⁵⁵⁶ Vallavalitsuse liikmete palgaandmed on kujutatud joonisel 3.

Joonis 3: Vallavalitsuse palgad 1919–1939⁵⁵⁷

⁵⁵² Lisa 10. Loona valla kulud 1920–1939.

⁵⁵³ Samas. Vallaomavalitsuste 1936/37. a. eelarvete täitmise aruannete üldkokkuvõtted. Maaomavalitsus. Nr 1. 1938, lk 8–9.

⁵⁵⁴ SULA 1987, lk 17, 101.

⁵⁵⁵ RT 1929, 99, 670. Vallavolikogude kodukord, §66.

⁵⁵⁶ Vt: Lisa 10. Loona valla kulud 1920–1939.

⁵⁵⁷ Aastatel 1919–1927 – markades; 1929–1939 kroonides.

RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 103. Protokoll 21.2 (19.10.1919), leht 145. Protokoll 9.8. (13.07.1920). RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 7p–8. Protokoll 3.8 (9.02.1921), leht 45. Protokoll 15.5 (9.11.1921). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 9p. Protokoll 4.2. (11.03.1923); leht 31p–32. Protokoll 1.2. (4.01.1924). RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 3.2. (30.03.1927). RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 35–36. Protokoll 1.2.

1920. aastate esimesel poolel vallavanema palganumber kõikus. Kui 1919. aasta oktoobris otsustas vallanõukogu vallavanema palgaks määrata 80 marka kuus,⁵⁵⁸ siis juba uue aasta alguses palka tõsteti. 1920. aasta juunis püüdis Saaremaa Maakonna Valitsuse vallavanemate palku ühtlustada ja eeskirja alusel määrati palgaks 500 marka kuus. Palk tõusis ka vallavanema abil 250 margani kuus. Kuna eelarves poldud arvestatud nende summadega, tuli samal aastal kokku panna lisaeelarve tekkinud kulude katmiseks.⁵⁵⁹

Üleüldse on vallavanema palk 1920. aastate algul palju kõikunud ning koosseisu esimesel istungil paika pandud summa polnud kivisse raiutud. Ühtlasi näitab see nii elukallinemist kui ka vallavanemate töörohkest. Olgugi, et 1922. aasta lõpus sai vallavanem Jaen Priske palve peale palgakõrgendust,⁵⁶⁰ siis 1923. aasta alguses kokku tulnud uus volikogu võttis juurde lisatud summa maha. Uuele koosseisule polnud eelneva koosseisu otsus enam siduv ning uus koosseis määras enne vallavanema valimist uue summa.⁵⁶¹ Palga alanemine oli ajutine ning juba 1923. aasta augustis tegi vallavanem ettepaneku kärbitud 10% tagasi palgale lisada. Nii oli palk taas 1500 marka kuus.⁵⁶² Loona vallavanema palk saavutas stabiilsuse 1927. aastaks.⁵⁶³

Kui võrrelda vallavanema töötasu 1924. aastal teiste Saaremaa valdadega, siis oli see Loonal keskmisest madalam. Olemasolevatel andmetel oli madalam üksnes Abruka vallas ja seda 550 marka kuus. Pihitla ja Muhu-Suures vallas oli vallavanema palgaks 1500 marka, Kogulas ja Kihelkonnal 2000 marka.⁵⁶⁴ Seoseid vallaelanike ja palga vahel teha ei õnnestu. Kogula ja Pihitla elanike arv oli üldjoontes samas suurusjärgus – 3800. Muhu-Suure valla elanike arv 1922. aastal oli 3099, mis on arvuliselt lähim Loona vallale. Samuti ei seostu kuidagi ka valla suurus ega palgad. Nimelt olid Muhu-Suurvald ja Abruka vald suuruselt võrdsed. Pindalalt oli Loona ja Kihelkonna kahe suurema Saaremaa valla hulgas.⁵⁶⁵ Ainsaks seaduspärasuseks tundub vallaesinduskogu kokkulepe ja enda initsiatiiv.

(01.05.1930). RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 79–81p. Protokoll 8.3. (08.02.1934). RA, ERA, f.2013, n.1, s.437, 296p. Protokoll 3.7. (19.12.1936). RA, ERA, f.2013, n.1, s.438, leht 77–77p. Protokoll 4.2. (29.03.1938).

⁵⁵⁸ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 103. Protokoll 21.2 (19.10.1919).

⁵⁵⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 145. Protokoll 9.8. (13.07.1920).

⁵⁶⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 91p. Protokoll 11.7 (23.10.1922).

⁵⁶¹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 9–9p. Protokoll 4.2. (14.03.1923). Hääletusel oli ka vallavanemale 1000 marka kuus, kuid see ei saanud piisavalt poolthääli. Vt ka. RT 1921, 26, 21, §91.

⁵⁶² RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 23p–24. Protokoll 8.5. (5.08.1923).

⁵⁶³ RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 3.2 (30.03.1927). Vt ka: I. Loona wallawolikogu esimene koosolek. Saaremaa. 2. aprill 1927, lk 1. Loona uue wallawolikogu esimene koosolek. Meie Maa. 2.04.1927, lk 3.

⁵⁶⁴ Wallaametnikkude walimised Saaremaakonnas. Meie Maa. 12.01.1924, lk 1.

⁵⁶⁵ 1922 a. Üldrahvaligemise andmed: VII-b: Saare maakond. Tabelid. Tallinn 1924, lk 4–5.

Kui vallavanema palka on 1920. aastate algul pidevalt muudetud, siis vallavanema abi töötasu jäi veel 1927. aastani 1921. aasta tasemele.⁵⁶⁶ Nii nagu vallavanema palk 1923. aastal, oli ka vallavanema abi palk Saaremaal üks madalamaid. Väiksem oli see Abruha vallas, kus abile maksti 250 marka kuus ehk poole vähem kui Loonal. Enam said vallavanema abid olemasolevatel andmetel Pihlas 600 marka, Kogulas ja Kihelkonnal 700 marka ja Muhu-Suures vallas 750 marka kuus. Üldjoontes võiks vallavanema ja tema abi palga suhe olla 2:1, kuid selline oli see üksnes Muhu-Suur vallas. Enamasti oli vallavanema töötasu abi omast üle kahe korra suurem.⁵⁶⁷ Seejuures tasub silmas pidada, et valdades oli üldjuhul abilisi kaks. Võib arvata, et palk võiks olla vastavuses tööülesannete ja vastutuse alusel määratud.

Vallavanema ja tema abi tasu jäid 1927. aasta tasemele 1930. aastate keskpaigani.⁵⁶⁸ Sellesse ajavahemikku jäävad nii kahtede valimiste järgsed otsused kui ka majanduskriisi aastad. Valla majandus oli kriisiaastatel raskes seisus, mistõttu ei olnud võimalik ka vallavalitsuse liikmete palku tõsta. Seejuures oli kindlasti tasakaalustav roll vallavolikogu, kes koosseisu esimesel koosolekul palganumbrid kinnitas. Vallavalitsuse töötasude suhteline stabiilsus näitab, et nii vallavanema kui ka tema abi tööülesannete hulk perioodi jooksul eriti ei suurenenud.⁵⁶⁹ Veel 1930. aastail on palganumbreid arvestades leidis Lümada vallavanem Valdar Mälk, et vallavanem pole enam ammu lihtsalt auamet, vaid tema ülesandeid arvestades vajaks vallavanem väärilist tasu ja vallamajas töökabinetti, kus vähemalt kolmel päeval nädalas vallaasjadega tegeleda. Seega ei olnud Loona vallas 1930. aastate keskel palk Saaremaa kontekstis madalaim. Mälk tõi oma artiklis näitena kolme sai vallavanem kõigest 15 krooni kuus, kuid jättis seejuures vallad nimetamata.⁵⁷⁰

Järgnevatel aastatel töötasud veidi kõikusid. Palk oli taas päevakorral 1936. aasta lõpus, mil valda jõudis Saaremaa Maavalitsuse Administratiivosakonna kiri.⁵⁷¹ Siinkohal tekitab

⁵⁶⁶ RA, ERA f.2018, n.1, s.30, leht 3. Protokoll 1.11 (22.01.1921). RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 9–9p. Protokoll 4.2. (14.03.1923), leht 31p–32. Protokoll 1.2. (4.01.1924). RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 3.2 (30.03.1927). Vt ka; Loona uue wallavolikogu esimene koosolek. Meie Maa. 2.04.1927, lk 3.

⁵⁶⁷ Wallaametnikkude walimised Saaremaakonnas. Meie Maa. 12.01.1924, lk 1. Vrdl nt: MERIKE KIILASPÄÄ. Pärnumaa vallavalitsuste arhivaalid talurahvaajaloo allikana (1866.–1905.a.). Diplomitöö. Aadu Must (juh). Tartu 1987, lk 18. Tsaariajal käis palkade määramine ametimeeste ja volikogu vastastikuse kokkuleppe alusel. Kui kokkuleppele ei jõutud, olid olemas ka palganormid. Võrdlusena tsaariajal oli palkade piirnormid suhtes 1:4, kuid tegelikkus oli teine ja sellest peeti kinni harva.

⁵⁶⁸ RA, ERA, f.2018, n.1.s.175, leht 79p–80 Protokoll 8.4. (19.02.1934). Vt ka: Loona walla uued walitsejad. Meie Maa. 24.02.1934, lk 2.

⁵⁶⁹ RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 34p Protokoll 11.6 (16.02.1929).

⁵⁷⁰ VALDAR MÄLK. Tulevase vallaomavalitsuse vallavanemast. (Mõtteid valdade ümberkorraldamise eel). Maaomavalitsus Nr 4. 1936, lk 57–59. Vrdl ka: JUHAN KRUUSTEE. Vallavanemate palgast ja vallavalitsuste töörohkest. (Mõtteid valdade ümberkorraldamise puhul.). Maaomavalitsus Nr 5. 1936, lk 79–80.

⁵⁷¹ RA, ERA, f.2013, n.3.s.250, leht 7–7p. Protokoll 3.7 (19.12.1936).

küsimusi, miks oktoobris 1936 saabunud kiri alles kaks kuud hiljem arutusele võeti. Kas tõesti vaid sellest tulenevalt, et varem ei toimunud volikogu koosolekut. Detsembris 1936 oli laual kaks ettepanekut – üks vallavanema enda ettepanek vallavanema palga kohta, teine volikoguliikme Martin Masso esitatu. Poolthälte enamusega jäi peale Masso ettepanek tõsta vallavanema palka 25 kroonile. Vallavanema enda ettepaneku kohaselt oleks see pidanud tõusma 30 kroonini.⁵⁷²

Allikatest ja seadustest näib, et vallal oli võimalik töötasusid määrata enda initsiatiivist 1930. aastate teise pooleni. Rahvaarvust sõltuvust määrustest ei selgu.⁵⁷³ Alles 1938. aastal ei olnud palgatõus vallavanema ega volikogu otsustada, vaid aluseks oli siseministri määrus. 1938. aastal tõusis vallavanema palk 50 kroonini kuus, mis tähendas ka kulu krediitide ülekandmist. Olgugi, et selle määruse alusel võinuks vallavanema palk olla 40 krooni kuus, võeti arvesse, et Loona on vald, kus oli elanikke üle 3000.⁵⁷⁴ Palgamääramine tekitas eriarvamusi revisjonikomisjoni liikmes Aleksander Ellermaas, mistõttu asja uuriti. Segadusi tekitas, mis aastat elanike arv aluseks võtta, kas 1934 või 1938.⁵⁷⁵ Kuna 1939. aasta alguses leiti vallaelanike arvuks 2841, mispeale otsustas vallavalitsus enda initsiatiivil enam makstud palga tagantjärele eelarvesse tagasi maksta.⁵⁷⁶

Kui vallavanemate palga kindlam reguleerimine jäi 1930. aastate lõppu, siis vallasekretäri töötasu küsimus on aktuaalne juba varem.⁵⁷⁷ Seda näitavad vallavolikogu protokolliraamatud. Arvestades ülesannete hulka oli vallasekretäril valla asjaajamises äärmiselt vastutusrikas ja töömahukas amet, mistõttu oli tema palk võrreldes teiste ametitega kõrgem. Juba 1919. aasta esimese valitud nõukogu koosseisus on näha palkade mitmekordset erinevust. Kui vallavanema ja tema abi aastapalk oli vastavalt 960 ja 480 marka, siis vallasekretäril oli see 5400 marka.⁵⁷⁸

⁵⁷² RA, ERA, f.2013, n.3.s.250, leht 7–7p. Protokoll 3.7, (19.12.1936). Väljavõte Juhan Tiiki teenistuskirjas. Vt ka: RA, ERA, f.2013, n.1, s.296p. Protokoll 3.7 (19.12.1936).

⁵⁷³ Vt nt: RT 1929, 99, 670, §10 (2). RT 1926, 97, 104, § 86. Vt ka: Loorits 1922, lk 13.

⁵⁷⁴ RA, ERA, f.2013, n.3, s.250, leht 11. Protokoll 4.2, (29.03.1938). RT 1938, 21, 187. Siseministri otsus vallavanemate ja nende abide, vallasekretäride ja nende abide ning vallaomavalitsuse kantseleiteenijate palgamäärade kohta.

⁵⁷⁵ RA, ERA, f.2013, n.1, s.438. leht 18. Aleksander Ellermaa. Eriarvamine. 20.03.1938. RA, ERA, f.2018, n.1, s.284, leht 5p–6p. Protokoll 3.2. (6.08.1938).

⁵⁷⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.258, leht 64p–65. Protokoll 7.2. (14.02.1939).

⁵⁷⁷ Vt nt: VALLAOMAVALITSUSLANE. Vallasekretäride palga riigi kanda võtmise võimalustest. Maaomavalitsus Nr 8. 1932, lk 132–133. J. H. Vallasekretäride palgad ühtlustatagu. Maaomavalitsus Nr 6. 1933, lk 91–92. PEROONUS. Vallasekretäride palgaküsimusest. Maaomavalitsus Nr 9. 1934, lk 138–140. Vallasekretäride palga ja tööolude korraldamisest. Maaomavalitsus Nr 11. 1935, lk 172–174. Vt ka: TENISSON 1994, lk 17

⁵⁷⁸ RA, ERA f.2018, n.1, s.1, leht 103. Protokoll 21.2 (19.10.1919).

Vallasekretäride ja nende abide palku püüti ühtlustada ja panna üldisematele alustele. Kuigi selleks oli seaduslik alus maakonnanõukogul juba 1920. aastal⁵⁷⁹ ja allikates on mainitud ka 1920. aasta maavalitsuse ringkirja,⁵⁸⁰ võeti Saaremaal laiema otsusena ette alles 1928. aastal. Viidatud on vallaelanike arvule ning seega oli alammääraks 95 krooni kuus ja kahel abilisele kummalegi 60 krooni kuus kuni uue eelarveaastani.⁵⁸¹ Nii tuli vallavalitsusel teha aasta jooksul pea poole suurem väljaminek, kui seni oldi eelarves planeeritud. Saadi kokkuleppele, et vajamineva summa mitteleidmisel, võetakse arutusele järgneva aasta eelarvesse.⁵⁸²

Protokollist selgub, et volikoguliikmetele polnud maavalitsuse ettekirjutus – panna paika vallasekretäri palk – eriti meelt mööda. Volinik Feodor Eitea esines ettepanekuga, et „maavolikogu“ muudaks oma otsust ja jätaks vallasekretäri palganumbri ikkagi vallavolikogu otsustada.⁵⁸³ Seadustest lähtudes näib, et kui maavalitsuse määrust polnud, oli vallasekretärile tasu määramine vallavolikogu pädevuses. Selle alusel oli maavalitsusel palkade ühtlustamiseõigus, kuid see polnud kindel kohustus.⁵⁸⁴ Volikogu nõustus Eiteaga ning oli valmis vajadusel teda maavalitsusse valla esindajana teemat arutama saatma.⁵⁸⁵ Maavalitsusele Loonal tehtud otsus ei sobinud ning protesteeris administratiivkorras otsuse peale Rahukohtusse.⁵⁸⁶ Olgugi, et maavalitsuse määruse kohaselt oli vallasekretäri palgaks Loonal 90 krooni kuus, siis seda tegelikkuses ei rakendatud. Vallavalitsus oli vallasekretäri palgaks välja pakkunud 80 krooni, kuid volikogu leidis, et see oleks vallale liiga suureks väljaminekuks ning otsustas maksa 70 krooni kuus.⁵⁸⁷ Sellest näib, et vallasekretäri palk oli vallaeelarvele võrdlemisi suureks koormaks.⁵⁸⁸

1931. aastal palgamäärade ühtlustamismäärus tühistati valdade majanduslike raskuste tõttu.⁵⁸⁹ 1933. aastal võeti vastu uus määrus, milles alammäärad olid võrreldes 1928. aastaga 15–20 krooni võrra madalamad. Uues määruks korrigeeriti ka elanike arvudest sõltuvust. Kui 1928.

⁵⁷⁹ RT 1920, 69/70. 205. Asutawa Kogu poolt 4. mail 1920. a. wastuwõetud ajutine seadus wallametnikkude palga ja tööolude korraldamise kohta.

⁵⁸⁰ RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 145–145p. Protokoll 9.8. (13.07.1920).

⁵⁸¹ RT 1928, 47. 291. Saaremaa vallasekretäride ja nende abide palgamäärad. Saaremaa maavolikogu poolt 26. märtsil 1928 a. vastu võetud.

⁵⁸² RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 24–24p Protokoll 7.6 (21.08.1928).

⁵⁸³ RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 24–24p Protokoll 7.6 (21.08.1928).

⁵⁸⁴ Vrdl: RT 1926, 97, 104, §78. Vallavolikogude kodukorra alusel oli wallametnike palga määramine volikogu pädevuses. RT 1929, 99, 670, §9 (7).

⁵⁸⁵ RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 24–24p Protokoll 7.6 (21.08.1928).

⁵⁸⁶ RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 30p Protokoll 9.8. (17.10.1928). Vt ka: Vallasekretärid kohtuga palka nõudmas. Maaomavalitsus Nr 18. 1928, lk 296.

⁵⁸⁷ RA, ERA, f.2018, n.1, s.96, leht 35. Protokoll 11.5 (16.02.1929).

⁵⁸⁸ Vrdl: VALLAOMAVALITSUSLANE 1932, lk 132–133.

⁵⁸⁹ RT 1931, 103, 737. Saaremaa maavolikogu 30. märtsi 1931 otsus Saaremaa vallasekretäride ja nende abide palgamäärade tühistamise asjas.

aasta määruusega oli kuni 2000 elanikega valdades vallasekretäri tasuks 80 krooni kuus ja järgnevad elanike suurusjärgud suurenesid 500 elaniku võrra, siis 1933. aasta otsuses oli algseks 1500–2500 elanikega valdades vallasekretäri kuutasu 65 krooni. Lisaks rahalisele tasule oli vallasekretärile tasuta elamispind vallamajas, koos kütte ja valgustusega ning vallamaja juures aiamaa ja võimaluse korral lehma pidamiseks vajalik heina- ja karjamaa.⁵⁹⁰

Kui võrrelda 1920. aasta veebruaris Loona valla ametnike palku teiste Saaremaa valdadega, siis oli see toona 650 marka kuus, mis teeb aastas 7800 marka. Olemasolevatel andmetel oli kõrgem üksnes Kaarma-Suur vallas. Teistes valdades jääb see 3000–5400 marga vahele. Seejuures tuleb tähele panna, et Loona vallasekretär töötas toona ilma abiliseta. Seega oli tema töökoormus suurem võrreldes nende valdadega, kus oli vallasekretäril ka abiline.⁵⁹¹ Arvutused näitavad, et vallasekretäri palk on võrdlemisi alammäära lähedal olnud.⁵⁹² Siiski jäi see ainsaks aastaks, kus vallasekretäri töötasu oli võrreldes teiste valdadega kõrgem. 11. märtsil 1922 esines vallasekretär Friedrich Pihel vallanõukogu ees seletusega, et palk oli väike ning võimalusel anda talle kasutuseks ka maad.⁵⁹³ 1924. aastal oli see võrreldes teiste valdadega üks madalamaid.⁵⁹⁴

Arvestades vallasekretäri töökoormust, peeti saadavat tasu madalaks. Ajakirjanduse sõnul sai just palganumber otsustavaks, miks vallasekretär Hans Polikarpus otsustas Loonalt lahkuda. 1934. aastal valiti Polikarpus Harjumaal Kolga valla sekretäriks, kus palk oli Loonaga võrreldes kõrgem. Kui Loonal sai Polikarpus 70 krooni sekretäri töös ning 23 krooni kuus postiagentuuri juhatajana, siis Kolgas sai ta üksnes sekretäri töös 125 krooni kuus.⁵⁹⁵

1930. aastate teisel poolel toimus esialgu vallasekretäri töötasude ühtlustumine Saaremaa piires ning hiljem juba kogu Eestis. 14. jaanuaril 1937 on Saaremaa Ajutise Maavalitsuse Administratiivosakonna ringkirja järgi olid Saaremaal vallaametnike palgad teiste maakondadega võrreldes madalamad. Nii otsustati üle 2500 elanikuga valdades kantseleisse arvata sekretär, abi ja kantseleiametnik. Vähema elanike arvuga valdades kantseleiametnikku ei palgatud. Kuna Loonal oli elanikke üle 2500 oli vallasekretäri palk 95 krooni kuus, abil 65

⁵⁹⁰ Vrdl: RT 1928, 47. 291. RT 1933, 39. 307. Kohtu- ja siseministri 27. aprilli 1933 otsus Saaremaa vallasekretäride ja nende abijõudude palgaolude korraldamiseks.

⁵⁹¹ Wallaametnike palgad. Meie Maa. 18.02.1920, lk 3.

⁵⁹² RA, ERA f.2018, n.1, s.1, leht 145. Protokoll 9.8. (13.07.1920).

⁵⁹³ RA, ERA, f.2018, n.1, s.30, leht 69–69p. Protokoll 4.2. (11.03.1922).

⁵⁹⁴ Wallaametnikkude walimised Saaremaakonnas. Meie Maa. 12.01.1924, lk 1. Seoseid valla elanike arvu ning suuruse ja palga vahel ei õnnestunud leida. Vrdl: 1922 Üldrahvalugemise andmed 1924, lk 4–5.

⁵⁹⁵ Loona vallasekretär Polikarpus lahkub. Meie Maa. 8.10.1934, lk 2. Meie Maas on ekslikult märgitud Kõnnu vald. Siiski läks Polikarpus tagasi Kolga valda.

krooni kuus ja kantseleiametnikul 45 krooni kuus. Seejuures oli palk 5 krooni väiksem, kui vallapoolt oli ametnikele antud prii korter.⁵⁹⁶

1938. aasta siseministri määrusega ühtlustati vallasekretäri palgad kogu Eestis. Nii oli vallasekretäri palk 3001–5000 elanikuga vallas 135 krooni kuus, kusjuures sekretäri abi palk ei sõltunud enam valla suuruselt. See oli 1938. aastast igal pool 75 krooni.⁵⁹⁷ See omakorda tähendas muudatusi ka eelarveis.

Kokkuvõtvalt nähtub, et vallavalitsuse liikmete palgad võisid 1920.–1930. aastatel varieeruda võrdlemisi palju.⁵⁹⁸ Siinkohal mängis kahtlemata rolli valla majanduslik olukord. Kuigi juba 1920. aastal oli antud võimalused töötasude ühtlustamiseks määrused nii Eesti kui ka Saaremaa tasandil, ei olnud Loona vallas selleks võimekust. Esimene samm tehti 1928. aastal ja seegi polnud vallavolikogule meeltnööda. Vald soovis selles küsimuses olla iseseisev ja teha otsused ise. Hoolimata Saaremaa maavalitsuse ettekirjutusest suutis Loona valla volikogu saada vallasekretäri kokkuleppele, et määruks olevat palka talle ei maksta. Majanduskriisi aastad pidurdasid vallasekretäride tasude ühtlustamist ja suurendasid taaskord valdade vahelist ebavõrdsust. Veel 1930. aastate keskpaiku võis vallasekretäri lahkumise põhjuseks olla parem palk mõnes teises vallas või mõnes teises Eesti piirkonnas. Alles 1938. aastaks jõuti nii kaugemale, et vallasekretäri palk ei olenenud enam piirkonnast, vaid see ühtlustati kogu Eestis, vastavalt valdade elanike arvudele. Võib väita, et omariikluse kahekümne aastaga jõudsid vallaametnike palgad lõpuks võrdsematele ja kindlamatele alustele.

⁵⁹⁶ RA, ERA, f.2013, n.3, s.229, leht 15. Protokoll 4.12 (27.02.1937). Väljavõte Salme Roosi teenistuskirjas. Protokolliraamat ise tänaseni säilinud ei ole. RA, ERA, f.2013, n.3, s.229, leht 17. Kõigile vallavalitsustele Saaremaal.

⁵⁹⁷ RA, ERA, f.2013, n.3, s.229, leht 24. Protokoll 4.2. (29.03.1938) Väljavõte Salme Roosi teenistuskirjas. Vt ka: RT 1938, nr 21, 187. Siseministri otsus vallavanemate ja nende abide, vallasekretäride ja nende abide ning vallaomavalitsuse kantseleiteenijate palgamäärade kohta.

⁵⁹⁸ Vt nt: PEROONUS. Vallasekretäride palgaküsimusest. Maaomavalitsus Nr 9. 1934, lk 138–140.

KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks oli jälgida valla võimuorganite ja -ametnike tegevust 1919–1939 ühe vallaarhiivi dokumentatsiooni näitel. Töö rajaneb Loona valla materjalidele. Uurimuse ajalised raamid määrasid ühelt poolt 1919. aasta valla valimised ja teiselt poolt 1939. aasta vallareform, mille käigus Loona vald asendus Kaarma vallaga. 31. märtsini 1939 töötanud ühtsest Loona vallast saame rääkida alates 1891. aastast, mil kaheksa Kaarma kihelkonna põhjapoolsemat mõisavalda liideti ühtseks vallaks.

Kohalikel elanikel oli võimalik vallaasjades kaasa rääkida nii valimistel kui ka palvekirjade ja ettepanekute esitamise teel. Alates 1917. aastast oli kõigil kohalikel elanikel võimalus oma esindajaid valida perioodiliselt toimuvatel ühetaolistel valimistel. Valimisaktiivsus Loonal aastate lõikes kõikus. Algusaastatel, 1919. ja 1923. aastal jäi see vaid 30% kogu valimisealisest elanikkonnast. Lisaks kehvadele ilma- ja teeoludele (1923) ning jaoskondade kaugusele, olid madalal aktiivsusel kindlasti poliitilised põhjused. 1919. aasta poliitilised keeristormid jätsid saarerahvale oma jälje. 1923. a pärssisid aktiivsust nii valimiste rohkus samal aastal kui ka pettumine 1921. aasta valimistes ning vallavõimus, kuna valimistulemused jäid nimekirjade kokkupanemisel tehtud vea tõttu kinnitamata. Uus esinduskogu sai võimule alles 1923. aastal, vähem kui aasta enne järgmisi valimisi. 1930. aastatel valimisaktiivsus tõusis, mille üheks ajendiks võis olla ka Elme jaoskonna eraldamine Loona jaoskonnast, millega valimisjaoskond jõudis Loona valla läänepoolsemate külade lähedale. Keskmiselt oli Loona vallas valimisaktiivsus pool hääleõiguslikest kodanikest. Mõnel aastal ületas see 60% piiri, kuid enamasti jäi see alla poole. Naiste aktiivsus jäi meeste omale alla. Kandidaatide seas oli naisi vaid 1921. aastal. Ehkki Eestis olid naised ühed esimesed, kes said aktiivse ja passiivse valimisõiguse Euroopas, ei kasutanud saare naised neid õigusi ülearu agaralt.

Erakondadesse kuulumine oli Loonal võrdlemisi tagasihoidlik. 1920. aastatel annavad tooni pigem erinevad agraarse suunitlusega põllumeeste esindused ja nimekirjad. Aastate jooksul mõned nimekirjad kadusid ja liitusid üksteisega, kuid 1930. aastatel andsid Loona vallavalitsuses endiselt tooni agraarse suunitlusega valimisliidud. Kuigi 1934. aasta vallavalimistel osalesid ka vabadussõjalased, ei saavutanud nad piirkonnas kuigi suurt toetust.

Mõnel külal ei olnud vallaesinduskogus kogu uuritava perioodi jooksul ühtki esindajat. Üllataval kombel on vallaäärealadel asunud Tõrise küla olnud esindatud juba valla algusaastatest alates. Vallakeskusest eemalolek võis aktiviseerida piirkonna mehi, et teha oma

küla hääli vallas kuuldavaks. Lähematel küladel, mis asusid tihedalt Kaarma kihelkonna keskosas, oli ka siis, kui oma meest esinduskogus polnud, võimalik asju ajada naaberküla mehe kaudu. Ilmselt mängis oma rolli ka valimisjaoskonna lähedus. Mida lähemal see valijale asus, seda suurema tõenäosusega selle piirkonna mees valituks osutus.

1919–1939 võttis vallavolikogu tööst osa kokku 89 valimisealist meest ehk umbes 5% kogu valla valimisealisest elanikkonnast. Aktiivsemad tegelased kuulusid kolme-nelja vallanõukokku/-volikokku. Valimistel osaleti maksimaalselt viiel korral. Aktiivsemateks meesteks saab pidada vallavanem Jaen Prisket, abivallavanemat Johannes Prisket ja vallasekretäri Friedrich Pihelit, kes osalesid neljal-viiel korral valimistel ja neljal korral osutusid ka valituks. Vähemalt kolmes volikogu koosseisus oli uuritaval perioodil 13 meest ja kandidaati 31. Valdav osa esinduskogu liikmetest olid vähemaktiivsed, osaledes vaid ühe koosseisu töös. Keskmise Loona esinduskogu liige oli 40. aastates pereisa, kes kuulus vähemalt ühte koosseisu ning igapäevaselt tegeles talupidamise-põllutööga.

Lisaks väheaktiivsete volikoguliikmete suurele hulgale näitab volikogu isikkoosseisu voolavust ka asjaolu, et varasema omavalitsuskogemustega (1919. aastale eelneva kogemusega) mehed moodustasid volikogus pigem vähemuse. Aja jooksul nende hulk pidevalt vähenes. Juba 1920. aastatel polnud võimu juures mitte niivõrd varasemad kogenud tegijad, vaid uus ajastu tõi sinna uusi inimesi. Märkimisväärne on Juhan Eitea osalus Loona vallaorganite töös. Eitea oli nii ühendatud Loona valla esimeses koosseisus 1892. aastal kui ka osutus valituks veel 1934. aastal – viimasesse Loona valla volikokku. Siiski moodustas Loona valla poliitiliselt aktiivsema osa väike hulk vallaesindajaid.

Vallavolikokku kuulumine oli pigem auamet, kuna saadav päevaraha oli sümboolne. Vallavolinikel oli võimalik küll komisjonidesse kuulumiste eest lisatasusid saada ja vaid üksikutel polnud lisaülesannet ja mõnel aktiivsemal oli neid isegi mitu. Loonas näib mehi olevat ajendanud võimu juurde pürgima pigem valla või küla ühised kasud, mitte kitsad isiklikud majanduslikud huvid. Otsustes valitses pigem üksmeel ja kompromissotsuseid langetati vähem. Hääletustel ei joonistu välja selgeid poliitilisi jõujooni oma valimisliidu ja teiste vahel, vaid pigem hääletati enese sisetunde järgi. Seejuures ei näita protokollid teravaid vastasseise ega teiste volinike nõrgestamist. Protokollidest on näha koosolekute koostöist meeleolu.

Vallaomavalitsuse töös on raske jälgida riigivõimu teostamist kohapeal. Täideti seaduslikke ettekirjutusi ja kohustusi ning seda kontrollis maavalitsus. Kontrolli- ja järelevalvefunktsioon oli olulisem 1920. aastail, mil vallaomavalitsustega seonduv ei olnud uute seadustega veel

täpselt reguleeritud. Kiiremini viidi ühtsele alusele vallaomavalitsuste valimised ja toimimine. Riigivõimu teostamine muutub nähtavamaks 1937. aasta järel, mil vallaametnikud kinnitati ametisse siseministri poolt.

Kui tsaariaja lõpul oli vallavanemal suur administratiiv- ja politseivõim, siis vabariigi ajal tema roll kahanes ja tema võimu piirasid vallavolikogu ja -valitsus. Läbi kahe aastakümne oli vallavanema amet üsna sarnasel määral ihaldusväärne; kandidaatide arv oli keskmiselt viie ümber. Uuritaval perioodil oli Loonal ametis kuus vallavanemat, kellest üks – Jaen Priske – osutus valituks lausa kolmel korral. Priske oli vallavanemaks vastutusrikkal perioodil, mil Loona valla omavalitsus sai seatud kindlale alusele. Üldiselt oli Loona valla vallavanem neljakümnendates pereisast algharidusega põllumees, kes tegeles vallatööga oma igapäevatöö kõrvalt. Vabariigi algaastatel vallavanema palganumber muutus pidevalt. Tasumäärad reguleeriti üle Eesti ühtsetele alustele alles 1930. aastate lõpus ning enne seda võisid erinevate piirkondade vahel olla üsna suured käärid. Palk polnud peamine ja võib olla isegi mitte oluline vallavanemaks kandideerimise motiiv.

Vallavanema abi ametikoht oli vähem prestiižne. Olgugi, et tegemist oli vallavanema parema käega, oli ta töö sisuks vaid vajadusel vallavanema asendamine ja tema nõustamine. 1919–1939 oli Loonal ametis seitse vallavanema abi, kellest kolm olid ametis lausa mitmel korral. Huvi selle ameti vastu oli ka tagasihoidlikum. Vallavanema abi häält on uuritavates allikates väga vähe kuulda.

Vallasekretär oli valla üheks tähtsamaks ja hinnatumaks ametnikuks, kellel õlgadel oli suur vastutus. Tema isikust sõltus valla üldine asjaajamise korrektsus. Loona vallas oli vallasekretäri ametikoht võrdlemisi stabiilne – aastatel 1919–1939 oli ametis kolm isikut. Selline järjepidevus tagas ka asjaajamise järjepidevuse ja korrektsuse. Teisalt näitas 1933. a vallavalitsuskriis, milleni võib viia olukord, kus vallasekretär on jäänud liiga kaua ametisse. Loona vallasekretär Friedrich Pihel oli vallaametitesse kaasanud ka oma perekonnaliikmeid. Ilmselt seetõttu tekkisid tal vastuolud oma abidega. Samuti nähtub allikatest, et vallasekretär hakkas vähem tähelepanu pöörama dokumentatsiooni ja arhiivi korrashoiule, milline töö tuli järeltulijatel ära teha. Ühtlasi väheneb Piheli mantlipärijate ajal protokollides ebamääraste väljendite hulk ning Loona valla protokollimiskultuur paranes. Enam ei jäänud ka maavalitsusele silma väljendeid, mille tõttu lükkus mõne otsuse kinnitamine edasi.

Vallasekretäri palk oli küll vallaametnikest kõrgeim, ent ometi ei vastanud see ei töö mahule ega vastutusele. Sarnaselt tsaariajale oli vallasekretäril endiselt võimalik saada lisatasusid

erinevate dokumentide koostamise eest, mida tuli erakorraliselt ette võtta (teede nimekirjad, vallaelanike nimekirjad). Loonal täitis vallasekretär lisaks valla postiagentuuri juhi ja vallakohtu sekretäri ametit, mis võimaldas saada ka lisaraha. See näitab, et töökoormus oli väga suur. Vallasekretäride palk oli üks esimesi, mida maavalitsused hakkasid oma määrustega reguleerima. Saaremaal pärineb konkreetsem määrus 1928. aastast, mil see tekitas pahameelt vallavolikogus. Vald soovis palga üle ise otsustada. Hoolimata piirmäärast otsustas volikogu vallasekretärile palka vähem maksta, kuna vallal polnud enamaks vahendid. Esialgu küll vallasekretär nõustus, kuid asi jõudis ka kohtusse ja võitjaks jäi lõpuks ikkagi vald. Majanduskriisi aastail 1931. aastal määrad tühistati ja ka 1933. aasta krooni devalveerimise järgselt olid summad 1928. aasta omast madalamad. Väidetavalt sai just palk põhjuseks, miks Loona usaldusväärne ja rahva seas hinnatud vallasekretär Hans Polikarpuse mandrile tagasi pöördus. Seega võis palkade varieeruvus piirkonniti panna vallasekretäre kaaluma siirdumist teistesse – tasuvama tööga valdadesse.

Saaremaa vallasekretäride palk jäi mandri ametivendade omast madalamaks, sest saare valdade tulubaas oli väike, kinnisvara ja tööstusi oli minimaalselt. Valdade eelarved sõltusid väga suures osas vallaelanikelt kogutavatest maksudest. Saaremaa vallad pidid rohkem jälgima, kui palju ja millele kulutada. Elanikelt võetavad maksud oli kindel, ent piiratud ressurss, mida polnud võimalik hõlpsalt suurendada, kuna isikumaksu reguleerisid seadused. Seevastu vallaettevõtetelt või kinnisvaradelt oli võimalik kasumit teenida. Vallaametnike palgad seati ühtsematele alustele 1938. aastal, mil üle Eesti kinnitati ka vallasekretäridele palgamäärad, mis sõltusid vallaelanike arvust.

1933. aasta vallasekretäri ja tema abi valimised torkasid silma saarlaste vähesusega. Kui 1920. aastatel hoidis vallakantseleil silma peal Saaremaa enda mees Friedrich Pihel, siis 1930. aastatel usaldati töö võõrastele (mandrilt pärit Hans Polikarpusele ja hiidlasele Salme Roosile). Töökuulutse ilmumine üleestilises ajalehes näitab, et vallasekretär oli hinnatud ametnik ning vajadusel otsiti teda väljastpoolt kodusaart. Kõrvutades infot 1933. aasta vallavalitsuse kriisiga, taheti nii ilmselt vältida järgnevat huvide konflikti, mis väikeses piirkonnas võis tekkida. Nii puudusid vallasekretäril kontaktid piirkonnaga ja oli võimalik erapooletumalt tööd teha.

Kuna maavalitsus kontrollis vallavalitsuste tööd, raskendas see vallaametnikel pelgalt isiklike või grupi huvide tagaajamist. Isiklike huvide tagaplaanil olekut võib järeldada sellestki, et volikogu otsused sündisid pigem üksmeelselt, ilma suuremate lahkkelideta. Vallavalitsus näib olevat töötanud täiesti konsensuslikult, kuigi 1933. aasta vallavalitsuskriis lõi ühtsuse korraks kõikuma. See lahkeli jäi vallasekretäril protokolliraamatusse kandmata.

Sarnaselt tsaariajale olid vallaomavalitsuse peamiseks aruteluvaldkonnad seotud vallavõimu enda asjaajamise, hariduse ja hoolekandega, ehkki viimase aktuaalsus oli vähenenud ning kasvanud maksude tähtsus. Levinuimaks olid maksude vähendamise palved, mille hulk suurenes eriti kriisiaastatel. Vallaomavalitsus võis mõjuvatel põhjustel vabastada ka väljaspool vaeste nimekirja olevaid inimesi maksudest. Valla esinduskogu istungid toimusid suuremalt jaolt valla vallaorganite initsiatiivil (56% juhtudest); 44% juhtudest lähtus ettepanek asutustelt, maavalitsuselt, tavakodanikelt, õpetajatelt jt.

Magistritöö keskendus vallavõimu institutsionaalsele küljele ja võimu teostamise praktikatele. Ehkki vallaomavalitsuse tööd reguleeriti seaduste ja korraldustega, selgub tegelik töö ja teemavaldkonnad, millega ja kui suures mahus kohalikud omavalitsused tegelesid alles protokollide jt materjalide läbitöötamise käigus. See annab järgnevatele uurijatele lähtekoha, mis teemade kohta ja mis laadi infot võib leida kohalike omavalitsuste protokolliraamatutest. Lähemat käsitlemist vääriksid kindlasti vallaeelarved ja -maksud, mis käesolevas töös palju tähelepanu ei pälvinud. Allikatest leiab infot maade ja metsade kohta, halduspiiride ja teedevõrgu, hariduse ning hoolekande kohta. Erinevalt tsaariajast ei tulnud vallavalitsusel ja -volikogul enam tegeleda elanike omavaheliste vaidluste lahendamisega.

Kahe aastakümne protokollide läbi töötamine oli ajamahukas ettevõtmine ning nende lähenemise metoodika väljatöötamine oli pidev protsess, mis täienes töö käigus, kui ilmnedid uued või ootamatud aspektid. Edasises uurimistöös on võimalik laiendada valdade hulka, ent piirata ajalisi raame mõne konkreetse valimistevahelise perioodiga ja keskenduda ühele valdkonnale, millega vallavõim tegeles. Kuna juba ühe valla tervikuurimine oli mahukas ettevõtmine, on võrdlusandmeid otsitud vaid publitseeritud kaasaegsetest brošüüridest ja ajakirjandusest. Loodan, et järgnevad uurijad saavad käesolevast tööst mõtteid ja pidepunkte teiste valdade uurimiseks. Ainult nii saame võimalikult tervikliku ja mitmekesise pildi kohalikust valitsemisest Eesti valdades sõdadevahelisel perioodil.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv Tallinnas (RA, ERA)

Fond 2018 – Kaarma vallavalitsus

Fond 2013 – Saare maavalitsus

Fond 40 – Omavalituste talitus

Fond 31 – Riigikantselei

Fond 78 – Eesti Ajutine Maanõukogu

Rahvusarhiiv Tartus

Fond EAA 223 – Loona vallavalitsus *Kihelkonna kihelkonnas*⁵⁹⁹

Fond ERA 5155 – Saare Maavalitsus (Saaremaa vallavalitsuse arhiiv)⁶⁰⁰

EELK Kaarma koguduse arhiiv kohapeal

Kasutatud kirjandus

Seadused ja määrused

RT 1919, 78, 149. Seadusandliku delegatsiooni poolt 11. okt. 1919. a. wastuwõetud omawalitsuse ajutine järewalwe seadus.

RT 1920, 113/114. Eesti wabariigi põhiseadus.

RT 1920, 18/19, 83. Ajutine seadus valla- ja maakonna-omavalitsuste sissetulekute, väljaminekute, eelarvete ja aruannete kohta.

RT 1920, 69/70. 205. Asutawa Kogu poolt 4. mail 1920. a. wastuwõetud ajutine seadus wallametnikkude palga ja tööolude korraldamise kohta.

⁵⁹⁹ Enamik fondis olevaid säilikuid kuuluvad ikkagi Kaarma kihelkonnas olnud Loona vallale.

⁶⁰⁰ Uurimistööd alustades olid allikad veel Saaremaal. 2019/20 viidi need hoiule Rahvusarhiivi.

RT 1921, 26, 18. Seadus vallanõukogude walimise kohta (4. apr. 1921 a.).

RT 1924, 14/15, Kuresaare linnawolinikkude nimekiri. Walitud 1. ja 2. detsembril 1923 a. 1. jaanuarist 1924 a. järgmise kolme aasta peale.

RT 1924, 83/84, 58. Omawalitsuste maksuseaduste muudatuste seadus.

RT 1925, 55/56. Saaremaa maakonnawalitsuse teadaanne.

RT 1926, 97, 104. Wallawolikogude walimise ja wallawolikogude ning wallawalitsuste korraldamise seadus.

RT 1928, 47, 291. Saaremaa vallasekretäride ja nende abide palgamäärad.

RT 1929, 99, 670. Vallavolikogude kodukord.

RT 1933, 39, 307. Kohtu- ja siseministri 27. aprilli 1933 otsus Saaremaa vallasekretäride ja nende abijõudude palgaolude korraldamiseks.

RT 1934, 45, 399. Jahiseadus.

RT 1937, 32, 310. Vallaseadus.

RT 1938, 21, 187. Siseministri otsus vallavanemate ja nende abide, vallasekretäride ja nende abide ning vallaomavalitsuse kantseleiteenijate palgamäärade kohta.

Eesti Vabariigi põhiseadus. Eraväljaanne. Tallinn 1933.

Eesti Vabariigi põhiseadus. Rahvuskogus vastu võetud 28.07.1937.

Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. MADISE, ÜLLE; KALMO, HENT; KASK, OLIVER; PRUKS, PEEP (toim). Tallinn 2020.

Perioodika

-.-. Maawalimiste lähenemisel. Meie Maa. 12.03.1927, lk 2.

-A.- Loonalt. Meie Maa. 28.03.1923, lk 3.

Andmed vallanõukogude valimiste üle Saaremaa maakonnas: Loona. Saaremaa vallanõukogude valimistagajärgede kokkuvõte 1923 a. Maaomavalitsus Nr 2. 1923, lk 41.

ARWUSTAJA. Kärlalt. Meie Maa. 14.11.1923, lk 3.

[AVIKSON, HEINRICH]. Kas valitav või palgatav vallasekretär?. Maaomavalitsus Nr 7. 1924, lk 114–115.

- [AVIKSON, HEINRICH]. Kas vallasekretärid on praegu vallavalitsuse liikmed ja kas nad kuuluvad ümbervalimisele?. Maaomavalitsus Nr 2. 1927, lk 19–20.
- [AVIKSON, HEINRICH]. Valime oma valitsusi ja omavalitsusi. Maaomavalitsus Nr 6. 1930, lk 91–92.
- AVIKSON, HEINRICH. Kuidas tuleb hinnata hulga nimekirjade nähtust maa- ja vallavolikogude valimisel?. Isik tõrjub rühma tahaplaanile. Maaomavalitsus Nr 4 1930, lk 59.
- E. K. KESKTOIMKOND. Karskusmeelsed wallawalimistele! Meie Maa. 25.05.1921, lk 1.
- E. Pihtlast. Meie Maa. 3.11.1923, lk 3.
- EENPALU, KAAREL. Kõne Võrumaa vallavanemate vannutamisel. Meie Maa 18.06.1937, lk 3.
- Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei Saaremaa Komitee. Tööline ja maatamees, wabadik, asunik ja väikepõllupidaja. Uus Rahva Hääl. 15.03.1927, lk 2.
- End. Loona walla sekretäri F. Piheli seletus. Kiri toimetusele. Meie Maa. 9.11.1933, lk 4.
- I. Loona wallavolikogu esimene koosolek. Saaremaa. 2.04.1927, lk 1.
- J. H. Vallasekretäride palgad ühtlustatagu. Maaomavalitsus Nr 6. 1933, lk 91–92.
- J. KG. Kuidas tuleks vallavanemate mõju tõsta?. Maaomavalitsus Nr 4. 1935, lk 55, 60.
- JUHAT, F[EODOR]. Miks lahkus L. wallasekretär F. Pihel? (Kiri toimetusele). Meie Maa. 28.10.1933, lk 3.
- K. Walla nõukogu walimistest. Meie Maa. 4.05.1921, lk 2.
- KEEGI. Torgust. Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2.
- KIIDER, K. Uued walla nõukogud. Meie Maa. 27.09.1919, lk 1.
- KINDLAM, E. Kiri Mustjalast (Lõpp). Saaremaa. 21.12.1918, lk 3–4.
- KIVI, PRIIT. Saaremaa aastail 1930–1931. Meie Maa. 25.01.2016, lk 4–5.
- KIVI, PRIIT. Saaremaa aastail 1932–1933. Meie Maa. 8.02.2016, lk 4–5.
- Korraldused uutes walimisteks. Meie Maa. 18.11.1933, lk 2.
- KRUUSTEE, JUHAN. Vallavanemate palgast ja vallavalitsuste töörohkusest. (Mõtteid valdade ümberkorraldamise puhul.). Maaomavalitsus Nr 5. 1936, lk 79–80.
- Kuulutus. Meie Maa 23.06.1919, lk 2.
- KÖRWALSEISJA. Nimekirjade rohkus Lümandas. Meie Maa. 23.01.1930, lk 2.

Kärlalt. Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2.

—L. Wallanõukogude walimised. Meie Maa. 29.06.1921, lk 1.

LAANET-NUUT, IVIKA & VAHER, ARDO. Meie Maa lõpetab tänasega ilmumise. Meie Maa 22.04.2022, lk 1.

LAUS, RIIDU. Kas on praegune aeg wallanõukogude walimiseks kohane?. Meie Maa. 23.04.1921, lk 2.

LEX. Uus maakonnanõukogu. Meie Maa. 19.12.1923, lk 2.

Loona põllumees Juhan Eitea suri. Teataja. 6.04.1936, lk 8.

Loona sai naissekretäri. Päewaleht nr 317. 17.11.1934, lk 2.

Loona sai naissekretäri.. Meie Maa. 16.11.1934, lk 2.

LOONA SASSA. Loona wald. Meie Maa. 29.04.1933, lk 2.

Loona sekretär asus ametisse. Meie Maa. 3.12.1934, lk 1.

Loona sekretär asus ametisse. Saaremaa Teataja. 5.12.1934, lk 4.

Loona tegelasi ja seltse. Wald, kus walmistatakse korstnaid trepikiwe ja monumente. Saaremaa Teataja. 8.10.1934, lk 4.

Loona uue wallawalitsuse. Saaremaa Teataja. 9.05.1930, lk 2.

Loona uue wallawolikogu esimene koosolek. Meie Maa. 2.04.1927, lk 3.

Loona wald wajab kutselist... Päewaleht nr 332. 5.12.1933, lk 8.

Loona walla sekretär lahkub ametist. Meie Maa. 24.10.1933, lk 4.

Loona walla uued walitsejad. Meie Maa. 24.02.1934, lk 2.

Loona wallasekretär lahkub. Rahva Hää. 9.10.1934, lk 3.

Loona wallasekretär Polikarpus lahkub. Meie Maa. 8.10.1934, lk 2.

Loonal kõneldakse, et... Saaremaa Teataja. 10.12.1934, lk 4.

Loonal waliti wallasekretär. Meie Maa. 19.12.1933, lk 1.

Loonalt. Ei lasknud allkirja anda. Meie Maa. 18.01.1927, lk 2.

Lümmada... Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2.

„MAAOMAAVALITSUSE“ TOIMETUS JA TALITUS. Eesti Maakondade Liidu häälekandja „Maaomavalitsus“. 1926, nr 20, lk 323.

MAAOMAAVALITSUSE“ TOIMETUS JA TALITUS. Ajakirja tellimine 1937. a peale on avatud. 1937, nr 1, lk 16.

MAASAAJA. Haridusline karske komisjon. Saaremaa 12.04.1922, lk 11.

Maawalimistel esinewad 23 nimekirja. Saaremaa. 19.02.1927, lk 1.

MADISSON, EUGEN. Vallavanemate distsiplinaar võimust. Maaomavalitsus 4. 1924, lk 148–149.

MAIDRE, VILLEM. Vallavanemate karistusõigus ja selle käsitamine. Maaomavalitsus Nr 3, 1938, lk 35–37.

„Majesteedi“ vaikne palveõhtu. Meie Maa. 9.09.1933, lk 2.

MART. Saaremaa „marmori riigist“. Loona tegelasi ja seltse. Meie Maa 12.05.1937, lk 2.

MASSO, W[ASSILI]. Kiri toimetusele. Meie Maa. 2.11.1933, lk 4.

Mustjalast. Saaremaa. 5.12.1918, lk 3.

Mõne reaga. Loona sekretär asus ametisse. Saaremaa Teataja. 5.12.1934, lk 4.

MÄLK, VALDAR. Tulevase vallaomavalitsuse vallavanemast. (Mõtteid valdade ümberkorraldamise eel). Maaomavalitsus Nr 4. 1936, lk 57–59.

NEGGO, VICTOR. Kõigile walla nõukogude walimiste komisjonidele. Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2.

NURK, HANS. Vallasekretärid tulevad ametisse valida vallanõukogude poolt määramata aja peale. Maaomavalitsus. Nr 13. 1926, lk 227–228.

NÄGIJA. Tõrise jäeti tahaplaanile. Meie Maa. 23.01.1930, lk 2.

ONKEL. Pihlast. Meie Maa. 5.12.1923, lk 3.

PAO, BRUNO. Muutused riigi valitsemises ja kohalikus elus. 1934–1935. Meie Maa. 22.02.2016, lk 4–5.

PAO, BRUNO. Mööda tõusurada autoritaarse põhiseaduse poole. 1936–1937. Meie Maa. 7.03.2016, lk 4–5.

PAO, BRUNO. Saarlased kohanevad ajanõuetega. 1922–1923. Meie Maa. 23.11.2015, lk 4–5.

PAO, BRUNO. Viimased vabad Eesti tõusuaastad suure sõja eel. 1938–1939. Meie Maa. 21.03.2016, lk 4–5.

PEROONUS. Vallasekretäride palgaküsimusest. Maaomavalitsus Nr 9. 1934, lk 138–140.

Pihel, Friedrich – omavalitsustegelane. Waba Maa. 20.06.1935, lk 6.

PIHEL, FRIEDRICH. Kiri toimetusele. Meie Maa. 27.01.1927, lk 1.

PIHEL, FRIEDRICH. Kiri toimetusele. Saaremaa. 28.01.1925, lk 3.

„POST“ Omavalitsuse päevauudised. Vallasekretärid oma seisukorda kindlustamas. Maaomavalitsus Nr 17. 1925, lk 274–275.

PRISKE, JAAN. Kirjad toimetusele. Meie Maa. 2.04.1921, lk 3.

PRISKE, JAAN; SEPP, ALEKSANDER & PIHEL, FRIEDRICH. „Saaremaa“ toimetusele. 19.04.1922, lk 2.

Pudemeid Loonalt. Meie Maa. 13.12.1932, lk 1.

Põllumehed kõigis waldades wõidukad. Saaremaa Teataja. 11.03.1930, lk 1.

PÄTS, KONSTANTIN. Omavalitsuse mõttest. Maaomavalitsus 10. 1933, lk 149–154.

PÜÜA, ENDEL. Eesti aja esimesed sammud Saaremaal. 1918–1919. Meie Maa. 26.10.2015, lk 4–5.

PÜÜA, GAREL. Elu Saaremaal: rahareformist vanglapulmadeni. 1928–1929. Meie Maa. 11.01.2016, lk 4–5.

PÜÜA, GAREL. Moodsad masinad vallutasid Saaremaa. 1926–1927. Meie Maa. 21.12.2015, lk 4–5.

R. S. Walimised walla omavalitsustesse. Vaba Saaremaa. 15.03.1919, lk 1.

Revideeriti Saaremaa valdu. Meie Maa. 15.03.1937, lk 3.

-S. Randwerest. Meie Maa. 10.11.1923, lk 2.

Saaremaa ajalehed: Loona sai naissekretäri. Rahva Hääl. 20.11.1934, lk 4.

Saaremaa maakonna nõukogu liikmete ja nende kandidaatide nimekiri. Meie Maa 23.03.1921, lk 4.

Saaremaa waldade kroonikat. LOONA. Saaremaa Teataja. 27.04.1933, lk 2.

Saaremaa walimiskomitee teadaanne. Meie Maa. 23.01.1930, lk 4.

Saaremaa vallanõukogude valimistagajärgede kokkuvõte 1923 a. Maaomavalitsus Nr 2. 1923, lk 41.

Saaremaa vallavalitsuste ametnikud ja nende palgad 1927 a. Maaomavalitsus Nr 18. 1927, lk 328.

Saaremaalt. Esimene naissekretär Saaremaal. Maa Hääl nr 137. 20.11.1934, lk 6.

Saaremaalt. Esimene naissekretär Saaremaal. Waba Maa nr 271. 17.11.1934, lk 6.

Saaremaalt. Maa Hääl 24.02.1934, lk 6.

Saaremaalt. Raske õnnetus jalgrattasõitjaga. Uus Eesti nr 118, 2.05.1936, lk 9.

Sotsialistlikkude ja teiste pahempoolsete maapidajate... Rahva Hääl. 11.12.1931, lk 4.

SUURKIVI, ALBERT. Vallaomavalitsuste korraldus tulevikus. Maaomavalitsus 10, 1933, lk 184–187.

TEETSOV, JAAN. Saaremaa põllumehed leinawad oma kaaswõitlejat. Karl-Eduard Sepp †. Saaremaa Teataja. 14.01.1931, lk 1.

-TU. Kui ühineda, siis seda hästi teha. Meie Maa. 10.10.1923, lk 2.

U. vallasekretär. Küsimus nr 12. Vallavolikogu liikme päevarahadest. Maaomavalitsus nr 4 1930, lk 72.

ULUOTS, JÜRI. Omavalitsuste tähtsusest Eesti ajaloolisest seisukohast. Maaomavalitsus 10. 1933, lk 154–160.

Uute nõukogude walimiste tagajärgedest waldades. Meie Maa. 30.09.1919, lk 2.

Walla- ja maakonna omawalitsuste walimised käesolewal sügisel. Meie Maa. 11.08.1923.

Wallaametnikkude walimised Saaremaakonnas. Meie Maa. 12.01.1924, lk 1.

Wallanõukogude walimised edasi lükatud. Saarte Kaja. 20.03.1919, lk 3.

Vallanõukogude valimistagajärgede üldkokkuvõte 1923 a. Maaomavalitsus. Nr 8. 1924, lk 142–143.

VALLAOMAAVALITSUSLANE. Vallasekretäride palga riigi kanda võtmise võimalustest. Maaomavalitsus Nr 8. 1932, lk 132–133.

Vallaomavalitsuste 1936/37. a. eelarvete täitmise aruannete üldkokkuvõtted. Maaomavalitsus. Nr 1. 1938, lk 8–9.

Vallaomavalitsuste tulude ja kulude kokkuvõtted 1931/1932. Maaomavalitsus. Nr 6. 1933, lk 88–89.

Vallasekretärid kohtuga palka nõudmas. Maaomavalitsus Nr 18. 1928, lk 296.

Vallasekretäride palga ja tööolude korraldamisest. Maaomavalitsus Nr 11. 1935, lk 172–174.

VALLASEKRETÄÄR A.--P. Vallasekretäär olgu palgaline ametnik. Maaomavalitsus Nr 17. 1925, lk 271–272.

VALLASEKRETÄÄR J. K. Suitsetamisele omavalitsuse asutustes tuleb piir panna. Maaomavalitsus. 1925, nr 5, lk 74–75.

Wallawalimistest. Vaba Saaremaa. 22.03.1919, lk 2.

Wallawolikogude walimised lähenewad. Saaremaa. 8.01.1927, lk 1.

Walmistugem omawalitsuste walimisteks. Rahva Hääl. 24.01.1930, lk 2.

VELLNER, FERDINAND. Kohapealse valitsemise korraldamisest maal. Maaomavalitsus 6, 1934, lk 83–87.

VELNER, VÄRDI. Omavalitsuse osa omariikluse arengus. Maaomavalitsus Nr 12, 1938, lk 181–187.

ÜKS PALJUDE NIMEL. Loonalt. Küsimus neile, kellesse asi puutub. Meie Maa 12.04.1922, lk 3.

ÜKS. Käralt. Meie Maa. 13.11.1923, lk 3.

ÜKS. Loonalt. Meie Maa. 22.01.1921, lk 3.

ÜS. Loonalt. Suur posti kadumaminek wallamajas. Saaremaa. 24.01.1925, lk 3.

X. Abruha wallast. Meie Maa. 3.11.1923, lk 3.

Kirjandus

1922 a. Üldrahvalugemise andmed: VII-b: Saare maakond. Tabelid. Tallinn 1924.

Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. Rahvusarhiiv. (27.10.2021) <http://www.ra.ee/apps/andmed/index.php/matriikkel/view?id=3354>

ANT, JÜRI. Saaremaa poliitiline elu 1918–1940. Saaremaa 2: ajalugu, majandus, kultuur. JÄNES-KAPP, KÄRT; RANDMAA, ENN; SOOSAAR, MALLE (toim-d). Tallinn 2007, lk 264–289.

Eesti arvudes 1920–1935. Tallinn 1937.

- Eesti kohalik omavalitsus ja liidud 100. Omavalitsustegelased I. LÄÄNE, SULEV; MÄELTSEMEES, SULEV; VARE, RAIVO. (koost-d). Tallinn 2018.
- GORTFELDER, MARK. Saare maakonna poliitiline meelsus 1919–1934. Saaremaa Muuseum: Kaheaastaraamat 2019–2020. PESTI, OLAVI (toim). Kuressaare 2021, lk 323–356.
- MARK GORTFELDER. Poliitiline elu. Tallinna ajalugu IV. LIIVIK, OLEV (koost). Tallinn 2019, lk 45–55.
- MARK GORTFELDER. Õiguskord ja omavalitsus. Tallinna ajalugu IV. LIIVIK, OLEV (koost). Tallinn 2019, lk 61–65
- KESANURM, J. & TALVIST, E. Eesti saarte sotsiaolustik ja tegelased. Tartu 1938.
- KIVI, PRIIT. Kuressaare linnavõim 1918–1940. Kuressaare 2013.
- KOPPEL, OLARI. Ajakirjandus. Saaremaa I: Loodus. Aeg. Kultuur. Tallinn 2002, lk 240–254.
- KUNITSÕN, NIKOLAI; KALEV, LEIF; ELBRECHT, GERLY. Avaliku poliitika kvalitatiivanalüüsi meetodid: Sisuanalüüs. Avalik poliitika III: Avaliku poliitika teooriad ja analüüsi metoodikad. SOOTLA, GEORG; KALEV, LEIF & SAAR, INDREK. (toim). Tallinn 2021, lk 250–264.
- LOORITS, ANDRES. Vallaomavalitsuste võimkond ja kohused. Käsiraamat vallavalitsustele ja vallanõukogudele. Tallinn 1922.
- LUST, KERSTI. Saaremaa Vene impeeriumi koosseisus 18. sajandi lõpust 1918. aastani. Saaremaa 2. Ajalugu. Majandus. Kultuur. JÄNES-KAPP, KÄRT; RANDMAA, ENN; SOOSAAR, MALLE (koost). Tallinn 2007, lk 216–263.
- NIRK, ALFRED. Missugune peaks olema meie vallaomavalitsus? Tallinn 1932.
- OLLE, VALLO. Kohaliku omavalitsuse õigus. I osa. Tallinn 2014.
- OLLE, VALLO. Munitsipaalõigus. Tallinn 2004.
- OLLE, VALLO; LÄÄNE, SULEV; MÄELTSEMEES, SULEV; LUDVIG, SIRJE. Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis 1918–1940. Eesti kohalik omavalitsus ja liidud 100. Minevik, tänapäev ja tulevik II. LUDVIG, SIRJE; LÄÄNE, SULEV; MÄELTSEMEES, SULEV. (koost). Tallinn 2018, lk 24–41.
- PAJUR, AGO. Autoritaarne Eesti. Eesti ajalugu VI : Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. PAJUR, AGO. TANNBERG, TÕNU (tegevtoim), VAHTRE, SULEV (peatoim). Tartu 2005, lk 92–107.

- PAJUR, AGO. Riikluse rajamine. Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. PAJUR, AGO. TANNBERG, TÕNU (tegevtoim), VAHTRE, SULEV (peatoim). Tartu 2005, lk 47–64.
- PAJUR, AGO. Suur kriis. Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. PAJUR, AGO. TANNBERG, TÕNU (tegevtoim), VAHTRE, SULEV (peatoim). Tartu 2005, lk 81–91.
- Riikline aadressraamat. Riigi Statistika Keskbüroo (toim). Tallinn 1925.
- SAAR, INDREK; KALEV, LEIF; KUNITSÕN NIKOLAI. Avaliku poliitika analüüsi strateegid: Uurimisstrateegiad ja uuringutemetoodite valik. Avalik poliitika III: Avaliku poliitika teooriad ja analüüsi metoodikad. SOOTLA, GEORG; KALEV, LEIF & SAAR, INDREK (koost ja toim). Tallinn 2021, lk 114–133: siin lk 116–118.
- Saaremaa kalmistute kaardirakendus:
<https://gis.saaremaavald.ee/portal/apps/MapSeries/index.html?appid=99edade7a19d4c3da43da01541d284b8> (21.04.2022).
- SCHÖBER, PETER. Kohalik omavalitsus. Tallinn 2003.
- SOOTLA, GEORG & VIKS, AVE. Avaliku poliitika kujundamine kui valitsemise protsess. Avalik poliitika I: avaliku poliitika kujundamise protsess. SOOTLA, GEORG; KALEV, LEIF & KATTAL, KERSTEN. (koost ja toim). Tallinn 2021, lk 205–254.
- SUURSÖÖT, OSKAR. Finansteadus (teoreetiline osa): omavalitsusametnikkude ettevalmistamiskursustel peetud loengute kokkuvõte. Rakvere 1930.
- TAMMEKANN, AUGUST. Kaarma. Arvustik. Saaremaa: Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Eesti Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus VI. LUHA, ARTUR. BLUMFELDT, EVALD ja TAMMEKANN, AUGUST (toim). Tartu 1934, lk 486–487.
- TRAAT, AUGUST. Vallakohus Eestis. Tallinn 1980.
- TRUUVÄLI, EERIK-JUHAN. Valimisõigus ja valimised Eestis 1917–1980. I: Valimisõigus ja kohalike esindusorganite valimised 1917–1939. Tallinn 1986.
- Vald. Talurahva omavalitsus 1866–1918. Allikapublikatsioon. TARKIAINEN, ÜLLE (koost). Tallinn 2021.
- VARRAK, TOOMAS. Poliitika ja riigiteadus. Tallinn 2001, lk 140.
- VELLA, STEPHEN. Newspapers. Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history. DOBSON, MIRIAM & ZIEMANN, BENJAMIN (koost), lk 192–208.

VIHALEM, PAUL. Valimised kodanlikus Eestis. Tallinn 1963.

Käsitkirjalised materjalid

ARR, ANU. Vallavalitsuste arhivaalid eesti küla sotsiaal- kultuurilise elu peegeldajana (alates 1866.a. vallareformist kuni 1 maailmasõjani). Must, Aadu (juh). Tartu 1990.

HIRV, TARVI. Kihelkonna vallaomavalitsuse tegevus aastail 1911–1914. Proseminaritöö. Must, Aadu (juh). Tartu 1994.

KIKKAS, MERJE. Keina valla tekkimine ja vallaomavalitsuse tegevus aastatel 1867–1878. Proseminaritöö. Must, Aadu (juh). Tartu 1994.

KIBAL, BIRGIT. Rasina valla omavalitsus aastatel 1894–1898. Proseminaritöö. Must, Aadu (juh). Tartu 1995.

KIILASPÄÄ, MERIKE. Pärnumaa vallavalitsuste arhivaalid talurahvaajaloo allikaina (1866–1905.a.). Must, Aadu (juh). Tartu 1987.

KÜNNAPAS, KARIN. 1934. aasta kohalike valimiste tulemuste analüüs. Bakalaureusetöö. Kenkmann, Peeter (juh). Tartu 2013.

OLLE, VALLO. Kohalikust omavalitsusest Eesti Vabariigis 1918.–1940. a. Tartu 2001.

PAAVLE, INDREK. Valla institutsioon Eestis 1940–1941. Must, Aadu (juh). Tartu 2003.

SULA, ESTER. Tartumaa vallavalitsuste arhivaalid talurahvaajaloo allikana (alates 1866.a. vallareformist kuni 1905.a.). Must, Aadu (juh). Tartu 1987.

TENISSON, KARIN. Vallasekretäri institutsioon Eesti Vabariigis. Diplomitöö. Olle, Vallo (juh). Tartu 1994.

TIRMASTE, KERSTI. Riiklikud maksud Eesti Vabariigis 1920. aastatel. Bakalaureusetöö. Pajur, Ago (juh). Tartu 2013.

UIBO, MADLE. I maailmasõja mõjud tsiviilelanikele Saaremaal Põide ja Jaani kihelkondade näitel. Bakalaureusetöö. Pajur, Ago & Rahi-Tamm, Aigi (juh). Tartu 2017.

ADMINISTRATION OF RURAL MUNICIPALITY IN LOONA 1919–1939

SUMMARY

The tradition of Estonian local municipalities dates to 19th century and have developed during independence era. Local municipalities are towns and rural municipalities. By the 1866 Commune Act, the communes were at first estate with the same boundaries as manor. In 1890's has begun merging of communes.

The aim of the master's thesis was to monitor the activities of the authorities and officials of the rural municipality from 1919 to 1939 on the example of the documentation of one of the rural municipality archives. The work is based on the materials of Loona municipality. Main sources of the thesis are rural government's and council's minute books, which are stored in the National Archive in Tallinn. Thus, great amount of Loona's original materials have been preserved, the area was selected for research. Although some of the original minute books are missing, we have copies of the minutes in archive fond of Saaremaa maavalitsus. Also, there is important information from contemporary local newspapers, like *Meie Maa*, *Saaremaa Teataja*.

In addition to the general source-critical approach, the work has tried to follow the method of complex research of sources, in the course of which as many materials as possible have been used, comparing and linking them with each other. To get an overview of the work of the rural municipality government and council, I compiled a database on the content of the minutes of the rural municipality authorities and meetings. For this purpose, 2,100 minutes/decisions of the rural municipality council (1543 of which 1919-1939) and 777 rural municipality governments are recorded in the database.

The time limit of the work from 1919 to 1939 was based on the elections of rural municipality municipalities held in 1919 and the rural municipality reform of 1939, during which Loona rural municipality was replaced by Kaarma. Since 1891 when eight of the northernmost manor municipalities of Kaarma parish were merged into a single rural municipality, we can talk about the unified Loona municipality, which worked until 31 March 1939.

Firstly, an overview is given about local municipalities and their juridical aspect. Secondly is given a preface of Loona before year 1919. Last two chapters concentrate on narrower topics from local administration – rural council and rural government. These chapters explain, how these were elected, who were persons and how they made decisions.

In 1914, Loona rural municipality council was still operating in its usual rhythm and meetings were held as usual. Education and care are central to the work of the municipality. In 1915, the annual number of decisions remained in the same order of magnitude as in 1914, but the share of education and welfare on all topics of discussion fell. In the minutes, the amount of work spent on bureaucracy and administration and the discussion on taxes was succumbed, which shows that the economic conditions of the municipality deteriorated. In the coming years, the number of substantive decisions as well as attention to taxes and the budget has decreased. From 1917 to 1919, exchanges of rural municipality leaders took place at the rural municipality authority, which is why every change also required the conclusion of new agreements. This is demonstrated by the increase in the subject area of officials compared to the 1914-1916 years.

Local citizen was able to have a say in municipal matters both in elections and by submitting petitions. Since 1917, all voting age residents had the opportunity to elect their representatives in uniform elections that are generally held periodically. Voter turnout on Loona fluctuated from year to year. In the early years, in 1919 and 1923, it remained even 30% of voter-age citizens. In addition to the poor weather and road conditions and the distance between the stations, there were certainly political reasons for the low activism. The political whirlwinds of 1919 left their mark on the island nation. In 1923, activity was hampered by the abundance of elections in the same year as well as disappointment in the 1921 elections and rural municipality authorities, as the elections were not confirmed due to a mistake in the compilation of lists. It was not until 1923 that the new representative body came to power, less than a year before the next elections. In 1930s, turnout increased, one of the reasons for which may have been the separation of the Elme precinct from Loona precinct, with which the polling station also came close to the western villages of Loona municipality. On average, voter turnout in Loona municipality was half of the citizens with the right to vote. In some years it exceeded 60%, but often fell less than half. Women's activity fell short of that of men. There were only women among the candidates in 1921. Although in Estonia women were among the first to receive active and passive suffrage in Europe, the women of the island did not exercise these rights too vigorously.

In the work of the rural municipality government, it is difficult to monitor the exercise of state power on the spot. Laws were complied with, over which control was carried out by the county government. The control and supervision function was more important in the 1920s, when matters related to rural municipalities were not yet regulated by the new laws. The elections and functioning of municipalities were brought to a common ground more quickly. The exercise

of state power becomes more visible in the second half of the 1930s (more precisely, from 1937), when rural municipality officials were confirmed to office by the Minister of the Interior.

While at the end of the Tsarist period the rural municipality mayor had great administrative and police power in the rural municipality, during the republic his role decreased and his power was limited by the rural municipality council and the rural municipality government. Over two decades, the office of rural municipality mayor was similarly desirable: the number of candidates was around five on average. During the period under investigation, Loona had seven rural municipality mayors in office, one of whom – Jaen Priske – was elected three times. Priske was the rural municipality mayor during a responsible period when the municipality of Loona was established on a solid foundation. In general, the mayor of Loona Rural Municipality was a farmer with primary education from a family man in his forties, who was engaged in rural municipality work in addition to his daily work.

The position of assistant mayor was less prestigious. Although it was the right-hand man of the rural municipality mayor, it turns out that the essence of his work was to replace the rural municipality mayor and give him advice if necessary. From 1919 to 1939, Loona had seven assistants to the rural municipality mayor, three of whom were employed several times. If the popularity of the place of rural municipality mayor was relatively stable, then the help of the rural municipality mayor was a little less. In general, the voice of the assistant rural municipality mayor remains modest in the sources under investigation. This shows that he did not have much decision-making power and the most important person in the management of the rural municipality was still the rural mayor.

The rural municipality secretary was one of the most important and valued officials of the rural municipality, who had a great responsibility on his shoulders. The general regularity of the administration of the municipality depended on his person. In Loona, the position of rural municipality secretary was relatively stable – from 1919 to 1939 there were three persons in office. This consistency also ensured the continuity and regularity of the administration. On the other hand, 1933 showed that a crisis of the rural municipality government, which may lead to a situation where the secretary has remained in office for too long. The rural municipality secretary of Loona Friedrich Pihel had also involved his family in the rural municipality offices. This may have been the reason for the controversy with the aides. The sources also show that the rural municipality secretary began to pay less attention to the maintenance of documentation and archives, what work the descendants had to do.

The salary of the secretary was the highest in the municipality, but it did not correspond to the volume or responsibility of the work. Similarly to the Tsarist era, the rural municipality secretary was still able to receive additional fees for the preparation of various documents that had to be undertaken exceptionally (road lists, lists of rural municipality residents). Loonal also filled the position of the head of the rural municipality's postal agency and the office of secretary of the rural municipality court, which also made it possible to receive additional funds. This shows that the workload was very high. The salary of rural municipality secretaries was one of the first to be regulated by county governments with their regulations. In Saaremaa, a more specific regulation dates back to 1928, when it caused outrage in the rural municipality council. The government wanted to decide on the salary itself. Regardless of the threshold, the rural municipality secretary decided to pay less, as the rural municipality did not have the means to raise the salary. Initially, the rural municipality secretary agreed, but the case also reached the court and the winner was still the municipality. In the years of economic crisis in 1931, the rates were also abolished after the devaluation of the *kroon* in 1933, the amounts were lower than in 1928. It is claimed that the salary became the reason for the return to the mainland of Hans Polikarpus, the reliable and popularly valued rural municipality secretary of Loona.

The salary of Saaremaa rural municipality secretaries was lower than that of their continental counterparts. The reasons can be found in the budgets of rural municipalities – income bases, as Saaremaa municipalities had minimal real estate and industries. The available data show that the budgets of rural municipalities depended to a large extent on the taxes collected from the rural municipality residents. Salaries were set on a more uniform basis in 1938, when equal salaries were approved by rural municipality secretaries all over Estonia, which now depended on the number of residents everywhere in a similar way.

From 1919 to 1939, a total of 89 men of voting age, or about 5% of the entire electoral age population of the rural municipality, worked in the rural municipality council. Belonging to the rural municipality council was more of an honorary office, as the daily allowance received was symbolic. It was also possible for the rural municipality to receive additional fees for their membership in committees. Only a few councilors did not have an additional task, and some of the most active even had several. Material interests were not central to membership of the council. Rather, on the example of Loona rural municipality, it seems that the persons who belonged to the authorities were guided by the interests of either the rural municipality or their home village. There was consensus on the decisions and fewer compromise decisions.

The most active men belonged to three or four municipal councils. They participated in the elections a maximum of five times. The most active men can be considered the mayor of the rural municipality Jaen Priske, the deputy mayor of the rural municipality Johannes Priske and the rural municipality secretary Friedrich Pihel, who participated in the elections four or five times and was elected four times. At least three councils had 13 men and 31 candidates during the period under investigation. The vast majority of the members of the representative body can be considered less active, as they participated in only one composition. In addition, the constant change in the staff of the council is also demonstrated by the fact that men with previous local government experience (with experience before 1919) were rather a minority in the council on the existing data. Over time, their number steadily decreased. The contribution of Juhan Eitea to the rural municipality of Loona is noteworthy. Eitea was so united in the first composition of Loona Rural Municipality in 1892 and was also elected in the 1934 elections – in the last one.

It turns out that the members of the representative body changed for four reasons. The most common was after the elections. More extraordinary cases can be considered personal reasons, on the decision of the representative body, as well as leaving due to death. The discussion on the removal of a member of the representative body, which has been absent more than three times, has been more topical in the 1920s than in the 1930s, according to the example of Loona Rural Municipality. The determinations of months and times were vague in the electoral law. There could be three sessions in six months, or there could be none in three months. Before 1926, the determination of the month was relevant, as the municipal councils met relatively often and also several times in some months. Since 1927, I have seen a tendency not to go together so often.

Because the county government controlled the work of rural municipality governments, it was not possible to work for rural municipality officials merely in their own interests. In order to pass such decisions, the consent of at least half of the members of the representative body would have been required. Both the Loona Rural Municipality Government and the Representative Body of the Rural Municipality (Supervisory Board and Council) were relatively unanimous during the period. Decisions were made without major disagreements and with majority decisions. In the work of the rural municipality government, there was a complete consensus of the protocols, although the rural municipality government crisis of 1933 caused it to fluctuate. Both modern resignations and the protocol book confirm that a specific disagreement was not included in the minutes by the rural municipality secretary.

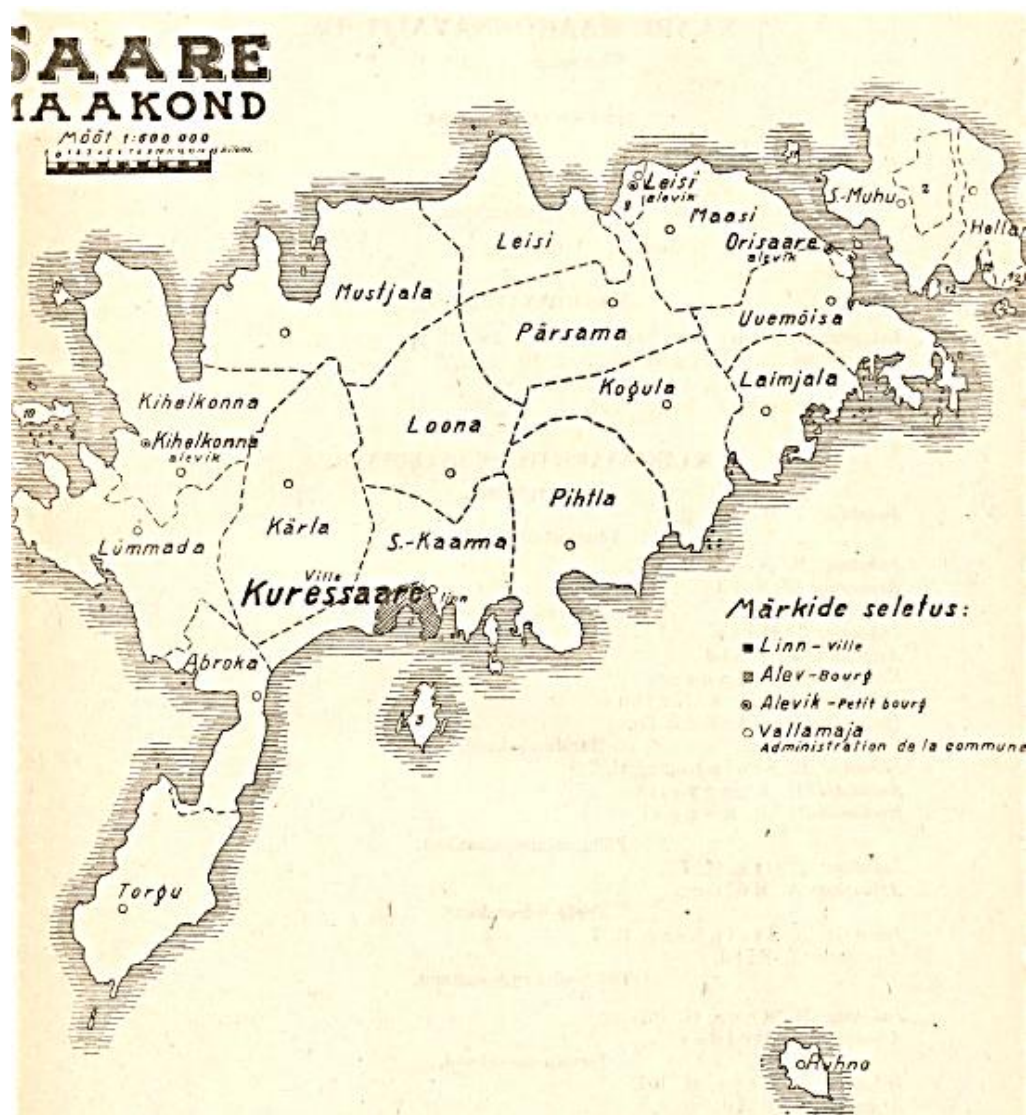
Similarly, to the Tsarist era, the main areas of discussion of the rural municipality government were related to the administration of the rural municipality authority itself, education, but the topic of welfare has decreased, and the topic of taxes has increased. While care was mostly on the agenda on the initiative of the rural municipality itself, but it is already possible to hear the voice of the so-called rural municipality residents on the topic of taxes and care, too. The most common was the requests for tax reductions, the number of which increased during the crisis. Under the existing laws, the rural municipality had good reasons to exempt people outside the list of poor people from taxes. In general, it can be concluded that the meetings of the representative body have been held mainly on the basis of the functions of the rural municipality itself on the initiative of the rural municipality authority (in 56% of cases during the period under investigation). Outside the circle of rural municipality officials (institutions, county government, ordinary citizen, teacher, etc.) was around 44% during the period under investigation.

One of the main objectives of this investigation was to focus on the institutional aspect of the rural municipality authority, where compliance with the law and the actual functioning have been compared. The competences of rural municipality governments were known through legislation, but in order to get a real picture, the protocol books had to be worked through. As a result of the research, the topic circles were opened up, which local governments dealt with and to what extent the questions came to him. This gives the following researchers a starting point, which in the case of topics it is also worth looking for information in the protocol books of local governments. Working through protocols is a time-consuming process, and the development of the research method was a continuous long-term work and was constantly updated in the course of the work with new aspects to draw from the protocols. In order to get a bigger picture, it is perhaps reasonable to take municipalities in a particular region during a specific period between elections.

As the whole of one rural municipality is initially a sufficiently large undertaking, which is why the comparative data has been limited to data received from brochures and the press. I hope that the following researchers of local sources of self-government will receive ideas and points of reference from this work for the study of other municipalities. Only in this way will we get the most comprehensive and diverse picture possible of local governance in Estonian rural municipalities during the interwar period.

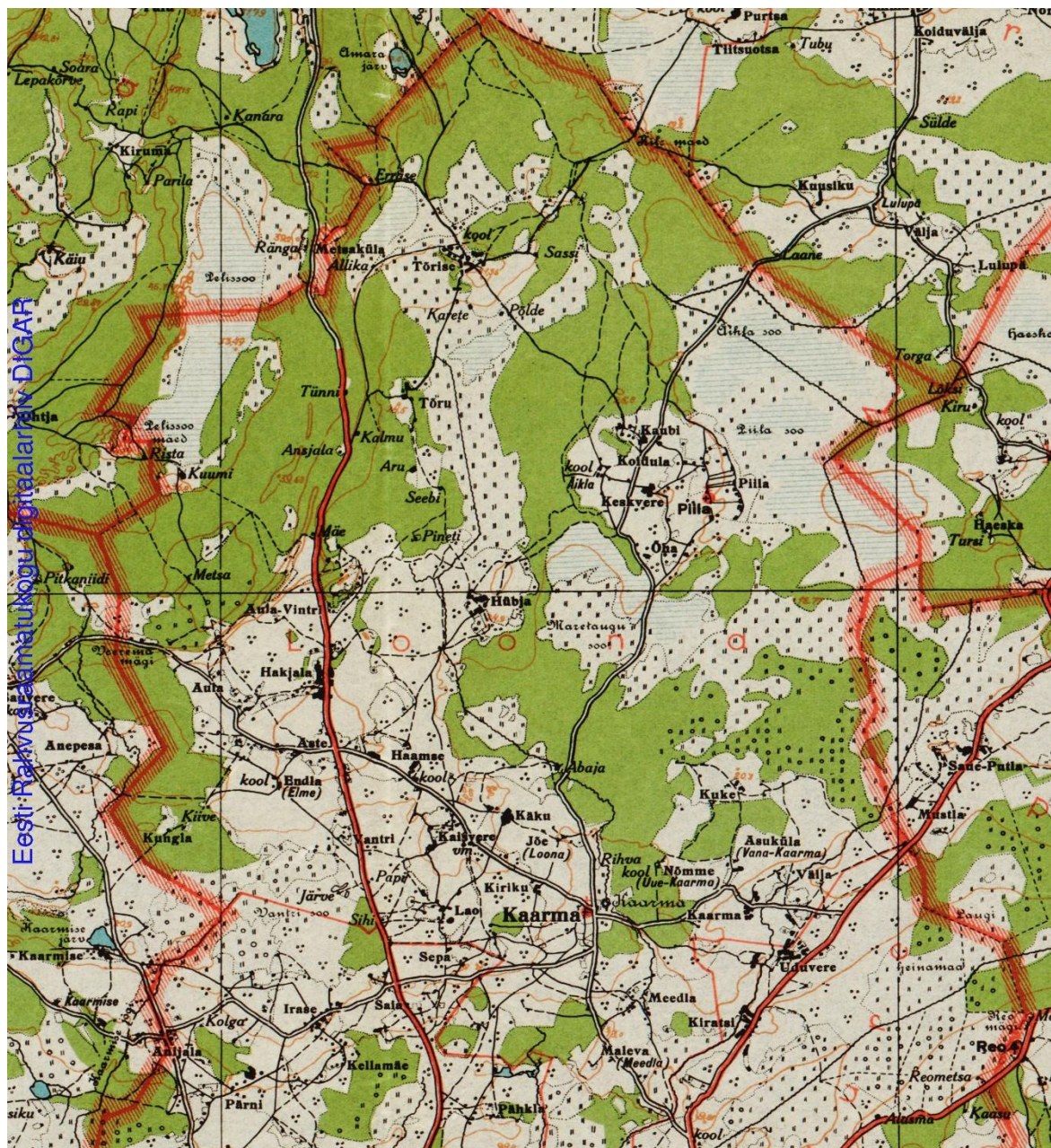
LISAD

Lisa 1. Saare maakond 1925⁶⁰¹

⁶⁰¹ Saare maakond ja vallad (Riikline aadressraamat 1925).

Lisa 2. Loona vald 1933⁶⁰²

⁶⁰² VILLEM VOORE. Saaremaa. Eesti Kirjanduse Selts. Kodu-uurimise toimkond. 1933. Fragment Saaremaa kaardist. Allikas: digitaalarhiiv DIGAR.

Mõõtkava: 1:100 000. Külad on kaardid veidi paksemas kirjas, kaldkirjas on kaardile märgitud ka hajatalusid. Valla lõunapiir Kaarma-Suure vallaga on kaardil kujutatud õrnema punase joonega, ülejäänud piirid on tugevamalt eristatavad.

Lisa 3. Wallawolikogu kodukord⁶⁰³

1. Wallawolikogu algab oma koosolekud wallawalitsuse poolt saadetud kella ajal, kui tarwiline arw wolinikke koos on. Kui wolinik ilma mahendawa põhjusest koosolekule üks tund aega hiljaks jääb, jääb tema päewarahast ilma.

2. Koosoleku korrapidajaks on wallawanem. Wolikogu liige saab sõnaõiguse juhatajalt, kui tema selleks soowi on awaldanud järjekorras, hulgawiisi rääkimine ja lärmitsemine on keelatud. Juhatajal on õigus kõnelejaid peatada, kolmekordse hoiatuse järel, kui wolikogu seda otsustab, wolniku selleks koosolekuks sõna ära võtta, koosolijatele märkusi teha, korrale kutsuda, koosolekule waheaegasid määrata ja tarvilisel korral koosolekuid lõpetada, kui koosoleku jätkamine koosolijate ja pealtkuulajate ülalpidamise läbi võimatuks saab. Kui koosolekul korrarikumisi pealtkuulajate poolt ette tuleb võib juhataja publikumi lahkumist koosoleku ruumist nõuda.

Peale selle oli lahtisel hääletamisel 5 häält suitsetamise poolt, 4 häält suitsetamise vastu ja 4 erapooletud vastasrinnaks arwates OTSUSTAS wallawolikogu koosolekul koosoleku ruumis tubaka suitsetamist mitte lubada. Suitsetajail wolikogu liikmetel ja publikumil tuleb koosoleku ruumist suitsetamise puhul lahkuda.

⁶⁰³ RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, Protokoll 5.1 (5.11.1927).

Lisa 4. Andmebaasi näide esinduskogu protokollide analüüsimiseks⁶⁰⁴

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
	Viide		Sisu							
	Vallavolikogu protokoll	Leidandmed (vallavalitsuse protokoll)	Kuupäev	Volikogu koosseis	Protokoll	Nr	Kelle poolt (üld)	Kelle poolt (isik)	Päevakorra sisu (lühidalt)	Ettepanekud
1455	ERA.2018.1.96: 35p-36	ERA.2018.1.40: 48p	16.02.1929	1927-1930	11	6	Vallavanem	Vallavanema abi Johannes Priske	Jalgratta maksust vabastamine: vallavanem, vallasekretär ja abi	
1456	ERA.2018.1.96:36	x	16.02.1929	1927-1930	11	8	Vallavõim		Alkohoolsete jookide küsimus	

	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V
	Sisu (jätk)	Hääletus							Valdkond			
	Otsus	Hääletusviis	Poolt /vastu	Tulemus	Poolt-hääli	Poolt %	Era-pooletu %	Vastu %	Üldteema	Märksõna	Muud märkused (ettepanekud ilmumised jm)	Avaldus või ringkiri
1455	Vabastada asjaajamiseks	Kinnisel	12p/1	Üksmeelsus	12	92%	0%	8%	Maksud	Jalgrattad. Maks		avaldus
1456	Müügikohti mitte avada	Lahtine	13v	Konsensus	0	0%	0%	100%	Muu	Alkohol		avaldus

⁶⁰⁴ Näide Exceli tabelist.

Lisa 5. Fotod: vallavolikogu 1934 ja 1938 ning vallavalitsus 1938

Foto 1. Loona vallavolikogu 1934 alguses (autori erakogus)

Istuvad vallasekretär Hans Polikarpus, Martin Masso, ?, vallavanema abi Otto Rei, vallavanem Peeter Pea, vallavanema abi Aleksander Sepp, ?, ?, ?

II rida: ?, Johannes Priske, Aleksei Mihlekson-Mändla, ?,?, Aleksander Õunpuu, ?, ?, Mihhail Allik,

III rida: 5. Juhan Olak, Aleksander Ellermann, Feodor Juhat, Oskar Neggo

Foto 2. Loona vallavolikogu 1938. aastal (autori erakogus)

Istuvad Aleksander Kukk, Aleksander Ellermaa, vallavanema abid Feodor Juhat ja Mihkel (Mihhail) Allik, vallavanem Juhan Tiik, vallasekretär Salme Roos, Albert Sepp ?, Peeter Pea, vallasekretäri abi Roomet (Richard) Iilane.

II rida: seisavad Feodor Eitea?, Aleksander Kuusk, ?, üks naistest on Sinaida Meier, Ossia Jakobson, Otto Rei, ?

III rida: vallakohtu liikmed Ossia Mänd, August Allas ja Aleksander Õunpuu (esimees), Julius Pea?, Feodor Jürgens. Puuduvad Martin Masso ja Johannes Priske.

Foto 3. Vallavalitsuse liikmed ja töötajad 1938. aastal

Loona vallavalitsus 1938. Julius Karl Mändmets (fotograaf). SM F 3817:22 F. Saaremaa Muuseum SA.
Istuvad: Feodor Juhat, Juhan Tiik, Salme Roos, Mihkel Allik
Seisavad: Aleksander Kukk, Liidia Eitea ?, Sinaida Meier?, Richard Iilane

Lisa 6. Loona valla külade esindajate arv esinduskogus⁶⁰⁵

	Isikud	1919-1923	1923	1924-1927	1927-1930	1930-1934	1934-1939	Mitu korda
Aste	4			2	1	1	1	4
Asuküla	2		1			1	1	3
Aula	0							0
Aula-Vintri	4	1	2	1	2	1	3	6
Endla	1					1	1	2
Haamse	0							0
Hakjala	11		2	3	3	2	4	5
Hübja	3				1	2		2
Jootme	0							0
Jõeküla	2		1			1	1	3
Kaarma	4	1	2	1	1	2		5
Kaisvere	6	2	1	3	1	2	1	6
Kaubi	4				1	2	2	3
Keskvere	2		1	1	1		1	4
Kirikuküla	1		1	1				2
Koidula (Eikla asundus)	4				1	2	2	3
Koidula>Keskvere	1							1
Kuke	0							0
Kungla	1	1					1	2
Kuressaare	1	1						1
Käku	1			1				1
Lao	7	2	2	1	3	2		5
Loona koolimaja	1	1	1					1
Loona suur	1					1		1
Maleva	2		1	1	1	1	1	5
Meedla	5	1		2	2	2	3	5
Metsaküla (Tõrise)	1	1	1	1	1			4
Nõmme	0							0
Piila	6	3	1			1	2	4
Piila platsimeeste	1			1		1		2
Sepa	1	1						1
Tõrise	7	1	2	1	1	1	2	6
Tõru	1	1	1			1		3
vallamaja	1	1	1	1	1			4
Vantri	1					1	1	2
Välja	0							0
Õha	2		1	1			1	3
	89	18	21	21	21	28	27	

⁶⁰⁵ Autori koostatud RA, ERA, f.2013, n.1, s.211. RA, ERA, f.2013, n.1, s.322. RA, ERA, f.2013, n.1, s.345. RA, ERA, f.2018, n.1, s.55, leht 254. Loona wallas asuwate külade, mõisade ja alevikkude nimetused.

Lisa 7. Loona valla esinduskogu liikmete nimekiri 1919–1939⁶⁰⁶

		*	Elukoht	Enne 1919	Volikogus	V:K	Haridustase	Elukutse	†
1	Aav, Aleksei	1879	Aula-Vintri	Ei	1923-1934	3:4	algkool	põllutöö, talurentnik	
2	Aben, Daniel	1902	Eikla asundus	Ei	1927-1928	1:1	algkool	põllutöö	1928
3	Allas, Ado	1875	Hakjala	Ei	1930-1932	1:1	algkool	põllutöö	1932
4	Allas, August	1903	Hakjala	Ei	1930-1939	1:1	algharidus	põllutöö-talupidaja	1944
5	Allik, Mihkel (Mihhail)	1891	Kaubi	Ei	1930-1939	2:2	algkool	põllutöö	1960
6	Aus, Aleksander	1890	Hakjala	Ei	1927-1930	1:2	algkool	põllumees	1954
7	Eitea, Feodor	1876	Aula-Vintri	Jah	1915-1917; 1919-1923; 1927-1930; 1934-1938	4:5	algkool	põllumees	1938
8	Eitea, Juhan	1866	Aula-Vintri	Jah	1892-1900; 1918; 1923; 1934-1936	2:4		põllutöö	1936
9	Ellermann (Ellermaa), Aleksander	1900	Kaisvere	Ei	1927-1939	3:3	algkool	põllumees	1941
10	Ellermann (Ellermaa), Peeter	1893	Kaisvere	Ei	1923-1924	1:3	algkool	taluperemees	1964
11	Jakobson, Ossia	1903	Aula-Vintri	Ei	1934-1939	1:2	algharidus	põllutöö	
12	Juhat, Feodor	1890	Jõeküla	Ei	1930-1939	2:2	algkool	põllutöö-talupidaja	1942
13	Jürgens, Feodor	1892	Tõrise	Ei	1936-1939	1:2		õpetaja	1941
14	Kaasik, Peeter	1857	Lao	Ei	1923; 1924-1927	1:1	algkool	taluperemees	1937
15	Kaasik, Jakob	1895	Lao	Ei	1932-1934	1:2	algkool	põllutöö	1947

⁶⁰⁶ Autori koostatud. RA, ERA, f.2013, n.1, s.211. RA, ERA, f.2013, n.1, s.322. RA, ERA, f.2013, n.1, s.345 põhjal. RA, ERA, f.5155, n.4, s.4.1133–1138 Kaarma (end. Loona) vallavalitsus perekonnaregister I–VI. RA, ERA, f.5155, n.4, s. 168 Kaarma (end. Loona) vallavalitsus surmaregister I 1926–1942. RA, ERA, f.5155, n.4, s.169 Kaarma (end. Loona) vallavalitsus surmaregister II 1942 – 1944. RA, ERA, f.5155, n.4, s.161 Piila EAÕK koguduse surmaregister. RA, ERA, f.5155, n.4, s.140 Kaarma EELK surmaregister. EELK Kaarma Peeter-Paulikoguduse arhiiv kohapeal. Personaalraamat. Matmise raamat. Saaremaa kalmistute kaardirakendus: <https://gis.saaremaavald.ee/portal/apps/MapSeries/index.html?appid=99edade7a19d4c3da43da01541d284b8> (21.04.2022)

V – osutunud valituks

K – Olnud kandidaat nimekirjas

Aastaarvud – volitused on lõppenud enneaegselt

Aastaarvud – volitused on lõppenud voliniku surma tõttu.

		*	Elukoht	Enne 1919	Volikogus	V:K	Haridustase	Elukutse	†
16	Kaasik, Frido	1873	Kiriku-küla	Jah	1914-1918; 1923-1927	2:5	algkool	talurentnik	1951
17	Kajo, Aleksander	1890	Lao	Jah	1927-1930	1:3	algkool	põllumees	1960
18	Kana, Aleksander	1907	Koidula	Ei	1930-1934	1:1	algkool	põllutöö	1941
19	Kanaval, Vassili	1848	Kures-saare	Ei	1919-1923	1:1			1935
20	Kask, Aleksander	1887	Hakjala	Ei	1923; 1934-1939	2:4	algkool	talurentnik	1967
21	Keltmann (Kurtamm), Priido	1882	Keskvere	Ei	1923-1927; 1929-1930	2:2	algkool	talurentnik	1967
22	Koris, Karl	1878	Hakjala	Ei	1934-1939	1:2		põllutöö-talupidaja	1944
23	Kukk, Aleksander	1901	Piila	Ei	1934-1939	1:1	algkool	Põllutöö	
24	Kuusk, Aleksander	1884	Asuküla	Ei	1923; 1934-1939	2:4			
25	Kuusk, Juhan	1884	Lao	Ei	1919-1923	2:3			1954
26	Lille, Kirill	1874	Kaarma	Ei	1923-1930	3:4	algkool	talurentnik	1954
27	Lõhmus, Priido	1876	Kaarma	Ei	1923	1:3	algkool	põllumees	1941
28	Lõoke, Karl	1879	Hakjala	Ei	1923-1924; 1930-1936	3:3	algkool	põllutöö, talurentnik	1936
29	Lõunat, Jaan	1883	Hakjala	Ei	1923-1927	1:1	algkool	taluperemees	1962
30	Maripuu, Vassili	1894	Loona kooli-maja	Ei	1919-1923	2:2	Seminar	kooliõpetaja	
31	Martinson (Malvik), Peeter	1875	Sepa	Ei	1919-1923	1:1	algkool	käsitöoline	
32	Masso, Martin	1870	Koidula	Ei	1930-1939	2:2	õpetajate seminar	õpetaja	1942
33	Matson, Aleksander	1885	Asuküla	Ei	1930-1934	1:3	algkool	põllutöö	1955
34	Matson, Juhan	1885	Kaarma	Jah	1914-1917; 1919-1923; 1931-1932	2:2	algkool	põllutöö	1932
35	Mets, Aleksander	1900	Koidula	Ei	1934	1:2			1942
36	Mihkelson (Mändla), Aleksei	1883	Kaubi	Ei	1930-1934	1:2	algkool	põllutöö	1957
37	Mägi, Oskar	1904	Hübja	Ei	1930-1934	1:1	algkool	põllutöö	
38	Mänd, Aleksander	1878	Kaubi	Ei	1927-1930	1:1	algkool	põllumees	1948
39	Mänd, Mihhail	1876	Õha	Ei	1923-1927	2:3	algkool	talurentnik	1964
40	Mänd, Ossia	1908	Õha	Ei	1934-1939	1:1	algharidus	põllutöö	1942
41	Nava, Aleksei	1865	Piila	Jah	1919-1923	1:1		põllutöö-talupidaja	1944
42	Neggo, Oskar Osvald Otto	1883	Loona suur	Ei	1930-1934	1:1	algkool	põllutöö	1959

		*	Elukoht	Enne 1919	Volikogus	V:K	Haridustase	Elukutse	†
43	Olak, Johann	1876	Tõru	Jah	1919-1927; 1930-1934	3:4	algkool	põllutöö, talurentnik	1942
44	Okk, Aleksei	1883	Piila	Ei	1919	1:1		kooliõpetaja	1954
45	Olop, Joann (Ivan)	1879	Lao	Jah	1921-1923; 1930	3:4	algkool	põllumees	1945
46	Ool, Joann	1891	Hakjala	Jah	1927-1930	1:2	algkool	põllumees	1961
47	Pea, Julius	1891	Meedla	Ei	1934-1939	1:1	algharidus	põllutöö	1956
48	Pea, Peeter	1897	Maleva	Ei	1923; 1930-1939	3:4	algkool	Kuressaare Ühiskassa asjaajaja 1938	1950
49	Peel, Mihkel	1862	Tõrise	Jah	1923	1:1	algharidus	põllumees	1932
50	Peters, Kaarel	1886	Aste	Ei	1930-1934	1:2	algkool	mölder	1937
51	Pihel, Friedrich	1886	Valla- maja	Ei	1919-1930	4:4	algkool	talurentnik	1976
52	Pihl, Mihhail	1872	Käku	Ei	1923-1927	1:1	algkool	talurentnik	
53	Pihl, Mihhail	1877	Tõrise	Ei	1923	1:2			1942
54	Pilter (Piirlaid), Mihhail (Mihkel)	1876	Kaisvere	Jah	1919-1923	2:3			1926
55	Priske, Jaan	1880	Metsaküla (Tõrise)	Jah	1919-1930	4:5	algkool	põllumees, talurentnik	1957
56	Priske, Johannes	1899	Meedla	Ei	1923-1939	4:4	algkool	põllutöö, taluperemees	1962
57	Rei, Otto	1900	Endla	Ei	1932-1939	2:2	algkool	põllutöö	1971
58	Saar, Aleksander	1895	Hakjala	Ei	1927-1930	1:4	algkool	põllumees	1942
59	Saar, Jaan	1884	Kaarma	Ei	1930-1934	1:1	algkool	põllutöö	1940
60	Sannik, Juhan	1889	Meedla	Ei	1923-1930	2:3	algkool	taluperemees	1979
61	Sepp, Albert	1906	Meedla	Ei	1936-1939	1:1			1988
62	Sepp, Aleksander Maximi p	1871	Kaisvere	Ei	1919-1923; 1930-1934	4:5	algkool	põllutöö, talurentnik	1953
63	Sepp, Aleksander, Mihkli p	1887	Lao	Ei	1919-1923	1:1			1944
64	Sepp, Karl- Eduard	1874	Meedla	Jah	1919-1923; 1930-1931	2:2	Kaarma seminar	põllutöö	1931
65	Sepp, Foma	1885	Jõeküla	Jah	1923	1:3			1947
66	Sepp, Jakob	1876	Kaisvere	Ei	1923-1927	1:1	algkool	talurentnik	1949
67	Süld, Jaan	1882	Aste	Jah	1927-1930	1:1	algkool	põllumees	1939
68	Tang, Aleksander	1886	Koidula/ Keskvere	Jah	1934	1:2			1949
69	Tang, Peeter	1871	Keskvere	Ei	1923	1:1			1927
70	Tahker (Roolah), Vassili	1888	Piila	Jah	1923	1:2			1961
71	Tiik, Juhan	1884	Kungla	Jah	1918-1923; 1934-1939	2:2	algharidus	Põllutööline	1960
72	Tilk, Joann	1888	Piila	Ei	1930-1934; 1939	2:3	algkool	põllutöö- talupidaja	1943

		*	Elukoht	Enne 1919	Volikogus	V:K	Haridustase	Elukutse	†
73	Toots, Kirill	1886	Maleva	Jah	1923-1930	2:2	algkool	nahatööline, talurentnik	1942
74	Tõnsau, Ado	1865	Tõrise	Ei	1919-1923	1:1	algkool	tisler	1943
75	Tõnsau, Aleksei	1885	Tõrise	Jah	1923-1927	1:3	algkool	põllutöö-talupidaja, taluperemees	1943
76	Tõnsau, Kaarel	1894	Tõrise	Ei	1927-1930	1:2	algkool	põllumees	1952
77	<i>Vaga, Ossia</i>	<i>1904</i>	<i>Kaubi</i>	<i>Ei</i>	<i>1939</i>	<i>1:1</i>			<i>1955</i>
78	Vahter, Priido	1882	Hakjala	Ei	1923	1:1			
79	Viil, Mihhail	1906	Kaisvere	Ei	1930	1:1	algkool	põllutöö	
80	Võlma, Eduard	1900	Hübja	Ei	1930-1934	1:2	algkool	põllutöö	1975
81	Väli, Georgi	1883	Piila platsi-meeste	Ei	1919-1927; 1930-1934	3:5	algkool	põllutöö, talurentnik	1964
82	Väli, Ivan	1863	Piila	Jah	1919-1923	1:2			1937
83	Väärt (Werth), Aleksander	1892	Vantri	Ei	1930-1934; 1939	2:2	algkool	põllutöö	1979
84	<i>Õunaid, Mihhail</i>	<i>1889</i>	<i>Hübja</i>	<i>Ei</i>	<i>1928-1930</i>	<i>1:3</i>	<i>algkool</i>	<i>põllumees</i>	<i>1937</i>
85	Õunpuu, Aleksander	1872	Lao	Jah	1919-1923	1:1			1938
86	Õunpuu, Aleksander	1895	Tõrise	Ei	1930-1939	2:3	algkool	põllutöö	1955
87	Õunpuu, Mihkel	1876	Hakjala	Jah	1923	1:1			1941
88	Õör, August Kaarel (Undla, Tarmo)	1912	Aste	Ei	1934-1939	1:1	gümnaasium (SÜG)		1944
89	Õör, Karl	1885	Aste	Ei	1924-1930	2:3	algkool	talurentnik	
				23:66					

Kokkuvõte		
	Volikogus	Kandideerinud valimistel
1	55	32
2	21	26
3	8	15
4	5	11
5	0	5
6	0	0
	89	89

Lisa 8. Loona vallavalitsuse valimised 1919–1937⁶⁰⁷

Nr	Kuupäev	Vallavanema (abi) kandidaat	Nimekiri valimistel	Kohad valimistel	Hääled	Muud märkused
1	04.01.1924	Aav, Aleksei	Põllumeeste Riigirentnikkude	6	10/19	
1	04.01.1924	Aav, Aleksei	Põllumeeste Riigirentnikkude	6	10/19	
1	30.03.1927	Aav, Aleksei	Põllumeeste kogu	6	10/16	
1	01.05.1930	Aav, Aleksei	Põllumeeste kogude ühinenud nimekiri	7	17/21	
2	19.10.1933	Allik, Mihhail	Eikla asunikud	1	11/21	
2	19.02.1934	Allik, Mihhail	Ühinenud põllumeeste	9	7/22	
2	16.12.1933	Allik, Mihkel	Eikla asunikud	1	4/22	
2	19.02.1934	Allik, Mihkel	Ühinenud põllumeeste	9	12/22	
3	19.10.1919	Eitea, Feodor	Maata mehed	6	-	Ei osalenud
3	30.05.1920	Eitea, Feodor	Maata mehed	6	?/20	
3	14.03.1923	Eitea, Feodor	Loona valla maaharijate ühisus	5	-	Ei osalenud
4	30.03.1927	Ellemann, Aleksander	ESTP asunikkude väikemaapidajate	5	5/16	
4	01.05.1930	Ellemann, Aleksander	ESTP	7	8/21	
4	01.05.1930	Ellemann, Aleksander	ESTP	7	7/21	
4	19.10.1933	Ellemann, Aleksander	ESTP	7	6/21	
4	19.02.1934	Ellemann, Aleksander	ESTP	5	8/22	
4	16.12.1933	Ellerman, Aleksander	ESTP	7	8/22	
4	19.02.1934	Ellerman, Aleksander	ESTP	5	9/22	
4	22.03.1937	Ellerman, Aleksander	ESTP	7	7/15	
5	01.05.1930	Juhat, Feodor	Asunikkude, riigirentnik, väikepõllupidajad	7	10/21	

⁶⁰⁷ Koostatud vallavolikogu protokollide ja valimiste materjalide põhjal: RA, ERA, f.2018, n.1, s.1, leht 103–103p, 142. RA, ERA, f.2018, n.1, s.51, leht 10–10p, 32–32p. RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, (30.03.1927) [lehed pagineerimata]. RA, ERA, f.2018, n.1, s.114, leht 36–38. RA, ERA, f.2018, n.1, s.175, leht 54p, 68–68p, 81p–82p. RA, ERA, f.2013, n.1, s.437, leht 403p–404. RA, ERA, f.2013, n.1, s.211. RA, ERA, f.2013, n.1, s.322. RA, ERA, f.2013, n.1, s.345.

Selgitused:

- Nr – vallavanema/abi valimiste isikunumber
- Kaldkirjas – vallavanema valimised
- Tavalises kirjas – vallavanema abi valimised
- Sinise taustaga – vallavanemaks/abiks valitud
- Nimekiri valimistel: Millises nimekirjas kandideeris kohalikel valimistel?
- Kohad valimistel: Mitu kohta sai see nimekiri valimistel?
- Hääled: hääled vallavanema/vallavanema abi valimisel

Nr	Kuupäev	Vallavanema (abi) kandidaat	Nimekiri valimistel	Kohad valimistel	Hääled	Muud märkused
5	01.05.1930	Juhat, Feodor	Asunikkude, riigirentnik, väikepõllupidajad	7	16/21	
5	16.12.1933	Juhat, Feodor	Asunikkude, riigirentnik, väikepõllupidajad	7	-	Võttis kandidatuuri tagasi
5	19.02.1934	Juhat, Feodor	Ühinenud põllumeeste	9	10/22	
5	22.03.1937	Juhat, Feodor	Ühinenud põllumeeste	9	8/15	
6	14.03.1923	Kaasik, Friido	Põllumeeste, riigimaade rentnikud		?/18	
7	19.02.1934	Kask, Aleksander	Põllumeeste kogu	7	3/22	
7	22.03.1937	Kask, Aleksander	Põllumeeste kogu	7	6/15	
8	14.03.1923	Kuusk, Aleksander	Maaharijate ühisus	5	?/18	
9	30.05.1920	Kuusk, Juhan	Maatahtjad	6	?/20	
9	14.03.1923	Kuusk, Juhan	Põllumeeste kandidaadid		?/18	
10	14.03.1923	Lille, Kirill	Maaharijate ühisus	5	?/18	
10	14.03.1923	Lille, Kirill	Maaharijate ühisus	5	?/18	
10	04.01.1924	Lille, Kirill	Vabadikkude väikemaapidajate asunike	7	8/19	
10	04.01.1924	Lille, Kirill	Vabadikkude väikemaapidajate asunike	7	9/19	
11	14.03.1923	Lõhmus, Friido	Põllumeeste kandidaadid	5	-	Ei osalenud
11	14.03.1923	Lõhmus, Priido	Põllumeeste kandidaadid		12/18	
12	19.10.1919	Martinson, Peeter	Maata mehed	6	?/18	
12	19.10.1919	Martinson, Peeter	Maata mehed	6	?/18	
13	30.05.1920	Matson, Juhan	Maaga mehed	6	?/20	
14	14.03.1923	Mänd, Mihhail	Põllumeeste Riigirentnikud	5	?/18	
15	01.05.1930	Neggo, Oskar	Põllumeeste kogude ühinenud	7	7/21	
15	01.05.1930	Neggo, Oskar	Põllumeeste kogude ühinenud	7	8/21	
16	30.05.1920	Olak, Juhan	Maaga mehed	6	?/20	
17	19.10.1919	Olop, Juhan	Maaga mehed	6	?/18	
17	19.10.1919	Olop, Juhan	Maaga	6	?/18	
18	14.03.1923	Pea, Peeter	Riigimaade asunikud		?/18	
18	14.03.1923	Pea, Peeter	Riigimaade asunikud		?/18	
18	01.05.1930	Pea, Peeter	Asunikkude riigirentnik	7	10/21	
18	01.05.1930	Pea, Peeter	Asunikkude riigirentnik	7	11/21	
18	19.10.1933	Pea, Peeter	Asunikkude riigirentnik	7	14/22	
18	19.02.1934	Pea, Peeter	Ühinenud põllumeeste	9	6/22	
19	16.12.1933	Peters, Karel	Põllumeeste kogude ühinenud nimekiri	7	11/22	
20	04.01.1924	Pihl, Mihhail	Külade vabadikkude	2	10/19	
20	04.01.1924	Pihl, Mihhail	Külade vabadikkude	2	8/19	
21	14.03.1923	Pilter, Mihhail	Maaharijate ühisus	5	?/18	

Nr	Kuupäev	Vallavanema (abi) kandidaat	Nimekiri valimistel	Kohad valimistel	Hääled	Muud märkused
22	19.10.1919	Priske, Jaan	Maatahtjad	6	?/18	
22	30.05.1920	Priske, Jaan	Maatahtjad	6	14/20	
22	14.03.1923	Priske, Jaan	Väikemaapidajad	1	14/18	
22	30.03.1927	Priske, Jaan	Asunikkude riigirentnik	5	11/16	
23	30.03.1927	Priske, Johannes	Põllumeeste kogu	6	9/16	
23	01.05.1930	Priske, Johannes	Põllumeeste kogude ühinenud	7	5/21	
23	01.05.1930	Priske, Johannes	Põllumeeste kogude ühinenud	7	6/21	
23	19.02.1934	Priske, Johannes	Põllumeeste kogu	7	15/22	
24	19.10.1933	Rei, Otto	Asunikkude riigirentnik	7	6/21	
24	16.12.1933	Rei, Otto	Asunikkude, riigirentnik, väikepõllupidajad	7	13/22	
24	22.03.1937	Rei, Otto	Ühinenud põllumeeste	9	5/15	
25	04.01.1924	Sannik, Juhan	Põllumeeste Päriseostetud kohaomanikud	5	10/19	
26	19.10.1919	Sepp, Aleksander	Maatahtjad	6	?/18	
26	19.10.1919	Sepp, Aleksander	Maatahtja	6	10/18	
26	01.05.1930	Sepp, Aleksander	ESTP	7	6/21	
26	01.05.1930	Sepp, Aleksander	ESTP	7	11/21	
27	14.03.1923	Sepp, Foma	ESDTP		?/18	
28	19.10.1919	Tiik, Juhan	Tööerakond	1	?/18	
28	19.02.1934	Tiik, Juhan	Ühinenud põllumeeste	9	13/22	
29	04.01.1924	Toots, Kirill	Vabadikkude väikemaapidajate asunike	7	5/19	
30	04.01.1924	Tõnsau, Aleksei	Põllumeeste Päriseostetud kohaomanikud	5	8/19	
31	14.03.1923	Vahter, Priido	SD Tööliste partei		?/18	
32	01.05.1930	Võlma, Eduard	ESTP	7	10/21	
34	19.10.1919	Väli, Georgi	Maata mehed	6	-	Ei osalenud
35	19.10.1919	Väli, Ivan	Maata mehed	6	10/18	
35	30.05.1920	Väli, Ivan	Maata mehed	6	-	Ei osalenud
36	01.05.1930	Õunpuu, Aleksander	Põllumeeste kogude ühinenud nimekiri	7	8/21	
36	19.10.1933	Õunpuu, Aleksander	Põllumeeste kogude ühinenud	7	5/21	
37	14.03.1923	Õunpuu, Mihkel	Põllumeeste kandidaadid		?/18	

Lisa 9. Maksud ja muud tulud 1920–1939 ⁶⁰⁸

	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	% 1920–1928	1928/29	1929/30
Tulumaks	0	91742,49	25000	7870,71	4000	4000	10000	80000	6%	300	950
Maad ja kinnisvarad	33008,06	103440,95	101360	101960,98	139816	200592	200592	201000	28%	2010	2010,12
Isikumaks	8534,84	148600	189700	201256	353225	415985	412500	410000	56%	4900	4890
Kantseleimaks	0	2700	2500	4500	5000	3000	5000	5000	1%	50	50
Viinamüük	860	75000	30000	34041,5	35000	30000	35000	0	6%	0	410
Jalgrattad	0	0	0	1800	0	0	0	0	0%	0	350
Tööstusmaks	500	21950	5250	15000	28350	17400	20000	21000	3%	350	90
Laadad	0	0	0	1500	1000	1000	1500	1000	0%	0	2
Viivised	0	0	0	3405,34	0	0	0	0	0%	0	19
Maksud kokku	42902,9	443433,44	353810	371334,53	566391	671977	684592	718000		7610	8771,12
%	97,8%	99,7%	88,3%	66,4%	85,1%	98,1%	98,2%	90,5%	90,1%	92,6%	87,9%
Vallavarad	0	0	0	0	2200	2200	1200	1200	0,2%	0	42
Rendid	0	0	6396	68458,68	700	700	700	6700	2,0%	87	87
Dokumendid	0	0	0	0	6100	6400	7000	7000	0,6%	70	85
Toetusrahad	350	0	0	108158,8	60272	0	0	38000	4,9%	380	643,99
Muud tulud	612	661,5	0	0	3645	3500	3500	5500	0,4%	70	50
Tagavara kapital	0	0	0	0	0	0	0	0	0,0%	0	0
Ülejääk	0	549,46	40566	0	15304	0	0	17280	1,8%	0	300
Tulud kokku	43864,9	444644,4	400772	526378,5	593562	684777	696992	793680		8217	9979,11

⁶⁰⁸ Koostatud säilikute RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, leht 27 jj, 71 jj, 138 jj, 470 jj, 513 jj. RA, ERA, f.2018, n.1, s.41. RA, ERA, f.2018, n.1, s.59. RA, ERA, f.40, n.1, s.2516. RA, ERA, f.2018, n.1, s.267. RA, ERA, f.40, n.1, s.4770 põhjal.

	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39	1928– 1939	
Tulumaks	950	950	750	750	400	700	800	1055	1500	9%	
Maad ja kinnisvarad	2022,98	2022,98	1620	4602,47	3222,97	3676,39	4269,83	4270,47	4295	32%	
Isikumaks	5002,48	5734,75	3957	2570,5	3458	4001,75	3904,75	5039	8737	49%	
Kantseleimaks	50	30	15	0	0	0	0	0	90	0%	
Viinamüük	410	412	300	0	0	0	0	0	0	1%	
Jalgrattad	440	600	300	150	150	400	400	600	1050	4%	
Tööstusmaks	260	248	182	152	140	74	134	861	976,9	3%	
Laadad	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0%	
Viivised	60	60	35	15	150	228	148,46	150	102,72	1%	
Maksud kokku	9195,46	10057,73	7159	8239,97	7520,97	9080,14	9657,04	11975,47	16751,62		
	96,9%	96,6%	81,8%	95,6%	96,3%	86,4%	77,2%	91,5%	87,6%	90,3%	
Vallavarad	12	20	310	5	1	1	253	5	137	0,2%	
Rendid	64	7	7	1	12	27	7	55,08	50,08	0,8%	
Dokumendid	75	30	10	57,5	57	99,2	98	105,5	130,5	0,9%	
Toetusrahad	145	2	0	250	0	0	1137,6	30	650	4,5%	
Muud tulud	0	48	6,72	34	222	312	207	402	933,64	0,9%	
Tagavara kapital	0	0	0	35	0	88,31	91,85	0	500	0,1%	
Ülejääk	0	250	1257,28	0	0	900	1057,14	515,6	0	2,4%	
Tulud kokku	9491,46	10414,73	8750	8622,47	7812,97	10507,65	12508,63	13138,65	19316,84		

Lisa 10. Loona valla kulud 1920–1939⁶⁰⁹

	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927/28	1920-1928	1928/29	1929/30
Vallavalitsus	3020	14900	15850	19500	16500	19200	22200	25700	3,2%	267	280
Vallaametnike palgad	12450	76000	87600	102000	105600	120200	121200	178500	18,6%	1944	2784
Vallakohus	150	1000	1000	1000	1000	12600	24600	30000	1,7%	1260	1152,31
Vallaametnike sõidud	0	500	0	500	2700	3000	3000	3000	0,3%	100	100
Kantselei	2950	8400	27184	31080	35400	45760	35400	40150	5,2%	412	438
Vallavalitsuse majandus	6550,5	30750	36900	31350	41140	59100	60600	78800	8,0%	695,2	511
Valitsemine	25120,5	131550	168534	185430	202340	259860	267000	356150		3544,20	5265,31
%	57,3%	29,4%	42,1%	35,2%	34,1%	37,9%	38,3%	44,9%	36,9%	43,1%	52,8%
Teed	0	0	0	0	5000	5000	8000	8000	0,6%	100	100
Hoolekanne	3566	27672	29992	29300	34880	38185	39000	53000	5,9%	715	691
Haridus	19231,8	250841,8	220038	302648,5	280560	351032	352600	344700	49,1%	3152,85	3610,8
Mitmesugused kulud	2100	110000	40000	9000	70672	30700	30392	31830	7,5%	704,95	312
Kokku	50018,30	520063,80	458564,00	526378,50	593452,00	684777,00	696992,00	793680,00		8217,00	9979,11

⁶⁰⁹ 1920–1927/1928 markades. Alates 1928/29 kroonides. Koostatud säilikute RA, ERA, f.2013, n.1, s.434, leht 27 jj, 71 jj, 138 jj, 470 jj, 513 jj. RA, ERA, f.2018, n.1, s.41. RA, ERA, f.2018, n.1, s.59. RA, ERA, f.40, n.1, s.2516. RA, ERA, f.2018, n.1, s.267. RA, ERA, f.40, n.1, s.4770 põhjal.

	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39	
Vallavalitsus	172	356	312,50	391	440	566	466	470,50	471	3,5%
Vallaametnike palgad	2400	2484	2484	2484	1980	1980	2100	3180	4950	24,2%
Vallakohus	296	297	261	289	165	163	163	190	283	2,9%
Vallaametnike sõidud	100	150	150	150	120	120	300	300	200	1,5%
Kantselei	468	458	356	413	420	430	630	730	865	4,7%
Vallavalitsuse majandus	543	634	450,5	390,2	390,2	640,2	771,2	761,2	1843	6,4%
	3979,00	4379,00	4014,00	4117,20	3515,20	3899,20	4430,20	5631,70	8612,00	
%	41,9%	42,0%	45,9%	47,7%	45,0%	37,1%	35,4%	42,9%	44,6%	43,3%
Teed	100	100	100	70	60	120	125	0	588,84	1,2%
Hoolekanne	760	796	777	928	1068	1182	1462	1553	1800	9,9%
Haridus	4336,06	4787,5	2856,17	2288,3	2492,25	4874,65	5805,35	5002,84	6302,9	38,3%
Mitmesugused kulud	316	352,23	1002,83	1218,97	677,52	431,8	686,08	946,11	2013,1	7,3%
Kokku	9491,06	10414,73	8750,00	8622,47	7812,97	10507,65	12508,63	13133,65	19316,84	

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ainar Õunpuu,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Valla võimu teostamine 1919–1939 Loona valla näitel,

mille juhendajad on vanemteadur Kersti Lust ja prof Aigi Rahi-Tamm,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Ainar Õunpuu

10.05.2022